TOPLUMSAL

Tarih

219
MART
2012

Güliz Sağlam, Gülşin Ketenci ve Gülfer Akkaya ile 1960'lı yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu:

Sanki eşittik

Esen Özdemir

Tarihçinin Odası-1

Cemal Kafadar ile söyleşi

Ayşe Yazıcıoğlu Tarihçinin Odası söyleşilerinin ilkinde Cemal Kafadar'la kişisel hikâyesi, entelektüel duruşu, tarih anlayışı, etkilendiği isimler, çalışırken elinden düşürmediği kitaplar ve dinlediği müzikler üzerine konuşuyor. Sayfa 26

Antropolojik dilbilim

Dil devrimi ve Sadri Maksudi

Zafer Toprak

Çağdaş Türkiye'de soyadı değiştirme

Sonradan edinilen isimler

Elise Massicard

Komintern Arşivi'nden 90 yıllık bir rapor

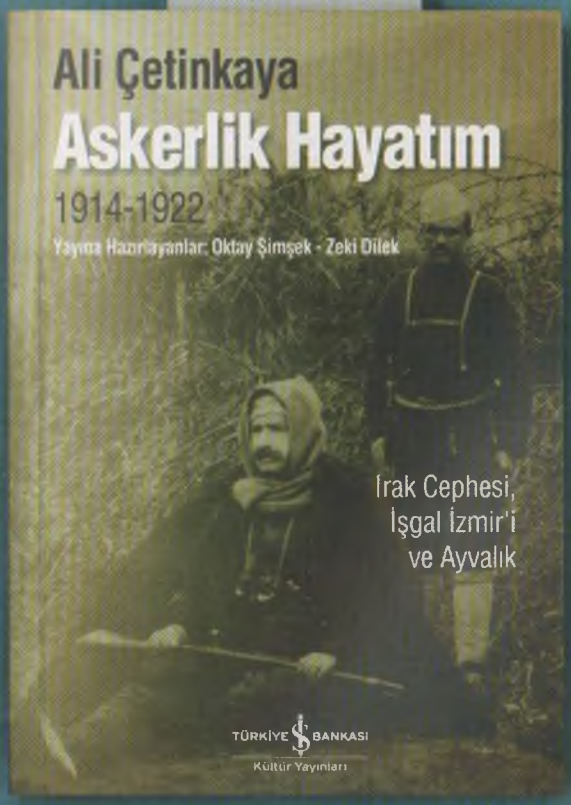
Zonguldak'ta işçiler ve sol örgütlenme hakkında

Mete Tunçay

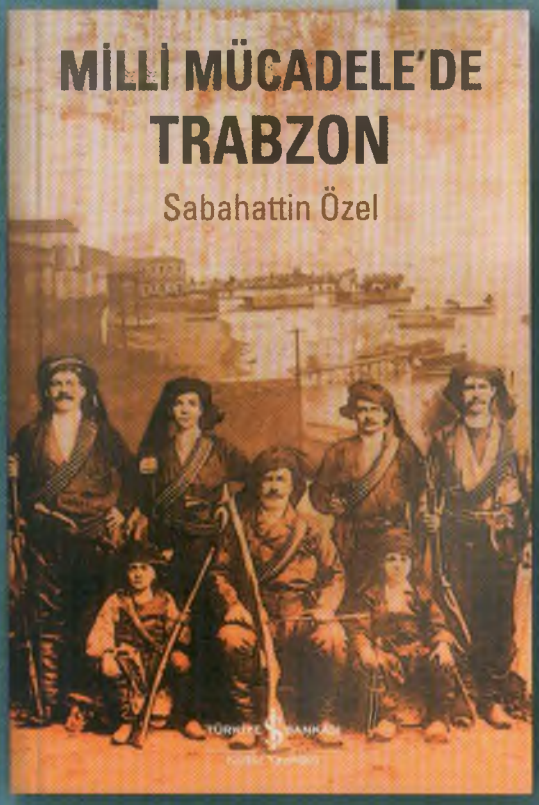
TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 7,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN İKİ BÜYÜK ESER

512 s. | 26 TL

496 s. | 24 TL

Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nın kadrolarındaki genç subaylardan Ali Çetinkaya, Osmanlı coğrafyasının –kelimenin tam anlamıyla– dört bir yanında görev yapmıştı. Balkanlar'dan Trablusgarp'a, Kafkaslar'dan Irak'a, Marmara'dan Ege'ye pek çok yörede çalışmış ve çatışmıştı. Çetinkaya'nın, Irak Cephesi ile işgal İzmir'i ve Ayvalık'ta aldığı notlardan, kopyasını tuttuğu resmi yazışmalardan ve işgale dair mahkeme zabıtlarından oluşan bu eser, söz konusu savaş ve işgal cephelerinin tarihine bir katkıda bulunmak amacıyla derlendi. Belgelerin kısaltılmadan ve dili sadeleştirilmeden, sadece günümüz yazısına çevrilmesiyle ortaya çıkan bu kitap, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının meraklılarıyla uzmanları için bir kaynak eser olarak hazırlandı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de saflarında yer aldığı İttifak Devletleri'nin yenilgiye uğraması, Avrupa'nın sömürgeci devletlerine Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma projelerini uygulama fırsatı vermişti. Esasen savaş sırasında imzalanan gizli paylaşma antlaşmaları uyarınca, Trabzon ve yöresi daha 1916 ilkbaharında Rus işgaline uğramıştı. Savaş henüz sona ermeden, Bolşevik Devrimi'nin de yardımıyla Trabzon ve yöresi işgalden kurtarılmıştı. Fakat Avrupa'nın güçlü devletleri savaşın sonunda Osmanlı Devleti'ne Mondros Mütarekesi'ni kabul ettirmişler, "Şark Meselesi"ni çözdüklerinden emin bir şekilde Anadolu'nun paylarına düşen kısımlarının işgaline girişmişlerdi. Bu oyunu Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan Millî Mücadele bozdu. Atatürk'ün "milli intibah" deyimiyle ifade ettiği ulusal uyanış, yurdun birçok yerini kapsamakla birlikte, Trabzon ve yöresi bu konuda öncülük etme onurunu paylaşan bölgelerden biri oldu. Prof. Dr. Sabahattin Özel'in çeşitli belge ve kaynakların yanı sıra, özellikle Milli Mücadele basınına ve Trabzon'da yayımlanan *İstikbal* gazetesi koleksiyonuna dayanarak hazırladığı Millî Mücadele'de Trabzon, ulusal mücadelenin Trabzon ve yöresindeki tezahürlerini ortaya koymayı amaçlıyor. Birinci Dünya Savaşı ve Rus işgalinden Millî Mücadele'nin nihayetine kadar olan dönemde Trabzon'da yaşananları anlatan eserde, ayrıca tamamına yakını henüz Millî Mücadele literatürüne mal olmamış belge niteliğindeki otuz iki metin de ekler halinde sunuluyor.

Beşiktaş kitabevimiz açıldı.
Dolmabahçe Cad.
No: 7 Beşiktaş

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir,** Tel: (0222) 220 49 13 **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Ortaçağda İstanbul

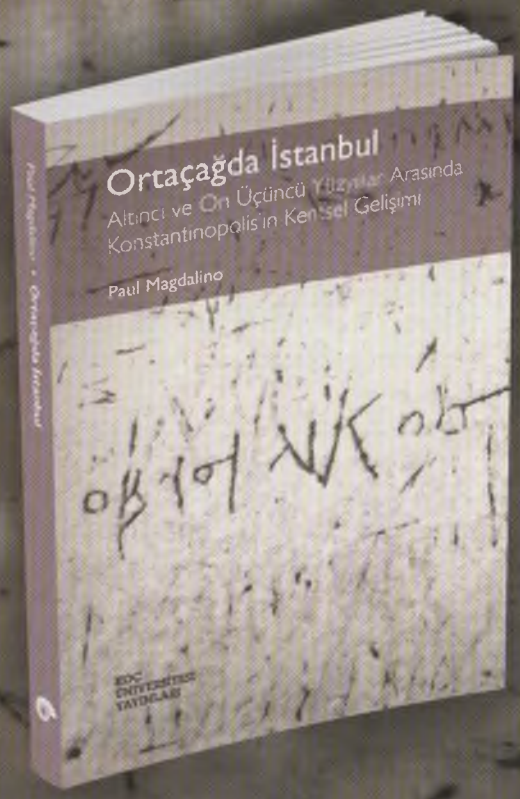
Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi

Paul Magdalino

Greko-Roma dünyasının son büyük kentsel yerleşimi Konstantinopolis, nasıl ortaçağ Hıristiyan Avrupa'nın en büyük kentine dönüştü? Yedinci yüzyılda halifelerin fetih rüyalarını süsleyen kentle 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in fethettiği kent arasında ne gibi farklar vardı? Konstantinopolis'in, eski dünyanın çöküşü sürecinde hayatta kalmasının nedeni, sağlam altyapısının ve kentsel hayatın temel yapılarının aslen değişmemesiydi. Altıncı yüzyıl ortalarında hayata geçen temel sosyal hizmet kurumları, liman, pazar, imparatorluk sarayı, kilise gibi kurumlar "Karanlık Çağlar" denen yedinci ve sekizinci yüzyıllar boyunca hizmet etmeyi ve ardından gelen uzun canlanma döneminde model olmayı sürdürdü. Kentin erken dönem Hıristiyan çehresi, ancak onuncu yüzyıldan itibaren yeni manastırların, aristokrat evlerinin inşasıyla ve Haliç'teki ticari hayatın dönüşmesiyle değişmeye başladı. Ama bu yeni imarlaşma o sıralarda hâlâ var olan çekirdeğin etrafında örgütlenmekteydi. Kentsel hayatın sürekliliği, 1203-4 Dördüncü Haçlı Seferiyle ve ardından gelen yağma ve yangınlarla kesintiye uğradı. Konstantinopolis, Bizans İmparatorluğunun son iki yüzyılında, merkezi olmayan, dağınık bir perif-eriye yayılan bir kent haline geldi.

Dünyanın önde gelen Bizans tarihçilerinden Paul Magdalino, yazılı kaynakların yanı sıra arkeoloji ve mimarlıktan da yararlanarak ortaçağ İstanbul'unu tahayyül etmemizi sağlıyor. Yaşadığımız kenti, her gün adımladığımız sokakları ve varlığını kanıksadığımız yapıları o çağlara uzanan bir resme oturtmak amacıyla fotoğraflarla da desteklenen bu çalışmayı İstanbul tarihiyle ilgilenenler ya da belki İstanbul'u seven herkes ilgiyle okuyacak. Yazarın kendi ifadesiyle, "Bu kitap Osmanlı ve Cumhuriyet İstanbullarının altında, 330'dan 1453'e o uzun Bizans geçmişi boyunca tarihi yarımadada veya çevresinde birikmiş kentsel tecrübe katmanlarına yapılmış derin bir kazıdır."

Lisans ve doktora derecelerini Oxford Üniversitesinden alan Prof. Paul Magdalino, St. Andrews Üniversitesi, École Pratique des Hautes Études, Harvard Üniversitesi gibi dünyanın önde gelen üniversitelerinde Bizans tarihi dersleri verdi. Şu anda Koç Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesidir.

Yazar: Paul Magdalino
Çevirmen: Barış Cezar
1.Baskı: Ocak 2012 s. 216
ISBN: 978-605-62575 3-7
KDV dahil fiyatı: 18 TL.

Kategori: TARİH / BİZANS ÇALIŞMALARI / KENT ÇALIŞMALARI

Bu kitap geridönüşümlü kâğıda basılmıştır.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 F: 0212 338 1415 E: kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY
Yapı Kredi Yayınları
İstiklal Cad. No:161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 F: 0212 252 4034 E: ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

219. SAYIMIZLA MERHABA,

Mart 2012 sayımızda kapakta Ayşe Yazıcıoğlu'nun Cemal Kafadar ile söyleşisi yer alıyor. Esasında Yazıcıoğlu'nun Kafadar ile yaptığı konuşma bir dizi söyleşinin ilki. En az altı bölüm olarak planlanan "Tarihçinin Odası" dizisi iki ayda bir yayınlanacak. Yazıcıoğlu, "Tarihçinin Odası" söyleşileriyle Türkiye merkezli çalışan öne çıkmış tarihçilerle çalıştıkları konular, onları motive eden etkenler, çalışılan mekân, tarihçilerin kişisel tarihleri gibi konular üzerinde duruyor.
Zafer Toprak, Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim politikaları üzerine çalışmaya devam ediyor.Toprak, önümüzdeki günlerde Doğan Yayınları'ndan bir kitap olarak çıkarmayı düşündüğü makalelerinin "Antropolojik Dilbilim, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi" adlı bu ayki bölümünde Türkiye'de antropolojik dilbilimi çalışmalarının nasıl başladığını ve Carl Brockelmann, Sadri Maksudi gibi biliminsanlarının bu çalışmalara etkisini ele alıyor.
Mart sayımızda yer alan bir başka ilginç çalışma da *Toplumsal Tarih*'e ilk kez yazan İbrahim Öztürkçü'den. Öztürkçü, Tarih Vakfı - M. Zeki Pakalın Arşivi'nde bulunan İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile İbrahim Alâaddin Gövsa arasındaki mektupları çalıştı. İbrahim Alâaddin'in mektupları kendi elinden çıkma, İbnülemin'in mektuplarını ise Zeki Pakalın kopya etmiş. Mektuplarda İbnülemin'den kaynaklanan kimi kelimeleri nokta nokta vermek zorunda kaldık, okuyucularımız bizi mazur görsünler. İbnülemin'in diğer arşivlerde bulunan mektuplarına da hâkim olan Öztürkçü'ye sunuşu ve çevrimyazısı için teşekkür ediyoruz.
Kapaktan duyurduğumuz bir başka makale ise Elissa Massicard'ın "Çağdaş Türkiye'de Soyadı Değiştirme" adlı makalesi. Massicard, Türkiye'de 1934 "Soyadı Kanunu" ile her yurttaşa soyadı alma zorunluluğu getirilmesine rağmen, bu soyadları değiştirme konusunda gösterilen esnekliğin altını çiziyor ve bu esnekliğin nasıl beklenmedik durumlara yol açtığını kimi örneklerle ortaya koyuyor.
Nisan'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

10 SÖZLÜ TARİH PRATİKLERİ ÜZERİNE BİR DİYALOG
Sanem Güner

14 GÜLFER AKKAYA, GÜLŞİN KETENCİ VE GÜLİZ SAĞLAM İLE SÖYLEŞİ
SANKİ EŞİTTİK-1960'LI YILLARDA DEVRİMCİ MÜCADELENİN FEMİNİST SORGUSU
Söyleşi: Esen Özdemir

18 İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI-I
İbrahim Öztürkçü

26 TARİHÇİNİN ODASI - I
CEMAL KAFADAR İLE SÖYLEŞİ
Söyleşi: Ayşe Yazıcıoğlu

38 ANTROPOLOJİK DİLBİLİM, DİL DEVRİMİ VE SADRİ MAKSUDİ
Zafer Toprak

50 JOHANNES JANSSONIUS VE *ATLAS ABSOLUTISSIMUS*
Cüneyt Kazokoğlu

60 "BALKANLAR'IN İLK SİNEMACILARI" MI?
MANAKİ BİRADERLER
Saadet Özen

68 1538'DE PREVEZE İLE EŞZAMANLI BİR HÜSRAN:
HİNDİSTAN KAPILARINDA "DONANMA-İ HÜMAYÛN"
Salih Özbaran

76 SONRADAN EDİNİLEN İSİMLER
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'DE SOYADI DEĞİŞTİRME
Elise Massicard

82 KOMİNTERN ARŞİVİ'NDEN BİR RAPOR
90 YIL ÖNCE ZONGULDAK'TA İŞÇİLER VE SOL ÖRGÜTLENME ÜSTÜNE
Mete Tunçay

86 MİDHAT VE DAMAT MAHMUD PAŞALARIN ŞEHİT EDİLMELERİNE DAİR
BİR EVRAK-I MUZIRRA
Saro Dadyan

90 PROF. ZAFER TOPRAK'IN ELEŞTİRİSİNE CEVABIMDIR
Rıfat Bali

FİKR-İ TAKİP

94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir pazartesileri saat 15.35'te yayınlanan Fikr-i Takip'te 5 Mart Pazartesi günü Saadet Özen'le Balkan sinemasının öncüleri sayılan Manaki Biraderleri,19 Mart Pazartesi günü de Elissa Massicard ile 1934 Soyadı Kanunu'nu ve uygulamada çıkan sorunları konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

–"Açık Radyo." 94.9

50 JOHANNES JANSSONIUS VE *ATLAS ABSOLUTISSIMUS*

Cüneyt Kazokoğlu, Johannes Janssonius'un haritacılığını çağdaşı haritacılarla kıyaslayarak değerlendiriyor ve en önemli çalışmalarından Novus Atlas absolutissimus*'u sunuyor.*

60 MANAKİ BİRADERLER

Saadet Özen, "Balkan sinemasının öncüleri" olarak anılan Manaki Kardeşlerin yaşamöykülerini ve haklarındaki kimlik ve aidiyet tartışmalarını ele alıyor.

68 HİNDİSTAN KAPILARINDA "DONANMA-İ HÜMAYÛN"

Salih Özbaran, Osmanlı İmparatorluğu'nun Diu Kalesi'nde 1538'de Portekizlilere karşı yaşadığı hüsranı ele alıyor.

82 90 YIL ÖNCE ZONGULDAK'TA İŞÇİ ÖRGÜTLENMESİ

Mete Tunçay, 1922'de maden işçilerinin baskı altında ve zor koşullarda çalıştırıldıkları Zonguldak'a gönderilen Türkiye Komünist Partisi merkezi umumi azasının raporunu sunuyor.

86 MİDHAT VE DAMAT MAHMUD PAŞALARIN ŞEHİT EDİLMELERİ

Saro Dadyan, Sultan Abdülhamid döneminde Midhat ve Damat Mahmud Paşaların Taif'teki şüpheli ölümleri üzerine yaygınlaşan bir risalenin hikâyesini aktarıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 219, Mart 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mart 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
75,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

SERGİ-İ UMUMÎ-İ OSMANÎ

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL.

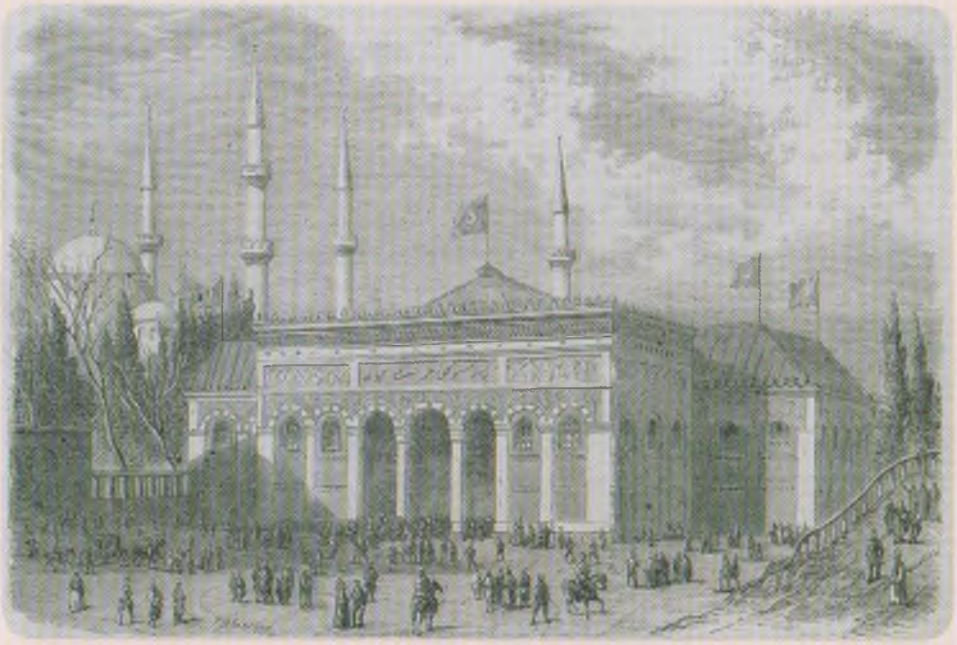
L'Illustration dergisinin 11 Nisan 1863 tarihli 1050. sayısında Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili iki haber yer almaktaydı. Kapakta ise "komşu" krallık Yunanistan'da sabık Kral Otto'nun tahttan indirilmesiyle birlikte boşalan bu mevkie 17 yaşında I. Georgios adıyla getirilen Danimarkalı Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg Prensi Christian Wilhelm Ferdinand Adolf Georg'un resmi yer almaktaydı. Osmanlılarla ilgili haberlerin ilki ve en önemlisi, İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda Sergi-i Umumi-i Osmanî adı altında açılan serginin haberi ve görüntüleriydi. Hakkında epeyce bilgi sahibi olduğumuz bu sergi,[1] 8 Ramazan 1279 Cuma günü, yani 27 Şubat 1863'te kapılarını açmıştı.[2] Bu anlamda, aşağıda Pietro Montani'nin verdiği 2 Şubat tarihinin bir baskı hatası olduğunu, kastettiğinin aslında *L'Illustration*'a yolladığı mektubun da tarihi olan 27 Şubat olduğunu düşünmek gerekir. Sergi, yıllarca Avrupa'da, ama özellikle son on yılda Paris ve Londra'da gerçekleştirilen büyük dünya sergilerinden (*expositions universelles*) esinlenmişti. 1851'de Londra'da, 1855'te Paris'te ve 1862'de tekrar Londra'da düzenlenen bu büyük sergiler, modern dünyanın ve Batı medeniyetinin teknoloji, bilim, sanat, ticaret ve sanayi konularındaki başarısının sergilenerek kutlanmasına, hatta kutsanmasına adanmış bir tür modern tapınaklar niteliğindeydi. Şüphe yok ki 1863'te Sultanahmet Meydanı'nda açılan Osmanlı Sergisi çok daha mütevazı bir kapsama ve boyutlara sahipti. Zaten adı da dünyayı değil, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsama iddiası taşıyordu.

Ne var ki *L'Illustration*'da yer alan kısa notun yazarı ve resimlerin çizeri Pietro Montani, ya serginin ilham kaynağından dolayı, ya da belki Osmanlı Devleti'ne yaranmak için bu mütevazı sergiyi "evrensel" (*[exposition] universelle*) olarak nitelemekten geri kalmamıştı. Oysa bildiğimiz üzere bu sergide yer alan eşya ve ürünlerin büyük kısmı imparatorluk sınırları dâhilinden gelmiş, Avrupa'dan getirtilen bazı makineler ise ancak büyük bir gecikmeyle Nisan ayında sergiye yerleştirilebilmişti.

Çok kısa da olsa, Montani'nin bu yazısı dönemin kültür ve mimarlık tarihi açısından çok ilginç ayrıntılar içermektedir. Her şeyden önce Montani'nin kendisi önemli ve manidar bir isimdi: 1829'da Trieste'de doğan Pietro Montani, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiş, özellikle 1873 Viyana sergisindeki Osmanlı seksiyonunun tasarımında ve o sergi münasebetiyle hazırlanmış olan *Usul-i Mimari-i Osmani* kitabının hazırlanmasında görev almıştı.[3] Yazıda adı geçenler de aynı şekilde dönemin Osmanlı mimarisinde önemli rol oynamış kişilerdi. Léon Parvillée (1830-1885), 1860'larda Bursa'daki erken dönem Osmanlı anıtlarının restorasyonunda görev almış, 1867 Paris sergisinde Osmanlı kısmının mimari projesini üstlenmiş, 1874'te ise Osmanlı mimarisi ve tezyinatı üzerine bir inceleme yayımlamıştı.[4] Sergi binasının mimarı Marie-Auguste-Antoine Bourgeois (1821-1884) ise, büyük bir ihtimalle bu fırsatla Osmanlı başkentinde kendini gösterebilmiş, hemen ardından da 1865-1866 yıllarında Serasker Dairesi (bugünkü İstanbul Üniversitesi ana binası) ile Beyazıt Meydanı'ndaki ünlü Serasker Kapısı'nın (bugünkü İstanbul Üniversitesi ana girişi) mimarı olarak ünlenecekti.[5] Hatta ilginç bir ayrıntı ekleyecek olursak, Sergi-i Umumî Binası iki sene kadar sonra yıkıldığında, yapı malzemeleri Serasker Dairesi'nin inşaatında kullanılmıştı.[6]

Fakat bu kısacık yazıyı bir bakıma daha da ilginç kılan, Montani'nin tasarımda kullanılan üslup ile ilgili söyledikleriydi. II. Mehmed (Fatih) ve 15. yüzyıla yaptığı atıflar, bu projede Montani'nin gözünde *revivalist* bir arayışın mevcut olduğunu gösterdiği gibi, büyük bir ihtimalle Bourgeois'nın niyetinin de aynı yönde olduğu söylenebilir. Gerçi oryantalizme meyleden bu binanın 15. yüzyıl Osmanlı mimarisinden ne kadar esinlendiği

tartışılabilir. Bu konuyla ilgilenmiş olan tarihçiler bu binayı Abdülaziz döneminde rağbet gören Moresk/Elhamra türündeki oryantalist denemelerin ilk örneklerinden sayıyor[7] ve hükümetin "yeni bir tarz" (tarz-ı cedid) yaratmak arzusunda olduğunu hatırlatıyorlarsa da[8] Osmanlı mimarisinin en erken dönemlerine bir gönderme olabileceği konusunda herhangi bir yorumda bulunmamaktadırlar. Montani'nin bu sözlerini belki de fazla ciddiye almamak gerekir: Parvillée'nin Bursa'daki mimari eserler üzerinde gerçekleştirdiği restorasyon çalışmalarından haberdar olmuş olması bile böyle bir yoruma kısmen neden olmuş olabilirdi. Ancak diğer taraftan da Montani'nin sözlerine biraz daha fazla itibar edecek olursak, Sergi-i Umumî Binası'nın ana cephesinin bazı detaylarıyla İstanbul'un en "Şarklı" 15. yüzyıl binası olan Çinili Köşk'ü hatırlattığı söylenebilir. Bu tür esinlenmelere kesinlik kazandırılması her ne kadar çok güçse de, Montani'nin bu kısa yazısından yola çıkarak ortaya koyduğumuz bu ihtimalin göz ardı edilmemesinde fayda olabilir.

İstanbul Dünya Sergisi'nin dış görünümü.

M. Montani'nin bir çiziminden.

İstanbul Dünya Sergisi'nin iç görünümü.

M. Montani'nin bir çiziminden.

Sergi-i Umumî Binası'nın Çinili Köşk'ten veya daha genel olarak yerel bir mimari yapıdan esinlenmiş olabileceği ihtimali dönemin mimarî ve ideolojik arayışları açısından bazı farklı iddiaları haklı kılmaktadır. Büyük ölçüde Abdülaziz döneminde ortaya çıktığı tespit edilen oryantalist furyanın genellikle Avrupa kaynaklı olduğu, kullanılan modellerin çoğunun da Osmanlı topraklarının ve özellikle "Türk" addedilen merkezi bölgenin dışından, daha çok Endülüs veya Kahire kaynaklı bazı Moresk ilhamlara dayandırıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum genel olarak doğru olmakla birlikte, 'yerel' mimari unsurlardan da ilham alınmış olabilmesi ihtimali, ya da en azından bu ihtimalin bazı mimari ve dekoratif sanat yorumcularının aklından geçmiş olması bu dalganın belki de sanıldığı kadar yeknesak bir şekilde "kökü dışarıda" olamayabileceğinin bir işareti olabilir.

Vurgulanması gereken ikinci nokta ise, genellikle II. Abdülhamid dönemiyle bağlantılandırılan bir "köken arama" hareketinin ve bunun neticesinde 14. ve 15. yüzyıl Osmanlı "kuruluş" dönemine yönelen ilginin[9] aslında yirmi, hatta otuz sene kadar öncesinde, Abdülaziz döneminde başlamış olduğunun hatırlatılmasıdır. Gerçekten de Bursa'daki anıtların tamirinden Abdülaziz'in ecdadının oradaki türbelerini ziyaretine, Osmanî nişanının "kuruluş" simgeselliğinden Ertuğrul firkateynine ya da Kolera madalyasında yer alan çınar ağacına kadar uzanan bu yeni simgesellik merakı düşünülürse, Çinili Köşk'ün bir ilham kaynağına dönüşmesi hiç de abes kaçmamaktadır.[10]

Dergide yer alan ikinci "Osmanlı" haberi ise, Beyrut Limanı'nda karaya sürüklenip parçalanan bir Fransız gemisiyle ilgiliydi. Fazlaca bir yoruma gerek görmediğimiz bu yazının ilginç tarafı, dönemin denizcilik kazalarıyla ilgili verdiği bilgi olduğu kadar, derginin bazı uzak bölgelerden nasıl bilgi elde ettiği hakkında fikir vermesidir.

Beyrut'ta *Jourdain*'in batışı.

M. Mourgueville tarafından yollanmış bir fotoğraftan.

İSTANBUL'DA SERGİ

Yayın yöntemenine,
İstanbul 27 Şubat [1863]

Size şehrimizde yeni açılmış olan serginin iki görüntüsünü yolluyorum. II. Mehmed dönemi üslubundaki bu güzel binanın planını tasarlayıp gerçekleştiren M. Bourgeois olmuştur. Tezyinat konusunda ise kendisine diğer bir Fransız, M. Léon Parvillée, yardım etmiş ve mükemmel bir zevk anlayışıyla 15. yüzyılın en hoş objeleri arasında zarif sergi binasına en çok yakışacak olanları seçmiştir.

Cuma 2 Şubat günü padişah hazretleri sarayın resmi açılışını yaptı. Köşkünde devlet erkânını ve sergi komisyon azalarını kabul etti. Fuad Paşa[11] ve sergi başkanı Mustafa Paşa[12] hazretleri mimar M. Bourgeois'yı padişah hazretlerine takdim ettiklerinde zat-ı şahane de kendisine eserinin gerçekleştirilmesinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı memnuniyetlerini ifade ettiler.

Saygılarımla,
P. Montani

JOURDAIN İSİMLİ GEMİNİN BEYRUT'TAKİ BATIŞI

Yayın yönetmenine
Marsilya, 13 Mart 1863

Lübnan görüntüleri çekerek vakit geçiren Beyrut'taki şirketimin bir memurundan bugün İmparatorluk Postası'nın(*Messageries impériales*)[13] 21 Şubatı 22'sine bağlayan gece sahilde parçalanan *Jourdain* isimli posta gemisinin[14] fotoğrafını aldım.

Gün içinde endişe verici olan hava, birkaç saat içinde korkunç bir hale geldi ve dehşet verici bir fırtına patlak verdi. Demirleri cam gibi kırılıp uskuru da üç yerinden parçalandıktan sonra *Jourdain* sahile sürüklendi ve ertesi gün denizin daha da kötüleşmesiyle birlikte gemi ikiye bölündü. Geminin ve yükünün kaybı 1.500.000 ile 1.800.000 frank arasında tahmin ediliyor. Şans eseri olarak 158 kişiden oluşan mürettebat ve yolcuların tamamı kurtulabildi.

Bu kazadan başka birkaç gemi daha sahile vurdu: üç İngiliz üç direklisi, bir İtalyan, beş-altı Arap ve Beyrut Limanı'nın bütün mavna ya da sandalları. Ne var ki dokuz kişinin bulunduğu yerli küçük bir yük teknesinin dışında tamamen kaybolan başka gemi olmadı. Suriye'de kış istisnai derecede sert geçmekte ve daha önce görülmemiş şekilde Beyrut'a kar yağmış ve iki gün boyunca kalkmamıştır.

Bu fotoğrafla ayrıntıları yollayarak sizi memnun edeceğimi düşünüyorum. Eğer hoşunuza giderse zaman zaman bu tür gönderimler yapabilirim.

Saygılarımla,
L. Mourgueville

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bkz. Rıfat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)", *Belleten, XLVII, 185 (Ocak 1983)*; Sevilay Kasap, *Sergi-i Umumi-i Osmani*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2003; Zeynep Çelik, *Displaying the Orient Architecture of Islam at Nineteenth Century World's Fairs*, Berkeley-Los Angeles-Oxford, University of California Press, 1992, s. 139-142. Serginin görüntüleri için bkz. Mir'at, 1 (Ramazan 1279), s. 18-19; 2 (Şevval 1279), s. 34; 3 (Zilkade 1279), s. 49.

2 *Ceride-i Havadis*, 1133 (11 Ramazan 1279/2 Mart 1863), s. 1.

3 Montani ile ilgili bkz. Paolo Girardelli, "Pietro Montani e il concetto di 'stile ottomano' nella seconda metà dell'Ottocento", *Architettura e architetti italiani ad Istanbul tra il XIX e il XX secolo*, İstanbul, İFEA, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996, s. 79-86.

4 Parvillée hakkında bkz. Beatrice Saint-Laurent, "Léon Parvillée: His Role as Restorer of Bursa's Monuments and His Contribution to the Exposition Universelle of 1867", Hâmit Batu ve Jean-Louis Bacqué-Grammon (derl.), *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, İstanbul, 1986, s. 247-282.

5 Çelik, *Displaying the Orient*, s. 140.

6 BOA, A.} MKT. MHM. 329/85, 22 Zilkade 1282/18 Nisan 1865.

7 Filiz Yenişehirlioğlu, "Continuity and Change in Nineteenth-Century Istanbul: Sultan Abdülaziz and the Beylerbeyi Palace", Doris Behrens-Abouseif ve Stephen Vernoit (derl.), *Islamic Art in the 19th Century. Tradition, Innovation, and Eclecticism*, Leiden, Brill, 2006, s. 73.

8 Çelik, *Displaying the Orient*, s. 140.

9 Bkz. özellikle Selim Deringil, *The Well-Protected Domains. Ideology and Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra, I. B. Tauris, 1998.

10 Edhem Eldem, *Pride and Privilege. A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2004, s. 216-234, 244, 248.

11 O tarihte serasker olan Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869).

12 O tarihte Maliye Nazırı olan Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875).

13 1851'de Albert Rostan ile Ernest Simons'un kurdukları *Messageries nationales* (Milli Posta) *deniz kumpanyası*. III. Napolyon'un imparatorluğu süresince *Messageries impériales* (İmparatorluk Postası) olarak devam etmiş, 1871'de ise *Messageries maritimes* (Deniz Postası) ismını alarak 1977'ye kadar faaliyetini sürdürmüştür (www.messageries-maritimes.org/hist.htm).

14 *Jourdain* (Ürdün Nehri) isimli gemi, 79 m uzunlukta ve 9,3 m genişlikte 1.255 tonilatoluk ve 370 beygir gücünde buhar makinalı üç direkli demir bir gemi olarak 11 Nisan 1855 günü İngiltere'de Birkenhead'de John Laird Tersanesi'nde denize indirilmiştir. Pelican adıyla İngiliz Australasian and Pacific Steam Navigation Company tarafından sipariş edilmiş idiyse de Messageries şirketi tarafından Kırım'a asker nakli için oluşturulan filoyu tamamlamak üzere satın alınmış, ilk Doğu Akdeniz seyahatine 16 Temmuz 1855 günü çıkmıştır (www.messageries-maritimes.org/jourdain.html).

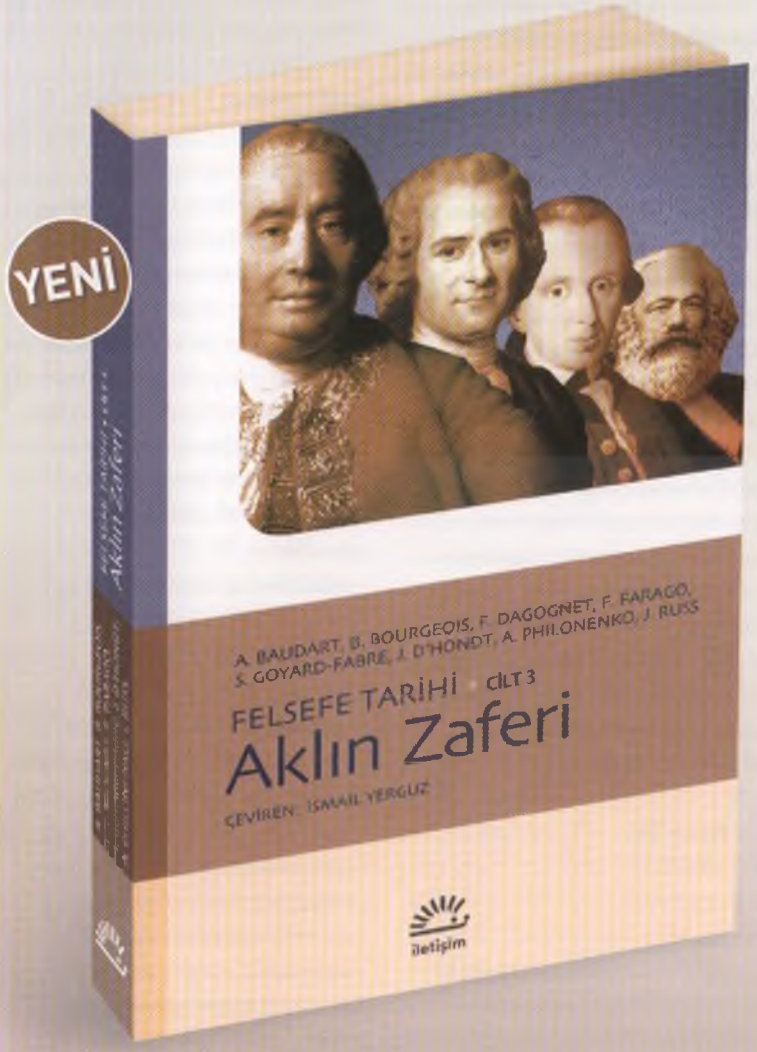
iletişim

Kültürün ve düşüncenin temelleri

Felsefe Tarihi serisi kültürün ve düşüncenin kaynaklarına uzanıyor. *Kurucu Düşünceler* başlıklı birinci cilt Yunan geleneğini, Hıristiyanlığın temellerini, Çin düşüncesini, Budacılığı ve İslam felsefesini kapsıyor. Ortaçağ'ın felsefi akımlarından yola çıkan *Modern Dünyanın Yaratılması* başlıklı ikinci cilt Rönesans'la oluşan yeni dünya imajına odaklanıyor.
Aklın Zaferi başlıklı üçüncü cilt ise
18. ve 19. yüzyılları kapsayan Akıl Çağı'nı inceliyor.

Kültür ve düşünce hareketleriyle ilgilenen
herkesin yararlanabileceği önemli kaynaklar...

A. BAUDART, F. CHENET, J.-P. DUMONT, F. FARAGO,
P. HADOT, C. JAMBET, F. JULLIEN, J. RUSS
FELSEFE TARİHİ • CİLT 1
KURUCU DÜŞÜNCELER
Çeviren: İsmail Yerguz
Başvuru, 288 sayfa

A. BAUDART, C. CALS, F. CHENET, A. CHENG, F. FARAGO,
D. KAMBOUCHNER, A. DE LIBERA, F. RIBES, J. RUSS
FELSEFE TARİHİ • CİLT 2
MODERN DÜNYANIN YARATILMASI
Çeviren: İsmail Yerguz
Başvuru, 389 sayfa

A. BAUDART, B. BOURGEOIS, F. DAGOGNET, F. FARAGO,
S. GOYARD-FABRE, J. D'HONDT, A. PHILONENKO, J. RUSS
FELSEFE TARİHİ • CİLT 3
AKLIN ZAFERİ
Çeviren: İsmail Yerguz
Başvuru, 291 sayfa

İtalyan Sosyalistleri

5 MART 1912

İKDAM

Tan gazetesinin beyanına nazaran Türkiye ve İtalya muharebesi, İtalyan sosyalist mebusları arasında oldukça şiddetli bir ihtilaf zuhuruna sebebiyet vermiştir. Trablusgarp'ın ilhakına dair beyannamenin parlamentoda hin-i müzakeresinde alenen beyanname aleyhinde olan sosyalistlerin miktarı otuz üç olduğu hâlde re'y-i hafî [gizli oy] esnasında yalnız dokuz kişi âdem-i kabul beyan etmişlerdir.

Hâlbuki re'y-i hafîye iştirak eden mebusların miktarı yirmi iki olduğu için on üç mebus fırka kararına âdem-i riayet ile itham edilmekte imişler. Fırka müdüriyeti tahkikat icra ettirmiş ise de bi'l-cümle sosyalist mebuslar beyanname aleyhinde re'y verdiklerine yemin etmişler ve Meclis-i Mebusan Riyaseti'nin re'yleri yanlış hesap ettiğini dermiyan eylemişlerdir.

Geçen gün bu mesele parlamentoda mevzubahis olduğu sırada reis, re'yleri tahrif ettiğine dair kendi aleyhindeki ithamı ret eylediğinden birçok mebus, sosyalistler aleyhinde nümayişte bulunmuşlardır.

İtalyan sosyalistleri arasında bu bâbda müzakerat devam etmekte olup fırka müdüriyeti bütün sosyalistlerin ekseriyete tebaiyetle kabine aleyhinde re'y vermelerini beyan ettiğinden mebuslardan (İsvalati) sosyalist kalmakla beraber fırkadan ayrıldığını ifade eylemiştir.

Müsamere-i Fevkalade

9 MART 1912

İKDAM

Tiyatro, komedi, konferans, monolog

Şubat'ın 25. Cumartesi günü [9 Mart] gündüz Ortaköy'de hanımefendilere ve akşamı erkeklere Tepebaşı Tiyatrosu'nda (Mekteb-i Saadet-i İraniyan) menfaatine Aktör Burhanettin Bey ve kumpanyası tarafından 4 perdelik (Napolyon Bonapart) fevkalade piyes sahne-i temaşaya vaz' olunacağı gibi mühim zevat tarafından konferans dahi verilecektir. Hatib-i şehîr ve nâzım-ı beliğ Hüseyin Kâmi Beyefendi tarafından da hem gündüz hanımlara, hem akşamı erkeklere bir manzume-i garrâ tertip ve kırâat olunacak ve kırk kişiden mürekkep askeri muntazam bir bando mızıka icra-i terennüm edecektir. Tiyatronun tertibat ve tezyinatına fevkalade bir surette itina ve teşrif buyuran zevat-ı kiramın istirahatları temin edilecektir.

Bununla beraber fiyatlar pek ehven olup biletler Bâb-ı Âli Caddesi'nde İkbal ve İtimat kütüphanelerinde satılmaktadır.

Tetkikat-ı İslamiye Cemiyeti

14 MART 1912

İKDAM

Âlem-i İslam'ın ahval-i diniye, ictimaiye ve fikriyesi hakkında icra edilmekte olan tetkikat tevsi' maksadıyla geçende Berlin'de bir Alman Tetkikat-ı İslamiye Cemiyeti teşekkül eylediğini Osmanişer Loyd gazetesi yazıyor. Mezkûr cemiyetin bu bâbda neşrettiği tebligatnameye göre Memalik-i İslamiye'de bütün akvam-ı mütemeddinenin [medeni kavimlerin] nazar-ı dikkatini celbedecek bir tekâmül başlamış olup bu keyfiyet bütün milel-i garbiye için vâsi' bir saha-i tetkikat teşkil eylemektedir. Cemiyet bu bâbda icra edeceği tetebbuat-ı ilmiye ve iktisadiye hakkında konferanslar vermek ve tebligatta bulunmak suretiyle halkı tenvir edecekmiş. Bilâhare Memalik-i İslamiye'de neşrolunan bi'l-cümle kitaplar ile şarkta çıkan gazetelerin numunesini havi bir kütüphane vücuda getirilecekmiş.

Tunus'ta Boykotaj

16 MART 1912

İKDAM

Geçende Tunus tramvaylarından birini idare eden bir İtalyan'ın, bir Müslüman çocuğu ezmesi üzerine zaten İtalyanlara karşı galeyana gelmiş olan Tunus ahali-i İslamiyesi'nin İtalyan mahsulâtına ve tramvaylara boykotaj ilân etmiş oldukları ve bunun kemâl-i şiddetle elan devam eylemekte bulunduğu yazılmıştı. Bu mesele hakkında Tunus'tan (Tan) gazetesine yazılan bir mektupta malumat-ı âtiye veriliyor:

"Tunus'ta tramvay grevi dört haftadan beri kemâl-i şiddetle devam ediyor. Araplar yaya yürümekten o kadar memnun olmamalarına rağmen tramvaylara binmekten elan istinkâf ediyorlar. Şehrin yokuş sokaklarında Arap kadınlarının yorgunluktan nefes nefese kalarak asla alışmadıkları böyle bir jimnastiki icra ettiklerini ve diğer taraftan da tramvayların bomboş geçtiklerini görmek hakikaten şayan-ı dikkattir. Grev gayet büyük bir sükûnet ile cereyan ediyor. Boykotaja herkes tarafından tamamen riayet edilmekte olduğundan evvelce olduğu gibi Sahra'dan gelip yanlışlıkla tramvaya binen Bedeviler ile bunları tramvaydan indiren şehirliler arasında münakaşat vuku bulmuyor. Boykotajın muntazaman ve müttehiden mevki-i tatbike vaz' edilmesi Avrupalı halkı oldukça müteessir eylemiştir. Yerlileri şimdiye kadar nazar-ı hakaretle görmekte olan Tunus'taki ihtiyar Fransızlar, bunların otuz seneden beri Fransız medeniyeti ile birlikte ilerlemiş olduklarını ve elyevm bu medeniyete iştirak eylemek istediklerini bir türlü kabul edemiyorlar.

Tunuslular altı aydan beri şayan-ı hayret bir tekâsül göstermiş oldukları tasdik edilmelidir. Türkiye ve İtalya muharebesi Trablusgarp'taki kardeşleriyle aralarında mevcut olan karabet-i diniyeyi Tunus ahali-i İslamiyesi'ne hissettirmiş olduğundan cümlesi beyninde kuvvetli bir rabıta husule gelmesine sebebiyet vermiştir. Tunus Müslümanları bugün İtalyanlara karşı müştereken şiddetli bir kin ve garaz hissediyorlar. Harp devam ettiği müddetçe ve daha pek çok zaman bu hissiyat berdevam olacaktır. [.....]

Tayyare Komisyonu

18 MART 1912

TANİN

Haber aldığımıza göre Harbiye Nezareti'nde tayyarecilik umuru ile iştigal etmek üzere bir komisyon teşkil olunmuştur. Komisyonun riyasetine Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Süreyya Bey tayin edilmiştir. Malumat-ı mütemmimemize nazaran dün bu komisyon Dudullu taraflarına giderek oralarda icra edilecek tecrübeler için tetkikatta bulunmuşlardır. Ahiren vürûdlarını yazdığımız tayyarelerin kariben tecrübeleri icra edilecektir. Tecrübelerde hazır bulunmak isteyenler için de bilet mukabilinde yerler ifrazı [ayrılması] ve bu suretle tayyare ianesine varidat temin olunması mukarrerdir.

Tayyareciler

Tercüman-ı Hakikat refikimizde okunduğuna göre tayyarecilik tahsili için Avrupa'ya i'zâm olunan Süvari Yüzbaşısı Fesa ve İstihkâm Mülazımı Kenan Beyler bu kere tahsil ve tetkiklerini mâl'â- kemâl tayyarecilik diplomalarını ahza muvaffak oldukları ve birkaç güne kadar şehrimize avdet eyleyecekleri işitilmiştir. Osmanlı ordusunun ilk tayyarecileri olan bu iki kıymetli zabitin esna-yı talim ve tahsilde istimal eyledikleri tayyarelerin şehrimize vürûd eden tayyareler olduğu ve mûmâileyhümün mezkûr tayyarelerle burada talimat ve tedrisatta bulunacakları zamime-i mesmuatımızdır. Bu sene de altı zabitin tayyarecilik tahsili için Avrupa'ya i'zâm kılınacağı işitilmiş ise de kimlerin gönderileceği henüz taayyün etmemiştir.

Paris'te Müslüman Mezarlığı

20 MART 1912

İKDAM

Karşı gazetelerinden birinin istihbaratına göre Evkaf Nezareti Paris'teki (Père Lachaise) mezaristanının tebaa-i İslamiye'ye mahsus olan kısmının imarı için beş yüz lira tahsis edilmiştir. Bu meblağ, bundan bir sene evvel Veliahd Yusuf İzzettin Efendi hazretleri tarafından Londra'dan hin-i avdetinde itâ edilen üç yüz liraya ilave edildiği hâlde bu inşaatın tamamı kabil olamayacakmış.

İtalya'daki Esirlerimiz

30 MART 1912

TANİN

İtalya'dan 5 Mart tarihiyle gönderilen bir mektuptur ki Hariciye Nezareti'nin nazar-ı dikkatine arz ederiz:

Namusundan başka beş paraya malik olmayan ve İtalya'da esir-i harb bulunan şu yirmi biçarenin ahvalini ceride-i feridenizle [eşsiz gazetenizle] bilumum benî beşer, Harbiye ve Dâhiliye Nezaret-i celilelerinin enzarına ilanınızı millet namına ağlayarak istirham eyleriz efendim.

2 Kânunusani 327 tarihinde çalışmakta bulunduğumuz hudeyde şimendifer kumpanyasının işini terk edip tedarik edebildiğimiz beş on kuruşla memleketimize avdet eylemiştik. Babü'l- mağrib civarında İtalyanlar tarafından taht-ı esarete alındık. Rahita (?), Asb (?), Massava, Azmara (?) nam karye ve kasabaları dolaştırdıktan sonra Napoli'ye getirildik. Bu hâlimizi bandıraları altından bizi İtalya'ya teslim eden İngiliz ve Avusturya kaptanları -sanki sekiz on kadar hayvan teslim etmiş gibi- ihtimal ki hükümetimize bile bildirmediler. Medeni hükümet kaptanlarına teessüf! İki mahı tecavüz ediyor; hâlâ bir cevap çıkmadı Burada ise halimizi kimseye anlatamıyoruz. İçimizden üç arkadaşımızın -ikisi kahveci, birisi ise bir Arnavut'tur- ahvalleri Payitaht-ı Osmanî'den sual olunacağını söylüyorlarsa da yirmi beş gündür bir cevap çıkmadı. Edilen tahkikatı, verilen ifadeyi kimse dinlemiyor. Acaba verilen ifadeler doğru yazılıyor mu? Burası da ancak Cenab-ı Hak ile tercüman ve kumandana malumdur. Başkasına yalandır. İtalyanlar ancak üsera mevcudunu tezyid etmek üzere sağa sola saldırıyor. Sonra asker firarilerinden bir Rum tercüman vasıtasıyla istintak ediliyor. Verilen cevabı değil onlar yine bildiklerini yazıyorlar. Hâlini kime anlatacaksın? Tercüman yine o, kumandana da söyleyecek yine o dur. Ne kadar müracaat etsek "haydi git!"den başka cevap yoktur. İstintakta en ziyade nazar-ı taaccüble görülecek bir şey var: O da biçarelere ömründe hiç askerlik yapmadın mı? Sualine, evet iki sene evvel askerlikten kurtuldum. İki senedir başı bozukum, verildiği hâlde, mademki askerlik yaptın, ne olursan ol, şimdi sana asker nazarıyla bakılacak diye cevap verdiler. Roma'dan da böylece emir getirdiler. On yedi kişiye esir nazarıyla bakıyorlar. Marü'l-arz üç kişinin de ikisi kahveci, hiç askerlik yapmamış. Diğer Arnavut da yapmamış. Fakat yine Dersaadet'ten sormaya karar vermişler. Kendileri bir re'y veremezmiş. Ne yapacağımızı şaşırdık, burada Allah'tan başka istimdat edecek kimse bulamıyoruz. Acaba ellerinde böyle hudeyde şimendifer kumpanyasının tasdiknameleri bulunan yirmi biçareyi hükümet değil, hangi bir ehl-i vicdan esir tanıyabilir? Eğer bizi böyle esir tutacak olursa yalnız bizim ailelerimizin perişanlığından başka ne ticareti olacak? Devletler beyninde yoldan geçen yolcuları tutmak için bir ahidname var mıdır? Bunları millet, medeni hükümetlerden sormalı. Bu yirmi biçarenin elinde silah mı vardı? Yoksa Osmanlı bandırası altında bir gemiden mi aldın? Yahut asker olduklarına şüphe edecek ve kanaat-i kâmile değil nakısa verecek bir işaret mi buldun? Diye sorulsa hiçbir cevap veremeyeceği şüphesizdir; lakin ne çare ki harp nihayetine kadar biz burada sefil, perişan, evlad ü ıyalimiz [çoluk çocuğumuz] orada sürünecek, dilenecek. Bilâhare de bu kadar ne hak ve salahiyet ile sakladın diyemeyeceğiz, zararımızı iddiamız da yine bakılmayacak. Burada elimizde olanı sarf ettiğimiz yanımıza kâr kalacaktır. Cenab-ı Hallak cümlesinin ve bizim yardımcımız olsun. Yirmi amele namına Trabzonlu kahveci Veli Behzat, çırak Erzurumlu Mehmet Cevelani, Hüseyin Preşovalı, bayraktar Ömer Ramazan.

SÖZLÜ TARİH PRATİKLERİ ÜZERİNE BİR DİYALOG

Hollings Center, 8-11 Şubat 2012 tarihleri arasında İstanbul'da, "Ortadoğu ve Orta Asya'da Sözlü Tarih" başlıklı bir diyalog toplantısı düzenledi. Afganistan, Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan, Tacikistan, Türkiye ve Ürdün'den akademisyen, araştırmacı, film yapımcısı ve sivil toplum kuruluşlarından yöneticilerin bir araya geldiği toplantının katılımcıları arasında, 1948 yılında Alan Nevis tarafından kuruluşu "sözlü tarih"in tarihinin kurumsallaşmasında önemli bir aşama kabul edilen Columbia Üniversitesi Sözlü Tarih Merkezi Müdürü Mary Marshall Clark, Baylor Üniversitesi Sözlü Tarih Enstitüsü Müdürü Stephen Sloan, Kentucky Üniversitesi Louie B. Nunn Sözlü Tarih Merkezi Müdürü Douglas Boyd da vardı.

SANEM GÜNER

"Ortadoğu ve Orta Asya'da Sözlü Tarih" başlıklı toplantının amacı, çeşitli ülkelerden ve uzmanlık alanlarından gelen kişileri, sözlü tarihin pratik, metodolojik ve etik sorularına dair birlikte düşünmeye, deneyim paylaşmaya ve ortak projeler üretmeye teşvik etmekti.

Sözlü tarih çalışmalarının yerelden küresele nasıl geçeceği ve farklı ülkelerde sözlü tarih üzerine çalışanların birbirlerinden neler öğrenebileceği, toplantının ilk tartışma konusuydu. Küreselleşmenin sadece uluslararası bir kurumsallaşma olarak anlaşılmaması gerektiği, şartları ve bağlamları birbirinden çok farklı coğrafyalarda sözlü tarih çalışmaları yapan kişilerin herhangi bir kurumsal çerçeve içinde kalmaksızın da birbirlerinden öğrenecekleri çok şey olduğu konuşuldu.

Görüşmeyi yapan ve görüşülen kişilerin güvenliği, araştırma konularının hassas olduğu bağlamlarda görüşme yapılacak kişiyle kurulması gereken güven ilişkisi gibi konular, çatışma sonrası ortamlarda sözlü tarih çalışmaları yapan katılımcılar tarafından sıkça dile getirildi. Bu çerçevede Tacikistan, Irak ve Afganistan örnekleri üzerinde duruldu. İç savaş, etnik sorunlar, devlet şiddeti gibi konuşulması tabu olan konularla ilgili sözlü tarih araştırmaları yapan katılımcılar, karşılaştıkları zorluklardan ve bunları aşmaya yönelik geliştirdikleri taktiklerden söz ettiler.

İlginç olan bir diğer tartışma konusu ise, sözlü tarihin değişik kullanım amaçlarıydı. Çoğu katılımcı, sözlü tarihin öneminin, ana akım tarih yazımı / söylemine alternatif anlatılar sunabilmesi olduğunda anlaştı. Bununla birlikte, özellikle siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler uzmanları, sözlü tarih görüşmelerinin, birtakım soru ve sorunlara ışık tutabilecek diagnostik (teşhis koymaya yarayan) bir yanı olduğunu öne sürdü. Bu tarz sözlü tarih çalışmalarına örnek olabilecek iki proje tanıtıldı: Kamu hizmeti arzının bazı yerlerde niye diğerlerine nazaran daha memnuniyet verici olduğunu anlamak amacıyla yapılan sözlü tarih çalışması ve Birleşmiş Milletler'deki karar verme mekanizmalarının nasıl geliştiğini anlamak üzere yapılan ve sözlü tarih görüşmelerine dayanan çalışma. Toplantının en ilgi çeken bölümü arşivleme ve erişim teknolojilerinin tartışıldığı oturumdu. Sözlü tarih çalışmalarına ev sahipliği yapmak ve bu çalışmaların erişilebilirliğini artırmak açısından internetin ne kadar önemli olduğu konuşulurken bir yandan da bu mecranın hızla değişip gelişmesi, dışarıdan müdahalelere çok açık olması nedeniyle çeşitli zorlukları da beraberinde getirdiği vurgulandı. İnternetin hiçbir şekilde, sistematik bir sözlü tarih arşivinin yerini alamayacağı, ancak içinde araştırmanın kolayca yapılabileceği bir arşiv oluşturmanın da çok kolay olmadığı tartışıldı. "Binlerce saat uzunluğunda yüzlerce sözlü tarih mülakatının arasından araştırmacı işine yarayan bilgiye nasıl erişebilir?" sorusuna yanıt arayan ve bunun için iki veri tabanı programı geliştiren, bunları açık kaynaklı yazılıma dönüştürmeyi hedefleyen Louie B. Nunn Sözlü Tarih Merkezi Müdürü Douglas Boyd'un sunumu oldukça ilginçti. Gerçekten de sözlü tarih malzemesi hem arşivlenecek malzemesinin çeşitliliği (ses ve/veya görüntü kaydı ve/veya deşifre) hem de bu malzemeler arası yatay geçişlere duyduğu ihtiyaçla arşivlemesi zor alanların başında geliyor. Boyd tarafından geliştirilen OHMS (Oral History Metadata Synchronizer) yazılımı her üç malzeme türünü kapsadığı gibi, örneğin deşifre alanında yaptığınız taramada senkronik olarak görüntü ya da ses kaydına da ulaşmanızı mümkün kılarak sözlü tarihçilerin ancak hayal edebilecekleri bir durumu gerçekleştiriyor (http://libraries.uky.edu/nunncenter). Toplantının detaylı raporuna, Mart ayından itibaren www.hollingscenter.org/reports adresinden ulaşılabilir.

"Ortadoğu ve Orta Asya'da Sözlü Tarih" başlıklı diyalog toplantısından bir fotoğraf.

GIT-Türkiye nedir?

Türkiye'de Araştırma ve Öğretim Özgürlüğü Uluslararası Çalışma Grubu (GIT), Prof. Dr. Büşra Ersanlı'nın tutuklanması sonrasında kurulmuş, Fransa, Kuzey Amerika, İngiltere, İsviçre ve Türkiye'de faaliyet göstermeye başlamıştır. Grubun Türkiye ayağı olan GIT-Türkiye tarafından Ocak 2012'de 13 öğretim üyesinin imzasını taşıyan bir çağrı metni oluşturulmuştur (http://gitturkiye.com/). Söz konusu çağrıya bugüne kadar 400'e yakın akademisyen ve araştırmacı karşılık vermiştir (http://gitturkiye.com/imzacilar/). Grubun ilk aşamadaki hedefi, öğretim elemanlarının ve araştırmacıların maruz kaldıkları baskı ve engellemeler konusunda belgelere dayalı bir bilgi akışı sağlamak, eğitim ve araştırma koşulları üzerine konferanslar, seminerler, paneller ve basın toplantıları düzenlemek, erişilen bulguları internet ve basın kanalıyla kamuoyuna sunmaktır.

İletişim: http://gitturkiye.com/
info@gitturkiye.org

PROF. DR. BÜŞRA ERSANLI'NIN TUTUKLANMASI BARDAĞI TAŞIRAN SON DAMLA OLDU

AKADEMİSYENLER BASKILARA KARŞI BİRLEŞİYOR

BASIN DUYURUSU

Akademisyenler olarak bugün Türkiye'de Araştırma ve Öğretim Özgürlüğü Uluslararası Çalışma Grubu'nu (GIT-Türkiye) tanıtmak amacıyla bir araya geldik.

Son birkaç yılda bilim insanlarına ve aydınlara yönelik baskıların arttığına tanık olan bizler, bundan böyle kararlı bir biçimde yürüteceğimiz mücadelenin ilk adımı olarak bir araya geldiğimizi açıklıyoruz. Meslektaşımız Prof. Dr. Büşra Ersanlı'nın temelsiz suçlamalara dayanılarak tutuklanması ve tam 108 gündür özgürlüğünden mahrum bırakılması, harekete geçmemizde öncelikli bir rol oynamıştır. Bu 108 günlük süreçte, Prof. Dr. Büşra Ersanlı, siyasetçilerin sorumsuz demeçleriyle kamuoyu nezdinde itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, tüm hayatını barışa adamış olmasına rağmen, bazı medya organları tarafından terör ve şiddetle ilişkilendirilmiştir.

Büşra Ersanlı'nın karşı karşıya kaldığı adaletsizlik, kamuoyuna yansıyan en bilinir örnektir. Ancak örnekleri çoğaltmak mümkündür. Akademisyenler, araştırmacılar ve öğrenciler, son yıllarda yaygınlaşan ve çok farklı biçimlerde ortaya çıkan baskı ve yıldırmalara maruz kalmaktadırlar. Yüzlerce üniversite öğrencisinin de tutuklanmasıyla birlikte araştırma ve yayım alanına yapılan müdahaleler dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır.

Bu baskı ve yıldırmalar, özellikle tabulaştırılmış konularda çalışan ve ders veren akademisyenlerin düşünsel ve toplumsal varoluş imkânlarını ciddi anlamda kısıtlamaktadır. Muhalif ve eleştirel bakış açısına sahip akademisyenler, araştırma alanlarına yönelik müdahaleler, idari soruşturmalar, keyfi işten çıkarmalar ve kadro sınırlamaları yoluyla sindirilmeye çalışılmaktadır. Hiç şüphesiz, bu müdahalelerin yarattığı sonuçlar üniversitelerin ötesine geçmekte ve tüm toplumu etkilemektedir. Bu durum, aynı zamanda, Türkiye'nin acil çözüm bekleyen sorunlarına dair alternatif görüşlerin ortaya çıkmasını da engellemektedir.

Bundan böyle üniversitelere ve akademik faaliyet alanına sahip çıkacağız. Bundan böyle yargı sisteminin keyfi tutuklamalarına uğrayan, muhalif kimlikleri nedeniyle üniversite yönetimleri tarafından disiplin soruşturmalarına maruz kalan ve eğitimlerine son verilen öğrencilerimize sahip çıkacağız. Türkiye'deki 50'ye yakın üniversiteden yaklaşık 400 akademisyen ve araştırmacının oluşturduğu bir dayanışma ağı olan Türkiye'de Araştırma ve Öğretim Özgürlüğü Uluslararası Çalışma Grubu (GIT-Türkiye), üniversitelerdeki her türlü baskı ve engellemenin takipçisi olacak, Türkiye'deki düşünce insanlarının karşı karşıya kaldıkları tahakküm ve engellemelere karşı mücadele edecektir.

Özgür bilgi üretimi ve paylaşımının zeminini birlikte kurmaya ve korumaya kararlıyız.

TÜRKİYE'DE ARAŞTIRMA VE ÖĞRETİM ÖZGÜRLÜĞÜ ULUSLARARASI ÇALIŞMA GRUBU (GIT - TÜRKİYE)

Büşra Ersanlı'nın tutuklanmasının GIT-Türkiye'nin oluşmasında önemli bir etkisi olduğundan bahsedilmektedir.

Hüseyin Zekai Paşa (1860-1919) "Karpuzlu Natürmort", tarihsiz, Tuval üzerine yağlıboya.

BİR ÜLKE DEĞİŞİRKEN

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi(SSM), kapsamlı resim koleksiyonunu, "Bir Ülke Değişirken - Tanzimattan Cumhuriyete Türk Resmi"başlığıyla ziyaretçileriyle buluşturuyor. Osman Hamdi Bey, Fikret Muallâ, Halil Paşa, Şehzade Abdülmecid Efendi ve İzzet Ziya gibi, Türk Resim Sanatı'nın önemli sanatçılarının eserlerini içeren koleksiyon, yeni yapılan özel galerisinde bundan böyle sürekli teşhir edilecek. Ziyaretçiler, bilimsel danışmanlığını Prof. Dr. Semra Germaner ve Doç. Dr. Ahu Antmen'in üstlendiği sergide, Türk resim sanatının tarihsel yolculuğunu izleme şansını elde ediyor. Bir kataloğu da hazırlanan sergi, bu toprakların geç keşfedip çabuk sahiplendiği resim sanatı üzerinden, bir ülkenin toplumsal, sosyal ve ekonomik dönüşümünü gözler önüne seriyor. Yıl boyunca sergiye ek olarak konferans ve belgesel gösterimleri de yapılacaktır.

TARİH VAKFI 9. MÜTEVELLİLER KURULU TOPLANDI

1991 yılında "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı" adıyla kurulan ve daha sonra "Tarih Vakfı" adını alan vakfımız her iki yılda bir gerçekleştirdiği Mütevelliler Kurulu'nun dokuzuncusunu 19 Şubat 2012 tarihinde gerçekleştirdi.

Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki merkezinde Marmara Belediyeler Birliği'nin toplantı salonunda gerçekleşen Genel Kurul toplantısında Vakıf Yönetimi 2010- 12 döneminin gelişmeleri ve yapılan faaliyetler, gerçekleştirilen projeler hakkında mütevellilerine ayrıntılı raporlar sundu. Geçen dönemlerde yaşanan mali zorlukların sona erdiğini ortaya koyan faaliyet ve mali durum raporları mütevellilerce memnuniyetle karşılandı. Yapılan oylamalarla gerek yönetim gerekse mali durum raporları aklandı. Gelecek dönemde vakfın gerçekleştireceği faaliyetler ve odaklanacağı etkinlik alanları tartışıldı, öneriler ve temenniler dile getirildi.

Toplantının sonunda yapılan oylamada Tarih Vakfı'nın 2012-2014 döneminde görev yapacak Yönetim Kurulu üyeleri seçildi. Eski yönetimden ayrılan üyelerin (Ferdan Ergut, Nuran Yıldırım, Dilara Kahyaoğlu, Tunç Müstecaplıoğlu, Mesut Yeğen, Deniz Ünsal) yerine yenileri seçildi. Böylece vakfın 11 kişilik yeni Yönetim Kurulu belirlenmiş oldu. Ayrıca, aynı oylama ile artık geleneksel hale getirilmiş olan uygulama ile Genel Kurul gelecek dönemlerin yöneticilerinin tecrübe kazanması amacıyla altı kişiden oluşan "çağrılı üye"yi de seçmiş oldu.

Buna göre Tarih Vakfı'nın yeni Yönetim Kurulu şu isimlerden oluştu (alfabetik sırayla): Suay Aksoy, Erden Attila Aytekin, Bülent Bilmez, Halim Bulutoğlu, Murat Güvenç, Vangelis Kechriotis, Rauf Kösemen, Elçin Macar, Oktay Özel, Hasan Tahsin Özkaya, Canay Şahin.

Çağrılı Üyeler: Mehmet Beşikçi, Özlem Çaykent, Y. Doğan Çetinkaya, Erol Köroğlu, Mahir Polat, Işık Tamdoğan.

3 Mart 2012 tarihinde ilk toplantısını yapacak olan Yönetim Kurulu kendi arasında işbölümü yapacak ve Yönetim Kurulu Başkanı, iki Yardımcı ile Genel Sekreter'i seçecek.

9. Mütevelliler Kurulu yapılan bir oylamayla Tarih Vakfı Denetleme Kurulu üyeliklerini de yeniledi. Yeni Denetleme Kurulu Üyeleri: Tunç Müstecaplıoğlu, Deniz Ünsal, Mutlu Öztürk.

TARİH VAKFI ÇALIŞANLARI SOSYAL- İŞ SENDİKASI'NA ÜYE OLDU

Geride bıraktığımız 2011 yılında Tarih Vakfı çalışanları Sosyal-İş Sendikası üyesi oldular. Bir süredir STK'lar dünyasında da örgütlenme çalışmalarına hız veren DİSK'e bağlı Sosyal-İş Sendikası Tarih Vakfı yönetimi ile Toplu İş Sözleşmesi (TİS) imzaladı. Aralık ayında imzalanan TİS ile taraflar vakıf çalışanlarının temel haklarını güvence altına alırken, bir yandan da Vakıf yönetiminin çalışanlarıyla daha etkin, şeffaf ve katılımcı ilişki kurmasını sağlayacak ilkeler zeminini de oluşturmuş oldu. Vakıf İç Tüzüğü ve ilişkili yönetmeliklerinin bu sözleşme ilkeleriyle uyumlu hale getirilme çalışmaları devam ediyor.

Toplu İş Sözleşmesi'nde taraflar imzaları attıktan sonra.

DARPHANE BİNALARI İADE EDİLDİ

Kültür Bakanlığı'nca Tarih Vakfı'nın kullanımına tahsis edilmiş olan ve yıkılma tehlikesi gerekçesiyle 2007 yılından itibaren kullanımı engellenen Darphane binaları iade edildi. Topkapı Sarayı ve Arkeoloji Müzeleri'nce ilave sergi salonları ve Kültür Bakanlığı'nın çeşitli müdürlüklerince idare binaları olarak kullanılması planlanan Darphane binaları bakanlık ve Tarih Vakfı arasında yürütülen uzlaşma görüşmeleri sonucunda 12 Şubat 2012 tarihi itibariyle Maliye Bakanlığı'na iade edildi. Kültür Bakanı Sayın Ertuğrul Günay'ın da kişisel inisiyatifiyle varılan bu anlaşma sonucu Tarih Vakfı Darphane binalarını boşaltarak Kültür Bakanlığı yetkililerine devretti. Bakan Sayın Günay, uygun başka bir bina bulunması halinde Tarih Vakfı'nın kullanımı için tahsisine çalışacağını, Tarih Vakfı'nın önemli bir sivil toplum kuruluşu olarak desteklenmesi gerektiğini belirtti.

TARİH VAKFI'NIN YENİ GENEL MÜDÜRÜ FİKRET YILMAZ

Tarih Vakfı'nın uzun süredir boş olan Genel Müdürlük görevine Vakıf mütevellilerinden Fikret Yılmaz getirildi.

İzmir 9 Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü'nde öğretim üyesi olan Fikret Yılmaz, akademik yılın bitiminden itibaren görevini tam zamanlı olarak İstanbul'da yürütecek. Kuşağının en iyi tarihçilerinden olan Yılmaz, aynı zamanda yöneticilik tecrübesi ile de tanınıyor. Fikret Yılmaz Kuzey Kıbrıs'taki Doğu Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kurdu ve başkanlığını yürüttü. Daha sonra İzmir'e döndüğünde bir yandan Belediye Başkanı Ahmet Priştina'nın Baş Danışmanı olarak görev yaparken, bir yandan da aynı şehirde Türkiye'nin en etkin hizmet veren kent müzesi ve arşivini (APİKAM) kurdu ve yönetti. Halen de devam eden İzmir Ticaret Odası danışmanlığı esnasında uluslararası konferanslar düzenledi, çok sayıda önemli proje ve kitap yayımı gerçekleştirdi.

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar dergisinin Yayın Kurulu üyesi olan Fikret Yılmaz'ın Genel Müdürlük görevini üstlenmesiyle Tarih Vakfı'nın bir meslek kuruluşu olarak da kendini yenilemesi ve daha etkin kılması bekleniyor.

TARİH VAKFI PERŞEMBE KONUŞMALARI

Tarih Vakfı, Ankara'da düzenli olarak sürdürdüğü Tarih Konuşmaları dizisini İstanbul'da da başlatıyor. 23 Şubat 2012 Perşembe akşamı ilk toplantı, Mehmet Genç'in "Türkiye'de İktisat Tarihçiliği'nin Dünü Bugünü: Otobiyografik Gözlemler" konuşması ile gerçekleşti.

"Tarih Vakfı Perşembe Konuşmaları" başlığı altında düzenlenecek toplantılar hem tarihçilerin ortak bilgi havuzuna katkıda bulunmayı, akademik ortamı düzenli toplantı ve tartışmalarla zenginleştirmeyi, hem de tarih araştırmalarının ürettiği son bilgileri doğrudan kamuyla paylaşmayı hedefliyor.

Toplantılarımız tecrübeli tarihçilerin donanımı ile mesleğe yeni başlayanların heyecanının anlamlı ve verimli şekilde birleşmesine ortam hazırlayacak. Tarih Vakfı Perşembe Konuşmaları sadece Türkiye'deki tarih araştırmalarını değil, dünya tarihçiliğinin tartıştığı konuları da doğrudan gündeme getirmeyi planlıyor. Bu yüzden sadece Türkçe değil, zaman zaman İngilizce yapılacak sunumlarla da İstanbul'daki çok geniş tarih meraklılarına ulaşmayı düşünüyoruz.

15 Mart 2012: Emrah Safa Gürkan (Georgetown Üniversitesi), "16. Yüzyıl İstanbul'unda Casuslar, Hizipler ve Simsarlar"

16. yüzyılda Hint Okyanusu'ndan Batı Akdeniz'e, İran'dan Macaristan ovalarına, Kıpçak steplerinden Kuzey Afrika'ya uzanan kapsamlı bir Osmanlı stratejisinden bahsetmek adet hâline gelmişken, Osmanlı kaynaklarının kısıtlı niteliği nedeniyle bu stratejiyi şekillendiren siyasi şartlar üzerine kapsamlı çalışmalar yapılamamıştır. İspanyol, Venedik ve Fransız kaynakları sayesinde yakın takibe alabildiğimiz ve 16. yüzyıl İstanbul'unda faaliyet gösteren Habsburg istihbarat ağını oluşturan casus, muhbir ve siyaset simsarlarının hikâyeleri, bize bir yandan Osmanlı siyasetine yön veren siyasi çıkar grupları (hizip) arasındaki ince dengeleri gösterirken, öte yandan da Osmanlı karar alma mekanizmalarının detaylı bir panoramasını vermektedir. Osmanlı siyasetinin gündelik işleyişini sağlayan ve Osmanlı kaynaklarının çoklukla gözden kaçırdığı bu küçük aktörlere odaklanarak, Osmanlı siyasetini yöneten elitlerin kişisel çıkarları ile soyut bir kavram olan devlet çıkarının çakıştığı yerlerde, Osmanlı siyasetinin girift ve çok katmanlı yapısını ortaya çıkarmak mümkün olacaktır.

29 Mart 2012: İklil Selçuk (Bahçeşehir Üniversitesi) "Erken Dönem Mahkeme Kayıtları Işığında Esnaf Teşkilatının Oluşumu: Bursa Örneği"

Osmanlı esnaf gruplarının hiyerarşik yapısı ne zaman ve ne tür bir süreç sonucunda ortaya çıktı? Lonca teşkilatının kuruluşu, kethüdâ, yiğitbaşı, şeyh gibi yönetici ve temsilcilerinin belirginleşmesi ve ahi'liğin mirası konusunda neler biliyoruz? Şehir üretiminin örgütlenme biçimi erken dönem sonrasında nasıl dönüştü? 15. yüzyılın sonlarından kalan en eski Bursa kadı sicillerini inceleyerek bu dönüşümün hem Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesi, hem de bu sürecin yazılı kaynaklara yansıma şekli açısından bir değerlendirilmesini yapmak mümkün. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında bu dönüşüm ön-modernite ile birlikte belirginleşen gelişmelerle ilişkilendirilebilir. Bu çalışmayla esnaf teşkilatına dair sorulara Bursa şehri özelinde yanıt vererek bu konudaki tarih yazımına katkı yapmak amaçlanıyor.

Perşembe konuşmaları ile ilgili güncel gelişmeleri www.tarihvakfi.org.tr adresinden takip edebilirsiniz.

OKUYUCU MEKTUBU VE DÜZELTİ

Sayın Sefa Kaplan geçmişte *Toplumsal Tarih*'e katkıda bulunmuş değerli yazarlarımızdandır. Kaplan, *Toplumsal Tarih*'in Şubat 218. sayısında Sophie Basch'ın 'Nerval'in Pandora'sı: Hayali ejder mi, gerçek canavar mı?' başlıklı yazısıyla ilgili bazı uyarıları var. Aşağıda Kaplan'ın kısaltılmış mailini ve cevabımızı okuyacaksınız.

Sefa Kaplan:...'Nerval'in Pandora'sı: Hayali ejder mi, gerçek canavar mı?' başlıklı çeviri makale içinde yer alan ve maalesef 'yerli' olduğu hemen anlaşılan 'Nerval ve Şark' kutusu, bu kadar küçük bir kutudan beklenmeyecek yanlışlıklarla dolu ne yazık ki. Öncelikle, Nerval'in âşık olduğu Jenny Colon esasen tiyatrocudur ve evet kimi operalarda da sahneye çıkmıştır ama mesleği 'şarkıcılık' değildir. Nerval, kendisine miras kalınca Jenny Colon'un rol aldığı oyunları övmek amacıyla *Le monde dramatique* isimli bir dergi bile neşretmiştir. Dergi, isminden anlaşılacağı gibi tiyatro dergisidir. Kaldı ki, Türkçede 'şarkıcı' denilince hatıra gelen şey tamamen farklıdır. Kutunun '1855' başlıklı son paragrafında, 'Nerval'in Paris'te Vielle-lanterne Sokağı'ndaki evinde kendini asmış olarak' bulunduğu belirtiliyor. Üzülerek söylemeliyim ki, Nerval'in o sokakta hiçbir zaman evi olmadı. Ayrıca Nerval kendisini evinde de asmadı. O sokak yani Vielle-lanterne (Sokak Feneri Sokağı) Jenny Colon'un sahneye çıktığı tiyatronun bulunduğu sokaktı ve bunun için Nerval için özel bir önemi vardı. Nerval oradaki sokak fenerine (pencere parmaklığına astığına ilişkin iddialar teknik olarak ciddiye alınmasa gerektir!) kendisini asmıştır ve bunun için de kravatını kullanmıştır. Bu konularda Orhan Pamuk'un, 'İstanbul, hatıralar ve şehir', Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Edebiyat Üzerine Makaleler kitabında da mühim bilgiler vardır ama merhum Selahattin Hilav'ın olağanüstü güzellikteki Doğu'ya Seyahat (YKY) çevirisinin önsözü ve yine o kitapta yer alan Ekrem Işın'ın yazıları meseleyi merak edenleri tatmin edecek mahiyettedir...

CEVAP:

Öncelikle Sophie Basch'ın söz konusu yazısı aslı Fransızca olarak *Muqarnas*'da çıkan bir makalenin sadık tercümesidir. 'Nerval ve Şark' kutusu da "yerli" değildir, Fransızca makalede yer alan bir bölümdür.

Jenny Colon'un adı, makalenin iki yerinde geçmektedir. Birincisi, metin içinde, ilk paragrafta "Hayatının aşkı oyuncu Jenny Colon" diye zikredilmektedir. İkincisi ise kutucukta "şarkıcı Jenny Colon" diye. Bunların ilki Fransızca metinde "actrice" kelimesinin tercümesidir ve Sefa Bey'in "tiyatrocu" tanımıyla çelişmiyor olsa gerek. İkincisi ise gene orijinal metinde "cantatrice" kelimesinin tercümesidir. Bize göre burada dilden dile geçerken olan zorlukların dışında büyük bir tercüme hatası yok, belki şarkıcı(cantatrice) şeklinde bir çözüm üretilebilirdi.

Kendini astığı yer konusunda ise Sefa Bey haklı. Burada bir çeviri hatası söz konusu, Sefa Bey'e uyarısı için teşekkür ederiz.

Sefa Bey'e ilgisi ve haklı uyarısı için teşekkür ederiz, ancak ondan da uyarılarının yanı sıra Gérard de Nerval ile yeni bilgiler verdiğini düşündüğümüz Sophie Basch'ın makalesi ile daha takdir edici bir dil kurmasını beklerdik.

Ahmet Akşit

GÜLFER AKKAYA, GÜLŞİN KETENCİ VE GÜLİZ SAĞLAM İLE SÖYLEŞİ

SANKİ EŞİTTİK-1960'LI YILLARDA DEVRİMCİ MÜCADELENİN FEMİNİST SORGUSU

1960'lı ve 1970'li yıllardaki sosyalist hareket içindeki kadınların görünmezliğini dert edinen Gülfer Akkaya, Gülşin Ketenci ve Güliz Sağlam, yazar, fotoğrafçı ve yönetmen üç kadın. Üçü de sol hareket içindeki kadınları görünür kılmaya çalışırken farklı yöntemleri birbirini tamamlar biçimde kullanmışlar. Gülfer Akkaya kadınların anlatılarını **Sanki Eşittik- 1960'lı Yıllarda Devrimci Mücadelenin Feminist Sorgusu** *adlı kitapla okuyuculara ulaşmasını sağlarken, Gülşin Ketenci "Sanki Eşittik" adlı fotoğraf sergisi ile Güliz Sağlam ise aynı adlı video-röportajlar ile kadınların anlatılarının izleyicilere ulaşmasına aracılık ediyor. Üç kadınla bu çalışmaya nasıl karar verdiklerini, kadın tarih yazımını ve çalışmalarının ürünleri üzerine konuştuk.*

SÖYLEŞİ: ESEN ÖZDEMİR

1960'lı ve 1970'li yıllardaki sosyalist hareket içindeki kadınların sesine kulak vermek için yapılan çalışma kapsamında görüşülen kadınlar: Sevim Belli, Latife Fegan, Nurten Tuç, İlkay Alptekin Demir, Necmiye Alpay, Ümide Aysu, Serap Mutlu Doğan, Mukaddes Erdoğdu Çelik, Nilgün Yurdalan ve Gülseren Pusatlıoğlu. Bu çalışmayla ilgili fotoğraf sergisi, video-röportaj gösterimi ve kitabın tanıtım kokteyli 3 Mart 2012 Cumartesi günü 17:00'de Cezayir Salonu'nda gerçekleşecek. Ayrıca sergi 16 Mart 2012 tarihine kadar gezilebilir.

Görüşülen isimlerden biri; Nilgün Yurdalan'ın lise yıllarından bir fotoğraf, Ankara.

1960'lı ve 1970'li yıllarda sol hareket içindeki kadınların tarihini yazmaya nasıl ve neden karar verdiniz?

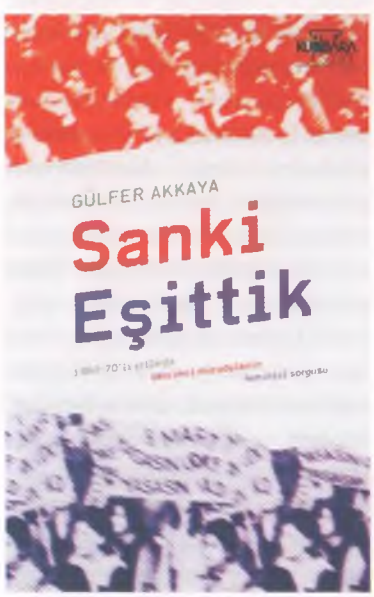
Gülfer Akkaya: Bu yıllar kadınlar açısından yeterince araştırılmamış, kurcalanmamış yıllar... Bunu fark ettiğimde çok şaşırdım. Beni 1960-70'li yıllarda sosyalist siyaset içindeki kadınların durumuna ilişkin araştırmaya iten en temel neden, bu yılların dünya genelinde hem ulusal mücadele hem sınıfsal mücadele hem de kadınların mücadelesi açısından hareketli yıllar olmasıydı. Benzer bir hareketlilik Türkiye'de de var. Tek farkla: Türkiye siyasal hayatında ulusal ve sınıfsal örgütlenme mevcutken, kadın kurtuluş hareketi yani feminizmden bahseden kimse yok. Feminist mücadelenin dünyayı sarstığı yıllarda burada bir suskunluğun olması, bizim de bu suskunluğu merak etmemize neden oldu.

Bu yıllar egemen tarih yazımında da sol tarih yazımında da kadınların yok sayıldığı görmezden gelindiği yıllar, önsözde söylediğin gibi "tarihsel açıdan var olamamak, ancak yaşamamış olmakla mümkün" iken görüşme yaptığınız kadınlar bu yok sayılma ile ilgili olarak ne düşünüyorlar? Siz bu çalışma ile bu "yok"luğu nasıl bir "var"lığa dönüştürdünüz?

Gülfer Akkaya: 1960 ve 1970'li yıllarda siyasette yer alan kadın sayısı sandığımız kadar az değil. Özellikle 1970'li yıllarda kadınlar bırakın şehirleri, köy köy örgütlenmiş durumdalar. O yıllar için kadınlar yoktu demek cinsiyetçilikten öte bir şey değil...

Görüştüğümüz kadınlar arasında yer alan Ümide Aysu, kadınların örgütlerin merkez kadrolarında olmamasına ilişkin erkeklerin yapmış olduğu "kadınlar yoktu" savunmasına karşı çıkıyor. Merkez kadroların erkeklerden oluşmuş olmasının sorun olarak görülmemesini, burada kadınlar neden yok sorusunun sorulma ihtiyacının hissedilmemesini eleştiriyor haklı olarak.

Görüştüğümüz kadınların neredeyse tamamı kadınlara biçilen en temel rolü, eş olmayı eleştiriyorlar. Özellikle de risk alan erkeklerin eşi olmayı...

İlkay Alptekin Demir de kadınların ikincilleştirilmesini anlatırken "gerilla hareketi dendiğinde kadınların rolü değişiyor" ifadesini kullanıyor. Ne oluyor, nasıl değişiyor? Kadınların gizleme, ev tutma, aile olma pozisyonlarına itilmesi başlıyor.

Sorunun bu çalışma ile bu "yok"luğu nasıl bir "var"lığa dönüştürdünüz kısmına gelince. Biz gördük ki ortada zaten gerçek bir yok olma durumu söz konusu değil. Bir 'yok sayılma durumu' var. Kadınlar var, yok olan örgütlü feminist bir mücadele... Bu araştırmayla fark ettim ki, mesela 1960'lı yıllarda sosyalist siyasette yer alan kadınların sayısı 1980'lerin ortalarına doğru feminist mücadeleyi başlatan ve onu devam ettiren kadınların sayısından daha fazla. Farklı olan ne? Ya da başka bir biçimde söylersek 1980'li yıllarda kadınları bu kadar öne çıkartan şey ne? Kadınların kendi sorunlarını çözebilecek ideolojik ve örgütsel bağımsız bir mücadeleyi başlatmış olmaları... Yani feminist mücadeleyi başlatmış olmaları.

Özellikle feminist mücadele diyorum, zira 1970'li yılların ortalarından itibaren sosyalist kadın dernekleri açılmaya başlıyor. Ancak bu kurumlar ideolojik ve politik açıdan bağımsız kadın kurumları olamadıkları için kadınlar siyasette yeterince etkili olamıyorlar.

Bütün yazılı kaynaklarda yok sayılan bir tarihin öznelerinin

İlkay Demir.

Fotoğraf: Gülşin Ketenci

Sevim Belli.

Fotoğraf: Gülşin Ketenci

İlkay Demir, Amasya Cezaevi'nde diğer mahkûm ve çocuklarla.

varlığını gösterebilmenin yollarından biri kişilerin öznel anlatılarına dayalı olan sözlü tarih yöntemidir. Bu çalışma da bir sözlü tarih çalışması olarak nitelendirilebilecekken kitabın önsözünde özellikle sözlü tarih çalışması olmadığının altını çizmişsin, neden?

Gülfer Akkaya: Çünkü sözlü tarih olmak zorunda değil... Bunu demek istedim. Sözlü tarih deseydim işim kolay olabilirdi belki, ama ben farklı düşünüyorum. Soruları olan, merakı olan herhangi biri o merakın peşine istediği gibi takılmalı. Kendisini kısıtlamamalı, kasmamalı. İnsan özgür olmalı, özgürlük insan beyninin oksijenidir. Nasıl ki hayatımızı yaşarken yolumuzu kendimiz çizmeliysek, bence araştırma yaparken de öyle olmalıyız. Özellikle biz kadınlar... Zira her yerde olduğu gibi araştırma yöntemlerinde de bilimde de cinsiyetçilik ve her tarafa sinmiş erkek aklı mevcut. Kendimizi bundan korumak ve kurtarmak zorundayız. Feminist yol ve yöntemlerle bilgiye ulaşmak çok kıymetli. Bilgi, bilim cinsiyetçilikle mücadelede çok önemli bir alan. Örtüsü kaldırılmamış dönemlere ilişkin "kadınlar yoktu ki" diye cevap vermek kolay. Biz kadınlar o dönemlerin üzerindeki örtüyü kaldırınca o kadar kolay konuşamayacaklar, cinsiyetçiliklerini bu cümlelerle kamufle edemeyecekler. Bunları söylerken sözlü tarih yapmak cinsiyetçiliktir demiyorum. Bu soru üzerinden genel bir şeye dikkat çekmek istiyorum. Biz kadınlara bu dünyada her şeyin *feministçesi* lazım demek istiyorum. Aşkın da, bilimin de, siyasetin de... Her ne varsa onun...

Benzer şekilde kadınların tarihini belgelemenin, belgeselini yapmanın ve fotoğraflamanın nasıl bir farklılığı var, ne tür materyalleri hangi amaçla kullandınız?

Gülşin Ketenci: Bu çalışmada yazıyı, fotoğrafı ve hareketli görüntüyü birbirini tamamlayan öğeler olarak kullandık. Hepsi dertlerimizi anlatabilmek için bir araç... Farklılıkları ise okuyucunun ya da bakanın sorularına cevap verme şeklinde bence. Kitabı okuyan, hikâyesini öğrendikleri kadının o dönemde nasıl göründüğünü, neler giydiğini merak edebilir, ya da fotoğrafı gören seslerini, nasıl güldüklerini, mimiklerini merak edebilir. Farklı anlatım araçlarını kullanarak aslında bu soruları cevaplamaya çalıştık. Fotoğraf özelinde bakarsak, tek bir fotoğraf, döneme ilişkin birçok detayı, çok fazla yoruma gerek kalmadan bize anlatabilir. Bu çalışmada yer alan cezaevi fotoğrafları buna en güzel örnek bence. Farklı dönemlerdeki cezaevlerinde çekilmiş fotoğraflar bize ilk elden, fiziksel mekânla ilgili bilgilerle birlikte, oradaki dayanışmayı, zorluklara karşı mücadeleyi ve umudu anlatıyor. Etki güçleri de buradan geliyor.

Çalışmada yer alan fotoğraflar kadınların portrelerinden, günümüzdeki yaşamlarına ait karelerden oluşmaktadır. Ayrıca kendi arı-eski fotoğrafları da çalışmada yer almaktadır. Tüm bu çalışma sırasında benim en keyif aldığım kısım, birlikte eski fotoğraflara bakmak ve hikâyelerini dinlemekti.

Güliz Sağlam: Yaptığımız görüşmeleri kameraya da kaydettik. Başlangıçta farklı anlatım araçlarını bir araya getirmek, farklı alanlarda çalışan kadınlar olarak birlikte bir çalışma yapmak gibi nedenlerimiz vardı. Aslında video-röportaj demek daha doğru bu kamera kayıtlarına, çok uzun süren görüşmelerden yaklaşık 15 dakikalık kısa filmler yaparak hem görüşme yaptığımız kadınların seslerini duymak, vurgularını, mimiklerini, gözlerini görme imkânı vermek hem de kişisel arşivlerinde yer alan fotoğraf, belge, dergi gibi o dönemlere ait her türlü belgeyi kullanmak bizim için önemliydi. Görselliğin "görünür olmaya" da büyük katkısı olduğunu düşünüyorum. Dikkat ettiğimiz di-

ğer nokta özellikle kişisel arşivlerdeki malzemeyi kullanmak özellikle görüşülen kadına ait malzemeyi değerlendirmek oldu ki, bu hem onlar için hem bizim için zevkli bir taramaydı. Tabii sıkıntımız bu malzemelerin azlığı: malum ülke tarihinde sayısı birden fazla olan darbe ve baskı dönemlerinde çoğu belge, fotoğraf da kitaplar gibi elden çıkarılmak durumunda kaldığından ya da kayıp olduğundan istediğimiz kadar çok malzeme yoktu elimizde. Bir kez daha bu gerçeği görmek, belge ve fotoğraf biriktirmenin ve bunları sistemli bir şekilde korumanın önemi bir kez daha ortaya çıktı. Kişisel arşivlerde yer alan fotoğraflar, belgeler, yayınlar vs.. dönemin ruhunu büyük ölçüde yansıtıyor ve bunları hiçbir yerde görme şansımız yok. Amacımız biraz da bunların su yüzüne çıkmasıydı, o yüzden kişisel arşiv kullanımı bilinçli bir tercihti.

Kadınların sosyalist hareket içinde, - bir iki istisna dışında- liderlik pozisyonunda ya da "kahramanlık" mertebelerine erişememiş olmamalarının sebebi gerçekten gerekli bilgi ve deneyime sahip olmamaları mıdır? Bu konuda görüşme yaptığınız kadınlar ne düşünüyor, sizler ne düşünüyorsunuz?

Gülfer Akkaya: 1960'lı yıllarda siyaset içinde yer alan kadınların büyük bir kısmı kolej mezunu, üniversite mezunu, yabancı dil bilen, yurtdışında yaşamış, yurtdışındaki politik atmosferi görmüş kadınlar. Çok okuyorlar. Her türlü işi yapıyorlar. Kadınlar hem çalışkan hem de erkeklerden daha fedakârlar. Ama hayata bir sıfır yenik başlıyorlar. Çünkü kadınlar ne kadar başarılı, zeki, yaratıcı, etkileyici olurlarsa olsunlar onların yeri siyasette de erkeklerden sonra geliyor.

Her ne kadar o yıllarda kadınlar kendilerini erkeklerle eşit hissetmiş olsalar da, uğradıkları cinsiyetçi muameleler sonucunda sık sık şüphelenip o dönem yaşadıklarını sorguluyorlar. Daha çok bireysel zeminde yaşanıyor bunlar. Bu karışıklığı hızla toparlayan unsur sanırım içinde yer aldıkları mücadeleye dair gönülden inançları ve bu inancın neden olduğu tüm sorunlardan kurtulabilme umudu... Bir de örgütlü bir kadın duruşunun olmadığı yerde bireysel eleştiri ve karşı koyuşlar tahmin edileceği üzere göze alınamayacak sonuçlara neden olabilir.

Nurten Tuç, Dostlar Tiyatrosu'ndan arkadaşlarıyla TİP'in kongresinde.

Her ne kadar o yıllarda kadınlar kendilerini erkeklerle eşit hissetmiş olsalar da, uğradıkları cinsiyetçi muameleler sonucunda sık sık şüphelenip, daha çok bireysel durumlarını sorguluyorlar. Bu karışıklığı hızla toparlayan sanırım içinde yer aldıkları mücadeleye gönülden inançları ve bu inancın neden olduğu tüm sorunlardan kurtulabilme umudu...

Türkiye devrimci mücadele tarihinde lider kadın sayısının az olmasının en önemli nedeni "tüm iktidar erkeklere" anlayışıdır. Yani sorun kadınlarda değil, erkeklerdedir, kusur erkeklerde aranmalıdır. Ayrıca erkekler kadınların önünü kesiyor, kadınları örgütün içinde kendi duruşlarını güçlendirecek şekilde dizayn ediyor. Kadınların, akıllarına, becerilerine el koyuyor, üzerinden yükseliyorlar.

Kahramanlık kavramı şahsen kullanmadığım bir kavram. Ama yaşamından dolayı unutulmamaktan, cesur olmaktan, imrenilecek biri olmaktan bahsedeceksek bu konuda çok sayıda kadın var. Yeter ki bakmasını bilelim. Feminist hareket içinde yer alan biz feministlerden ziyade, hâlâ sosyalist hareket içinde olan kadın arkadaşlarımızın önlerinde kendi geleneklerinde yer alan kadınları araştırma görevleri duruyor.

Peki, son olarak 2000'li yıllara dair bu tür bir tarih yazımı gerçekleşse sosyalist örgütlenmeler içindeki kadınların konumlarında 1960'lı 1970'li yıllar ile karşılaştırdığınızda sizce değişiklikler var mı, varsa bunlar neler?

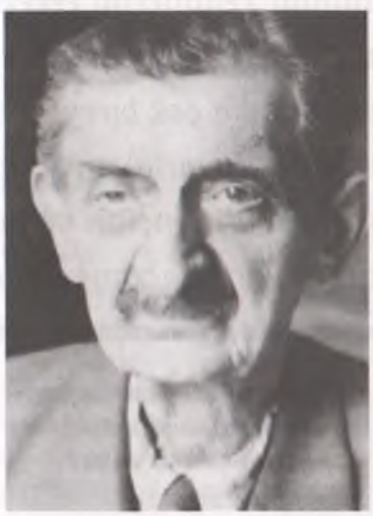
Gülfer Akkaya: Çok fazla değişiklik var, ancak bu kısa söyleşide temel bir değişiklikten bahsetmek gerekirse bence en önemli değişim bağımsız bir feminist mücadelenin varlığıdır. Çünkü feminist mücadele kendisine "feminist" diyen ya da demeyen tüm kadınların hayatına etki ediyor. Sağcı, solcu, dindar, laik tüm siyasi grupları etkiliyor, değişmek zorunda bırakıyor. Bu müthiş bir şey... Çünkü kadınların özgür bir hayat kurabilecekleri bilgisi başka kadınları harekete geçiriyor. İşte buna feminizm diyoruz.

Ayrıntılı bilgi için bkz. www.sankiesittik.com

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI-I

İBRAHİM ÖZTÜRKÇÜ

Bu çalışmamızda İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile yine kendisi gibi hâl tercümeleri üzerine eserler kaleme alan, şair ve yazar İbrahim Alâeddin Gövsa arasındaki mektuplaşmaları ele alacağız. Araştırmamıza konu olan mektuplar, Tarih Vakfı'ndaki M. Zeki Pakalın bölümünde İbnülemin dosyaları arasında mevcuttur. "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Hayatı, Eserleri, Şiir, Fıkra, Nükte Örnekleri, Hakkında Söylenenler"ser-levhalı dokümanlar, M. Zeki Bey'in vefatından sonra küçük kızı Ayşe Sevim Özbek Hanımefendi tarafından Tarih Vakfı'na intikal ettirilmiştir.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (İstanbul, 1871 — İstanbul, 1957).

İbrahim Alâeddin Gövsa (İstanbul, 1889 — Ankara, 1949).

Kültür, tarih, sanat ve edebiyat sahasında tanınmış şahıslara ait her türlü yazılı ve görsel malzeme, araştırmacıların her zaman ilgisini çekmiş ve biyografi türünün vazgeçilmez materyalleri olarak önemsenmiştir. Üzerinde ilmî çalışmaların yapıldığı, ciddi monografilerin ve tezlerin yazıldığı şahıslara dair gün yüzüne yeni çıkmış bir mektup, günlük, hatırat vb. dokümanlar, bilinenleri pekiştirmesi ve bilinmeyenlere ışık tutması bakımından her araştırmacının önemsediği kaynaklarındandır. Bu kaynaklar içerisinde ayrı bir yere konulması gereken malzemelerden biri de hiç şüphesiz mektuplardır. Mahrem ve özel olduğu kadar, kimi zaman samimi itirafları satır aralarında barındıran özel ve edebî mektuplar, edebiyat tarihi açısından en dikkat çekici belge ve dokümanlardandır.

Edebiyat ve kültür tarihimizde şimdiye kadar birçok şair, yazar, tarihçi, sanatkâr ve ressamın mektupları gün yüzüne çıkmış ve yayımlanmıştır. Yakın tarihimizde önemli bir yeri olan, yazdığı eserlerle ne kadar velut bir şahsiyet olduğunu gösteren biyografi yazarı, bibliyograf, edebiyat tarihçisi ve yazarı, Tanpınar'ın ifadesiyle de "mazi hatıralarının yed-i Emin"i olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957)'ın' mektupları da ilginç ve araştırmacı kişiliğini yansıtması bakımından son derece önemlidir. Biz bu çalışmamızda İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile yine kendisi gibi hâl tercümeleri üzerine eserler kaleme alan, şair ve yazar İbrahim Alâeddin Gövsa (1889-1949) arasındaki mektuplaşmaları ele alacağız. Daha önce İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın bazı mektupları yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi, Türkgeldi ailesi tarafından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne intikal eden belgeler içinde mevcut bulunan İbnülemin-Ali Fuat Türkgeldi (1867-1935) ve ailesi arasındaki mektuplaşmalardır.[2] Diğeri ise asıl ihtisas alanı tıp tarihi olmakla beraber Türk tarihi, edebiyatı ve özellikle Mevlana ve Mevlevîlik üzerine araştırmaları bulunan, doktor, yazar Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974) ve İbnülemin mektuplaşmalarıdır.[3] Her iki çalışma da makale halinde yayımlanmıştır. Bunlara muhtelif kitaplarda bulunan İbnülemin mektupları da dâhil edilebilir.[4]

Araştırmamıza konu olan mektuplar, Tarih Vakfı'ndaki M. Zeki Pakalın (1886-1972) bölümünde İbnülemin dosyaları arasında mevcuttur.[5] M. Zeki Bey, İbnülemin'le ilgili hâtıra, şiir ve mektupları büyük bir itina ile toplamış ve muhafaza etmiştir. . *"İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Hayatı, Eserleri, Şiir, Fıkra, Nükte Örnekleri, Hakkında Söylenenler (191 s.)"* ser-levhalı dokümanlar, M. Zeki Bey'in vefatından sonra küçük kızı Ayşe Sevim Özbek Hanımefendi tarafından Tarih Vakfı'na intikal ettirilmiştir. İbnülemin klasörü, M. Zeki Bey'in İbnülemin hakkında daha çok derleme niteliğinde hazırladığı veya müsvedde olarak yazdığı fıkra ve nükteleri, gazete kupürlerini, hakkında yazılan şiirlerle bazı makaleleri ihtiva etmektedir.[6] Mektupların bir kısmı M. Zeki Pakalın tarafından istinsah edilmiştir. Orijinal nitelikteki mektuplar İbrahim Alâeddin'e aittir. İbnülemin'in kendi el yazısıyla yazdığı mektuplar bulunmamakla beraber, söz konusu mektuplar M. Zeki Bey tarafından -anlaşıldığı kadarıyla- İbrahim Alâeddin'in rızasıyla kopya edilmiştir. 11 mektubun 7 tanesi Zeki Bey'in el yazısıyla istinsah ettiklerinden ibarettir. Geriye kalan 4 mektup İbrahim Alâeddin Gövsa'nın imzasını taşımaktadır. Bu mektuplardan bir tanesi, İbrahim Alâeddin tarafından Osman Nuri Ergin (1883-1961)'e yazılmıştır. İbrahim Alâeddin'in yazmış olduğu mektuplara M. Zeki Bey şu notları düşmüştür: "Hususî ve resmî hayatı ile beraber ilmi ve irfanı, yazıları ve ansiklopedileriyle tanınmış olan İbrahim Alâeddin Gövsa'nın İstanbul Vilayeti ve Belediyesi Mektupçusu Osman Nuri Ergin'e yazıp ricam üzerine vermek lutfunda bulunduğu 27 /11/1945 tarihli mektupla ekleri..." Bu ifadelerden Osman Nuri Ergin vasıtasıyla söz konusu mektupların Zeki Bey'e ulaştırıldığı anlaşılmaktadır.

M. Zeki Bey'in bu kadirşinâslığına rağmen, İbnülemin'le aralarında bir soğukluk olduğu Hüseyin Vassaf'ın İbnülemin'in biyografisi niteliğindeki eserine düştüğü bir dipnottan anlaşılmaktadır. Söz konusu eserde "Bazı âsâr-ı tarihiye ile beraber Maliye Nâzırlarına dair bir eser tertip eden Mehmed Zeki Bey bir makalesinde..." cümlesine Hüseyin Vassâf tarafından şöyle bir dipnot düşülmüştür"Bu âdem bilâhare küfrân-ı nimette bulunarak Mahmud Kemal Bey aleyhinde etmediği edepsizlik kalmamış."[7] Bu ifadelere neden olan meseleye dair Zeki Bey'in notları arasında herhangi bir bilgiye rastlamadık. "Dindar" olduğu kadar "kindar" da olduğu bilinen İbnülemin, şahsî faziletlerinin yanında, ufak bir kusura tahammülü olmayacak kadar fevrî ve asabi bir şahsiyettir. Onun muhataplarında aradığı en mümeyyiz vasıf ise, kendisine gösterdikleri hürmettir. İnsanlar, kendisine gösterdikleri hürmetin derecesine göre onun nazarında bir mevki alabilirlerdi.[8] Hüseyin Vassâf'ın ifadesiyle o "asabiyyü'l-mizac, şedîdü't-teessür, serî'ü'l-infiâl, rakîkü'l-kalbdir."

İbnülemin'in göndermiş olduğu mektubun bir suretini Osman Nuri Ergin'e gönderen ve aralarındaki mektuplaşma devam ederse bunların da birer suretini kendisine göndereceğini belirten[9] İbrahim Alâeddin de, satır arasında hayatta olmayan ilmî ve edebî şahsiyetlerden Muallim Cevdet, Mehmed Âkif Bey, Babanzade Ahmed Naim Bey'i, ber-hayat olanlardan da Mehmed Ali Aynî ile Zeki Bey (Pakalın)'i diline doladığını söylemektedir. İbnülemin'in Ali Emirî Efendi başta olmak üzere "diline doladığı" şahısları sıkça tenkit ettiği ve pek sevmediği bilinmektedir.

Orijinal nitelikteki mektuplar İbrahim Alâeddin'e aittir. İbnülemin'in kendi el yazısıyla yazdığı mektuplar bulunmamakla beraber, söz konusu mektuplar M. Zeki Bey tarafından -anlaşıldığı kadarıyla- İbrahim Alâeddin'in rızasıyla kopya edilmiştir. 11 mektubun 7 tanesi Zeki Bey'in el yazısıyla istinsah ettiklerinden ibarettir. Geriye kalan 4 mektup İbrahim Alâeddin Gövsa'nın imzasını taşımaktadır.

Osman Nuri Ergin (Pötürge, 1883 — İstanbul, 1961). Eğitim ve belediyecilik tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınmıştır.

M. Zeki Bey'in ilmî keyfiyeti ve velut kişiliği de, İbnülemin'in kendisini diline dolamasının sebeplerinden biri sayılabilir.

MEKTUPLARIN MUHTEVASINA DAİR

Üç bölüm halinde yayınlayacağımız mektupların birinci bölümü, M. Zeki Pakalın'ın kendi el yazısıyla istinsah ettiği mektuplardır. Mektupların orijinalleri hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir. Ancak söz konusu mektuplar, Zeki Bey tarafından İbrahim Alâeddin Gövsa'nın izniyle istinsah edildiğine göre, orijinallerinin İbrahim Alâeddin Gövsa vereselerinde bulunması muhtemeldir. M. Zeki Bey'in mektuplara düştüğü dipnottan anlaşıldığı kadarıyla bazı mektuplar, İbrahim Alâeddin'e ricası

İbnülemin Mahmud Kemal İnal arkadaşları ile. Sol yanında Osman Nuri Ergin.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.

Bu fotografları bize ileten İbnülemin Mahmud Kemal İnal Vakfı'ndan Mehmet Ali Bey'e teşekkür ederiz.

üzerine Osman Nuri Ergin vasıtasıyla kendisine ulaştırılmıştır.

Mektupları neşre hazırlarken gerekli gördüğümüz yerlere dipnot düşmek suretiyle meselenin arka planına dair bilgi vermeyi uygun gördük. Yalnız mektuplarda yazarın düştüğü bir dipnot varsa bunu parantez içinde ayrıca belirttik. Yayımladığımız ve günümüz diline aktardığımız her mektubun muhtevasına dair kısa bir ön bilgi vereceğiz.

1. İbrahim Alâeddin ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal arasındaki mektuplaşmalar, birer hafta arayla Kânun-ı evvel 1943 tarihinde başlamaktadır. İbrahim Alâeddin Gövsa'nın 7 Kânun-ı evvel 1943 tarihinde Ankara'dan gönderdiği bayram tebrikine İbnülemin Mahmud Kemal Bey, 14 Kânun-ı evvel 1943 tarihinde bilmukabele gönderdiği mektupla karşılık vermiştir.Bu iki mektupta, iltifat ve saygı ifadelerinin dışında dikkati çeken nokta, İbnülemin'in hususi mektuplarında sıkça kullandığı ve hususi meclislerde de söylemekten çekinmediği argo ve küfür içerikli ifade veya nüktelerdir.[10]

2. İbrahim Alâeddin tarafından yine Ankara'dan gönderilen üçüncü mektubun tarihi 23 Kânun-ı evvel 1943'tür. Bu mektuba cevap niteliğinde İbnülemin'in gönderdiği mektubun tarihi kaydedilmemiştir. Fakat ilk iki mektuptan anlaşılacağı üzere tarih, 1943'ün Kânun-ı evvel ayının sonu veya Kânun-ı sânî ayının ilk günleri olmalıdır. Bu mektubun muhtevasında öne çıkan husus, bir önceki mektupta belirtildiği üzere Ankara'da toplanan "tarih meclis-i âlisine" davet edilmeyen ve 'nden kendisine henüz bir nüsha gönderilmeyen İbnülemin'in İbrahim Alâeddin'e olan sitemidir. Bu siteme karşılık olarak İbrahim Alâeddin, "Tarih meclisine davet edilmemiş olmaları hakkındaki sitem-i devletlerinin vekil-i âli'ye arz edildiğini" ve büyük bir kısmı sadece "rû-yân-ı heveskârândan (hevesli genç ve acemilerden)" oluşan bu meclis için kendilerinin rahatsız edilmek istenmediğini belirtmiştir. Bu mektuba verdiği cevapta İbnülemin, bugün bile yapılan birçok Türkçe kelimenin yanlış kullanımına dikkat çekmekte ve adeta bir ders vermektedir. "Yüksek katınıza sunulmuştur." ifadesini "Ben apartman mıyım, yoksayangın kulesi miyim?"şeklinde tashih eden İbnülemin, "Eserin ön sözünde" ifadesini de "Bu söze 'arka' söz kahkahalarla gülmez mi?"şeklinde düzeltmektedir.

3. İbnülemin'in bazı mektuplarında kendileri hakkında olumsuz görüş ve ifadeler kullanılan şahıslar geleneği[11] bu mektuplarda da söz konusudur. Dördüncü mektupta Cevdet (?) adı ve kendisinin "şerrü'l halef"i olarak nitelendirdiği Osman Nuri Ergin'in ismi öne çıkmaktadır. Bu iki şahıs hakkında kullanılan ifadeler, ağır ve küfür içeriklidir. Cevdet isminden kastın kim olduğu ise yoruma açıktır. Ancak İbrahim Alâeddin'in Osman Nuri Ergin'e yazmış olduğu 27.11.1945 tarihli mektupta İbnülemin'in hayatta olmayanlardan Muallim Cevdet, Mehmed Âkif Bey, Babanzade Ahmed Naim Bey'i, ber-hayat olanlardan da Mehmed Ali Aynî ile Zeki Bey (Pakalın)'i diline doladığı ifade edilmektedir.

Son Asır Türk Şairleri'nde ise Cevdet adında iki şahıs zikredilmiştir. Birisi Abdullah Cevdet olup, İbnülemin hakkında sadece resmî bilgileri

sıralamıştır. Şahsiyeti hakkında pek yorumda bulunmamıştır. Diğeri ise Ahmed Cevdet Efendi (1872-1928)'dir ki İbnülemin, hakkında kendisini "Boyu kısaya mâil, tıknaz, sakalı kırca ve kısa, gözünün biri sakatça, zeki, ehl-i dâniş, latifeden mahzuz, nükteâşinâ, mezmun-perdâz, kahkahası bol, güftâr ve etvârda Adanalı Hoca Hayretî mukallidi idi." cümlelerini sarf etmiştir. Hem İbrahim Alâeddin hem de İbnülemin, nükte bahsinde bu ismi zikrettiklerine göre, zikredilen Cevdet, Ahmed Cevdet Efendi de olabilir.[12]

4. İbrahim Alâeddin Gövsa tarafından 10.1.1944 tarihinde Ankara'dan gönderilen mektup, ikili arasında iplerin kopmasına ve karşılıklı gücenmeyi netice verecek bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan sonraki mektuplaşmalar, bu durumu tashih ve kimin haklı olduğunu ispata dayanan ifadeleri ihtiva etmektedir. adlı eserdeki Edhem Paşa'ya ait maddede "Oğlu Halil Bey –vâki taleb üzerine- yazdığı tercüme-i hâl varakasında" ifadesini kullanan İbnülemin'in bu ifadesi, tartışmanın ve karşılıklı gücenmenin fitilini ateşlemiştir. Halil Bey'e vâki olan talebin kendisi tarafından yapıldığının zikredilmemesine içerlenen İbrahim Alâeddin, anlaşıldığına göre Edhem Paşa'nın tercüme-i hâline ait varakaların bir suretini oğlu Halil Edhem Bey'den talep etmiş ve bunları İbnülemin'e kendi tabiriyle "emaneten" vermiştir. 'daki İbrahim Edhem Paşa maddesinde isminin zikredilmemesine içerlenen İbrahim Alâeddin Gövsa, sadece Edhem Paşa'nın değil, Sadrazam Ahmed Tevfik ve İzzet paşalara ait olan ve hâl-i hayatlarında kendilerinden alınmış olan tercüme-i hâllere ait varakaların da kendisinden istiâre olunduğunu söylemektedir. Ayrıca 'ın 488. sayfasında geçen "Benim vakit ve nakit sarf ederek tedârik ettiğim vesâiki verdiğim malumâtı -müteveffâ babalarından mevrûs mal gibi- alıp satan ve sonra benim me'haz göstermekle mukayyed olmadığımdan bahse cür'et eden insafsız musanniflere ne söylemek lazımsa yine kendileri söylesinler!" şeklindeki ifadelerle 560. sayfanın haşiyesinde geçen Hüsrev Paşa'dan bahisle "İkinci Mahmud'un sadrazamı" ifadesi için "Pek zarûret yok iken Meşhur Adamlar da aynı kusuru yapmıştır"denmesi İbrahim Alâeddin Gövsa'nın sitemine sebep olmuştur. Ancak İbrahim Alâeddin, İbnülemin'in hışmına uğramamak için tedbiri elden bırakmamış ve bu gibi hataların sehven yapılmış olabileceğini, böyle bir hatayı da İbnülemin'in değil, muhtemelen müstensihinin yaptığını ifade etmiştir. İbrahim Alâeddin, İbnülemin'e etmek istediği sitemleri, bu hayalî müstensih üzerinden yapmak istemiştir. Kendisine hürmetinin derecesini gerek "Meşhur Adamlar"da gerekse "Yedi Gün"deki makalede dile getirdiğini belirten İbrahim Alâeddin, "Meşhur Adamlar"a karşı böyle yersiz ve lüzumsuz tariften müstensihin sorumlu olduğunu, bu hatanın farkında olması durumunda zât-ı Üstâdânelerinin (!) asla müsaade etmeyeceğini ve müstensihini mutlaka tekdir edeceğini belirterek mektubunu sonlandırmıştır. Mektubuna bir haşiye de düşen İbrahim Alâeddin, bütün bunları latife olarak yazdığını, bütün sitem ve serzenişlerinin müstensihe yönelik olduğunu dile getirmiştir. Söz konusu paşalara ait varakaların "Evvelki yaz, Büyükada'da istiâre buyurulduğunu ve sıraları geldikçe kitapta kendisinden alınmış olduklarının tabiatıyla ve mutlaka zikredileceğini vaad ve te'mîn ettiğini" İbnülemin'e hatırlatan İbrahim Alâeddin'e cevap, zaten asabiyyü'l-mizac, şedîdü't-teessür, serî'ü'l-infiâl"olan İbnülemin'den çok sert, sitem dolu ve zehir zemberek bir mektup olmuştur. Bu mektup gelecek sayımızda neşredilecektir.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Mart 1953'te İstanbul Üniversitesi'nde yapılmış jubilesinden bir an. İbnülemin Rektör Dr. Kazım İsmail Gürkan'ın sunduğu levhaları inceliyor.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.

Bu fotoğrafları bize ileten İbnülemin Mahmud Kemal İnal Vakfı'ndan Mehmet Ali Bey'e teşekkür ederiz.

İbrahim Alâeddin - İbnülemin Mahmud Mektuplarının Transkripsiyonu

İbrahim Alâeddin'den İbnülemin'e: Ankara 23 Kânun-ı evvel 1943

I

İbrahim Alâeddin'den İbnülemin Mahmud Kemal'e yazılan bir Bayram tebriki sûreti: Ankara, 7 Kânun-ı evvel 1943

Üstad-ı vefâ-mutâd efendimiz,

Şeker Bayramı'nda her nedense zâika-çîn-i iltifâtları olamadığım için[1] Kurban Bayramı'nda dahi mezbûh-ı âtıfet kalmamak[14] üzere huzûr-ı faziletlerine ağnâm-ı tebrikât ve ve tazimâtımı arz etmeyi[15] bir vecîbe-i muhabbet ve hürmet addeylerim efendim hazretleri.

İbrahim Alâeddin

II

İbnülemin'in Cevabı:

Üstad-ı vefâ nâ-mutâd hazretleri,

Şeker ve Kurban bayramlarının ikisini birden -şa'beze-bâzâne[16]- tebrik eden mektub-ı siyâset-âmiz, mahviyetle karışık taaccübe bâis oldu. Şekerin -vefâ gibi- fıkdânı sıralarında bir zât, şeker göndermeyi vaad etmişti. Gelmeyince yazdığım manzûmede şu beyti de irâd etmiştim:

Bâdi-i ezvâk olur gelse şeker /
Belki dans eyler safâsından zek...[17]

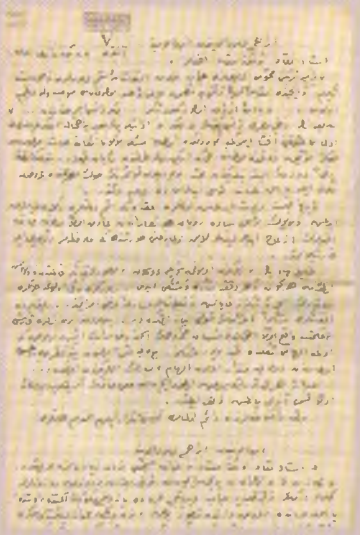
Tanesi yetmiş seksen liraya satılan kurbanlık ağnâmdan -hasbe'l-hâl ve mâl[18]- iğtinâm edemediğimiz bir zamanda arz olunan "ağnâm-ı tebrikât ve tazîmât"tan muğtenim[19] olamayacağımız tabiîdir.

Te'mîn-i vefâ, te'yîd-i mürüvvet vâdisinde yıllardan beri söylediğiniz sözler bir araya gelse -çıkarmakta olduğunuzu duyduğumuz- ansiklopedinin birinci madddesi kadar uzun olur.

Bekler iken senden vefâ
Ettin beni vakf-ı cefâ
Vermez misin ruha safâ
Â bî-vefâ, vefâ mısın (?)

diyerek bir koşma dizmek istedimse de beyhûde nefes tüketmekten vazgeçtim. Geçende teşekkül eden tarih meclis-i âlisine davet olunmayan katılmadığı halde -El-minnetü lillâhi Teâlâ ve Tekaddes[20]- nâmımın yâd edilmemesi gibi ansiklopediden bir nüsha ihsânıyla istifâde-i âmiyyâneme[21] himmet buyurulmamasına da teşekkür mü etmeli? Belki ismimi bile unutmuş olan Halid Âli Nihad'a[22] ve Hanımefendi'ye[23] hürmetlerimi sunarım ve İlhami'nin[24] gözlerini öperim. Ey bî-vefâ, bâki vefâ.

14 Kânun-ı evvel 1943
İbnülemin Mahmûd Kemâl

III

İbrahim Alâeddin'den İbnülemin'e:

Ankara 23 Kânun-ı evvel 1943

Üstad-ı nakkâd ve nükte-mutâd [25] efendimiz,

Bayram tebrikini muhtevî arîzamıza cevab olan iltifât-nâme-i sitem-i allâmeleri vâsıl-ı dest-i tekrîm ve içinde mukâbele-i tebrik ve temenniyi mutazammın harf-i vâhid bulunmaması mûcib-i veleh-i azim[26] oldu.

"Bâdi-i ezvâk olur gelse şeker / Belki dans eyler safâsından zek..." bediasının ikinci mısraı dans keyfiyetinin "belki" edatıyla pek baîd bir ihtimâl, belki hayâl-i muhâl olması hakikatını ifşâ eyler gibi görünmekte olup mesele bu günâ nükâtı[27] Cevdet-i merhûmdan sonra teşvik zevkinde bulunan Osman Ergin Bey[28] tarafından şâyân-ı kayıddır. Beyitteki intâkaa rağmen düzmek istenildiğinden bahis buyurulan koşmanın son mısraında arûzdan nükûl[29] ile parmak hesabına tevessül edilmesi de câlib-i dikkatttir.

Tarih meclisine davet edilmemiş olmaları hakkındaki sitem-i devletleri vekil-i âli'ye arz edilmiş ve büyük bir kısmı sade rû-yân-ı heveskârândan[30] ibaret olan med'uvvîn miyânında[31] efendimizin iz'âc edilmelerinin layık olmayacağı suretindeki mülâhazamız tasdik ile karşılanmıştır.

Halil Nihad Bey, isimlerini unutmak şöyle dursun, mehcûr-ı iltifâtınız kalmaktan ve unutulmuş olmaktan her gün ve her dakika müteezzî ve müşteki idi. Selamınıza nâil olunca hayretlere düşerek secde-i şükrâna kapanmış ve tazimâtının müsâraaten arzını emretmiştir.[32] Refikam da iltifâtınıza teşekküren ihtirâmının kabulünü niyaz etmektedir. Yıllardan beri bizlere karşı ne hikmetse vâki olan ihmâl ve nisyân mahdûmumun ismine dahi sirâyet etmiş olacak ki onu İlhami şeklinde kayıt buyurmuşsunuz. Maamâfih kısmen olsun yine tahattur buyurulmuş olmasından dolayı minnettâr olan İlham, mübarek ellerinizden öpmektedir. Ciddiyâta hezl[33] karıştırmamış olmak için maruzâtımın ansiklopediye aid olan kısmı ayrıca yazılmış ve leffedilmiştir.

Bâki dans safâlarında daim olmaları temenisini tekrar eylerim efendim hazretleri.

IV

İbnülemin'den İbrahim Alâeddin'e

"Üstad-ı nakkâd ve nükte-mutâd" unvan-ı müseccai[34] bizden ziyade size lâyıktır. "Tez" ve "travay"[35] yapmak için üniversiteden bir düziye düzinelerle gelen erkek ve kız talebeye cevap verdiğim sırada yazdığım mektubun altında, üstünde, parmak hesabında, arûz vezninde kusur bulmak, bize verilmiş unvana liyâkat-ı kâmilenizi müsbit şevâhiddendir. Osman Ergin de kimdir? Mahud âşık-ı zek..., Cevdet-i sebük-ser[36] yer(ine) bir şerrü'l halef[37] bırakıp da gitmiş öyle mi?

Her kafadan bir sada, her şahıstan bir edâ zuhur etmeye başlayalı dilimiz, dilsiz piçe öndü. "Yüksek katınıza sunulmuştur." ne demektir? Ben apartman mıyım, yoksa yangın kulesi miyim? "Eserin ön sözünde" nasıl sözdür? Bu söze "arka" söz kahkahalarla gülmez mi? Ansiklopediye aid cevab eser-i âlinize ittibâen ayrıca yazıldı. Hakikat yazdığımdan ibarettir.

Uzaktan birtakım müşkil, hatta bazıları gayr-ı kâbil teklifler de bulunmak, Sarayburnu'nda oturup da Marmara'ya giden gemilere kaptanlık etmeye benzer. Hele durup durup da birdenbire ayağı bir papuşa (papuca) sokarcasına ta'cîl-i maslahat ne kadar gariptir.

Arapça ve Acemceden tercüme edilecek maddeler -şiddet-i meşguliyetten hâli olan- kardeşim Selim'e[18] havale olunursa birtakım kallâşinin[19] yalan yanlış tercümeleri gibi değil, son derece sağlam tercümeler vücuda getirilmiş olur. Bu işi Halil Âli Nihad ile müzâkere ediniz ve ihtirâmını tebliğ buyurunuz. Hanımefendi'ye de hürmetler ederim. İlham'a **"ی"** ilave ettiğinizi tahattur edemiyorum. Galiba ilâve-i eser, kilk-i hüner-perdâzâneleridir.[40] Neşide nerelerdedir. Orada ise iki kardeşin iki gözlerini öperim. Bâki dua

V

İbrahim Alâeddin'den İbnülemin'e:

Ankara, 10.1.1944

Üstad-ı vefâ-mutâd efendimiz,

"Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" isimli eser-i muteberinizin istinsâhında istihdâm ve istimâl buyurduğunuz müstensihin pek küçük dahi olsa her halde zât-ı müsâmaha nâ-mutâd fazilânelerince tecvîz buyurulmayacak bazı zühûllere[41] revâc verdiği görülmüştür. Mesela 650'nci sahifede Edhem Paşa'dan[42] bahis esnâsında "Oğlu Halil Bey[43] -vâki taleb üzerine- yazdığı tercüme-i hâl varakasında" denilirken Halil Bey'in bu varakaları kimin tarafından vâki olan taleb üzerine yazmış olduğunu zât-ı hakikat-simât-ı üstâdânelerine[44] sormuş olsa elbette merkûmun gafletini ikâz ve dalâletini irşâd buyuracaktınız. Ve kitabın metnindeki bu fıkradan [] numero ile hâşiyeye çıkarılan satırda "kendi yazısıyla olan nüsha, nezdimde mahfûzdur." cümlesine de hiç olmazsa "emaneten " gibi bir kaydın ilavesini emredecektiniz.[45] Hatta yalnız Edhem Paşa'ya aid olarak oğlundan alınan tercüme-i hâl[46] varakasının değil, Sadrazam Tevfik[47] ve İzzet Paşa[48] merhûmlara aid olup hâl-i hayatlarında kendilerinden alınmış olan tercüme-i hâllere aid varakaların da aynı şahıstan istiâre olunduğunu elbette ilâve ve ihtâr buyuracaktınız. Ta ki onların dahi sıraları gelince istihdâm ve istimâl buyurmakta olduğunuz müstensih-i merkûm ve müstamel[49], aynı zühûl ile amel etmesin ve bu suretle eserin 488'inci sahifesindeki haşiyede "Benim vakit ve nakit sarf ederek tedârik ettiğim vesâiki, verdiğim malumâtı -müteveffâ babalarından mevrûs mal gibi- alıp satan ve sonra benim me'haz göstermekle mukayyed olmadığımdan bahse cür'et eden insafsız musanniflere ne söylemek lazımsa yine kendileri söylesinler!" şeklindeki fıkârât, hakikât-ı âyâtı mütâlaa etmiş olanlara Arap şâirinin:

İzâ ḥa'alel ḥetâ mâ anhü yenhâ

Femin ciheteyni lâ cihetin eṣâ'[50]

beytini tekrar etmeleri zemini ihzâr edilmiş olmasın.

Kezâlik 560'ıncı sahifenin diğer bir hâşiyesinde Halil Bey'in Hüsrev Paşa'dan[51] bahsederken "İkinci Mahmud'un Sadrazamı" demesi zühûle atfolunduğu sırada pek zarûret yok iken "Meşhur Adamlar"da aynı kusuru yapmıştır." denmesi müstensih-i merkûmun "Meşhur Adamlar" isimli eser-i derbederi kötülemek için müterakkıb-ı fırsat[52] olduğu zehâbını vermiştir. Hâlbuki "Meşhur Adamlar"da Hüsrev Paşa'nın tercüme-i hâli yazılırken aynen "İkinci Mahmud padişah iken Kaptanıderyalıkta ve Ser-askerlikte bulunmuş ve Abdülmecid zamanında da Sadrazamlık etmiş olan Osmanlı vezirlerindendir."[53] diye tarif edilmiştir ki Edhem Paşa hakkındaki fıkra da mevcud zühûlün Halil Edhem Bey'den alınmış ve zât-ı âlilerine iâde ve emanet edilmiş olan varakanın eser-i sirâyeti olduğunu meydana koyar. Eğer müstensih, o varakanın kimden alınmış olduğunu kaydetseydi "Meşhur Adamlar"daki zühûlün orada işareti bir zaruret-i ilmiye idiyse hiç olmazsa bu zühûlün nasıl meydana gelmiş olduğu da tezâhür ederdi. Gerçi Halil Edhem Bey merhum, babasına aid varaka ile birlikte büyük biraderi Hamdi Bey'e[54] ve kendisine aid tercüme-i hâlleri de tevdi' ederken bunların kendisinden alınmış olduğunun zikredilmesini suret-i mahsûsada "Meşhur Adamlar" muharririne tenbih etmiş olduğu için mezkûr kitapta me'hazın meskût geçilmesi[55] zarûri idi. Fakat iş "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" isimli eser-i mu'tebere intikâl edince böyle bir emri mülâhaza lüzumu zâil ve varakayı veren zâtın vefâtına binâen gerek şahsı, gerek pederi hakkında hicviyât irâdına dahi imkân hâsıl olduğu ecilden, isâbet-i davâ sadedinde ismi zikredilince hakikatin etrafıyla tebeyyünü icab ederdi ve müstensih-i merkûm bu cihetleri efendimizden sormuş olsa elbette cevab-ı savâbı alacak idi.

Bütün bunlardan maadâ türlü hatâ ve noksan ile âlûde olduğu zaten muharrirince de öteden beri malûm ve mu'terif olan ve hiçbir zaman zemin-i davâ ittihâz edilmemiş bulunan "Meşhur Adamlar" hakkında müstensih-i merkûmun tarifi nâ-becâ[56], hele o eseri sadrazamlar hakkında kalın kalın kitaplar yazdığı söylenen ve asla söylemediği anlaşılan zâtın kitabıyla yan yana zikrederek onunla hem-ayâr ve hem-pâ[57] telakkî edilmiş gibi göstermesi de nâ-revâdır. Eğer müstensih-i mezbûr "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" eser-i muteberenin müellif-i muhteremi ile cennet-mekân pederi ve biraderi hakkında "Meşhur Adamlar"daki maddelerde ve "Yedi Gün"deki makâle-i mahsûsada[58] yazılmış tevkîrâta[59] vâkıf bulunsaydı "Ehibbâ şive-i yağmada mebhût eyler adâyı"[60] fehvâsınca "Meşhur Adamlar"a karşı böyle yersiz ve lüzumsuz tariften ve dolayısıyla vefâ-mutâd olan şime-i üstâdânelerine[61] tecâvüzden elbette ibâ ve hayâ eyleyecek idi.

İşbu nukât ve nikâtın[62] müstensih-i merkûm ve mevtûa[63] teblîğ ve telkîni hıfz-ı re'y-i üstâdâneleri olmakla ol bâbda...

Hâmiş:

İşbu arizada mevzû-ı bahsolan mes'ele, esası itibariyle ehemmiyetten âri ise de son defa eyâdî-i ihtirâmı tezyîn eden[64] iltifâtnâmedeki letâife mukâbele edecek bir latîfe zemini teşkil etmesinden dolayı yazılmıştır. Her halde burada müstensih-i merkûma müteveccih olan serzeniş, haklı ve sarih bir inkisârdan tevellüd ettiği ve bilhâssa "Meşhur Adamlar" hakkındaki zarûretsiz tahtie gibi alâ-melei'l-cumhûr[65] yapılmamış olduğu için hak-şinâs ve hukûk-şinâs olan tab'-ı kerîmânelerinde tevlîd-i infiâl etmeyecek, belki müstensih-i mezbûrun ba'demâ[66] zât-ı âlilerince mu'tenâ olan icabâta itinâsını müeddî olacaktır, ümîd-i kavîsindeyim. Zâten, evvelki yaz, Büyükada'da mezkûr varakalar istiâre buyurulur ve sıraları geldikçe kitapta bendenizden alınmış olduklarının tabiatıyla ve mutlaka zikredileceği vaad ve te'mîn edilirken müstensih-i mezbûr yanımızda bulunmadığı ve zât-ı âlilerinin keyfiyeti hilâf-ı me'mûl[67] tahattur etmeyeceklerine ihtimâl vermeyeceği gayret-keşliğinden dolayı bu tehâlüküne[68] bir nebze sitemde bulunmak muvâfık olur.

Öteki varakaların sıraları gelince 560. sahifedeki haksızlığı dahi tamir etmesi iltimâs olunursa inkisârımız kalmayacağı cihetle arîzada latife olarak kendisine tevcih edilmiş müstamel ve mevtû gibi sıfât-ı latifeden dahi keff-i lisan edileceği[69] tabiîdir.

Ansiklopedi hakkındaki ciddi maruzâtımızın ber-mutâd ayrıca ve resmi olarak yazıldığı ve bugünkü tarih ile postaya verilmiş olduğu marûzdur.

Mahmud Kemal İnal klasöründen çıkan, çizeri bilinmeyen Mahmud Kemal karikatürü.

DİPNOTLAR

1 İbnülemin'in ayrıntılı ve entelektüel biyografisi için bkz. Hüseyin Vassâf, *Kemâlü'l-Kemâl. Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemal*, (Haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2009; Ömer Faruk Akün, İbnülemin Mahmud Kemal, DİA, cilt XXI, s. 249-262.

2 Adnan Akgün, İbnülemin ve Uşaklıgil'in Türkgeldi Ailesine Mektupları, *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, s. 203-226.

3 Alim Gür, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Feridun Nafiz Uzluk'a Yazdığı Bazı Mektuplar, *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 7, Konya 2002, s. 111-135.

4 Bkz. Hüseyin Vassâf, *Kemâlü'l Kemâl*, s. 274-317; İbrahim Alâeddin, *Süleyman Nazif*, Suhûlet Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 193-199.

5 Mektuplar üzerinde araştırma yapmamıza müsaade eden başta Tarih Vakfı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları yetkililerine, ayrıca yardımlarını esirgemeyen Tuba Akekmekçi Hanımefendi'ye teşekkürü bir borç bilirim.

6 M. Zeki Pakalın'ın şahsî kütüphanesinde bulunan 166 adet çeşitli konularda yazma eserler, kendi yazdığı kitaplar, Farsça, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça çeşitli sözlükler, ansiklopediler, tarihî kitaplar, dinî eserler, sanat, musiki, hukuk ve maliye ile ilgili eserler vefatının ardından Âtıf Efendi Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Tarih Vakfı'ndaki Mehmet Zeki Pakalın Fonu'nda ise İbnülemin haricinde sayısı çok fazla olmayan ve daha çok tarihi eserler mevcuttur. M. Zeki Pakalın'ın hayatı, eserleri, vefatından sonra terekesi ve kütüphanesi hakkında bkz. Sevgi Ağca, "M. Zeki Pakalın'ın Hayatı ve Eserleri", *Arşiv Dünyası*, sayı 11, Temmuz 2008, s. 9- 17.

7 Hüseyin Vassâf, Kemâlü'l-Kemâl, s. 148.

8 Bkz. Hüseyin Vassâf, Kemâlü'l-Kemâl, s. 21.

9 İbrahim Alâeddin Gövsa, tarafından Osman Nuri Ergin'e Ankara'dan 27.11.1945 tarihinde gönderilen bu mektup, *Toplumsal Tarih*'in gelecek sayılarında önümüzdeki aylarda neşredilecektir.

10 Üzerinde çalıştığımız mektuplarda kısmen rastladığımız bu durum, İbnülemin-Türkgeldi ailesi arasındaki mektuplaşmalarda -tabir yerindeyse- yakası açılmadık her türlü küfür ve hakaret-âmiz ifadeleri ihtiva etmektedir. İbnülemin'in sözünü esirgemeyen bir zat olduğu tanıyanlar tarafından iyi bilinmektedir. Bkz. Adnan Akgün, İbnülemin ve Uşaklıgil'in Türkgeldi Ailesine Mektupları, *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, s. 203-226.

11 İbnülemin'in yayımlanmış diğer mektuplarında kendileri hakkında olumsuz görüş belirtilen, hatta hakaret edilen şahısların başında kendisiyle yıldızının bir türlü barışmadığı Ali Emiri Efendi (1857-1924) başta gelmektedir. Diğerleri Tahsin Banguoğlu (1904-1989), Fatin Efendi (1814-1866), Fazıl Ahmed Aykaç (1884-1967) gibi isimler sayılabilir. Bkz. Alim Gür, a.g.m. , s. 111-135; Adnan Akgün, a.g.m. , s. 203-226.

12 Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB, cilt I, İstanbul 1969, s. 242.

13 Dağıtılan iltifatlardan nasiplenmediğim, tarmadığım için.

14 Sevgi ve lütuftan mahrum kalmamak.

15 Fazilet dolu huzura hürmet, tebrik ve saygı koyunlarını sunmak.

16 El çabukluğuyla icrâ olunan mahâretle, hokkabazlıkla.

17 Hususî ortamlarda ve mektuplarında küfür içerikli tabir ve ifadeleri sıkça kullanan İbnülemin, bu beyti vaktiyle şeker göndermeyi vaad eden -fakat göndermeye- bir prense yazdığını söylemektedir. Bkz. BOA, Türkgeldi, D. nr. 15/319; ayrıca bkz. Adnan Akgün, İbnülemin ve Uşaklıgil'in Türkgeldi Ailesine Mektupları, *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, s. 218.

18 Malî ve durum icabı olarak.

19 Ganimet olarak alan, ganimet bilen.

20 "Minnet ancak nâmı yüce ve mukaddes olan Allah içindir" manasınadır.

21 Avâma mahsus, avamca istifade.

22 Halil Nihad Boztepe (1882-1949). İbnülemin Halil Nihad Bey'in doğum tarihini 1880 olarak zikretmektedir. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB, cilt II, İstanbul 1969, s. 1217-1219.

23 İbrahim Alâeddin Gövsa'nın eşi Mükerrem Gövsa. İbrahim Alâeddin'in aile hayatını konu alan röportaj için bkz. Naci Sadullah, İbrahim Alâeddin, *Yedi Gün*, nr. 141, 20 Kasım 1935, s. 18-20.

24 İbrahim Alâeddin Gövsa'nın oğlu İlham Gövsa.

25 Tenkitte üstad ve nükte âdeti olan.

26 Büyük bir şaşkınlığa sebep.

27 Bu çeşit nükteleri.

28 Osman Nuri Ergin (1883-1961). Tarihçi-yazar. İstanbul Valiliği ve Belediye kurumlarının çeşitli kısımlarında başkâtiplik, mümeyyizlik ve şube müdürlüklerinde bulunmuştur. Şehir ve belediye tarihçisi olarak da tanınmıştır. Çeşitli kurumlarda Türkçe, edebiyat, sosyoloji, felsefe, belediye bilgileri ve tarih dersleri vermiştir. Geniş bilgi için bkz. Ergin, Osman Nuri, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt II, İstanbul 1999, s. 413-414.

29 Vazgeçme, kaçınma, geri dönme, cayma.

30 Sâde-rûyân: sakalı, bıyığı çıkmamış gençler.

31 Davet olunmuşlar, çağrılmışlar arasında.

32 İbnülemin, Halil Nihad'in kişiliği ve şairliği ile ilgili kanaatlerini *Son Asır Türk Şairleri*'nde yazmıştır. İbnülemin'in Halil Nihad hakkında sarf ettiği sözler, aynı zamanda sevdiği kişilerde görmek istediği vasıflardır: "Şairliği kendine meslek ittihaz etmediği halde, isimlerine 'Şâir' unvanını takan ve takmaya çalışanlardan daha şâirâne, daha üstâdâne manzumeler yazarak emsâline rüchânını ispat ettirdi. Gayet ciddi ve ağır başlı bir zat olduğu halde, tabiatı daha ziyade mizaha mâil ve o vadide daha ziyade muvaffaktır. Aruz ve hece vezinlerinde yazdığı manzumeler, her yolda şiir söylemeye muktedir olduğunu gösteriyor. Tab'indaki suhûlet ise başkaca şâyân-ı nazardır. O, ıkınarak günlerce deryâ-yı teemmüle dalıp şiir söyleyenlerden değildir. Bu sebepledir ki manzumeleri ne kadar uzun olursa olsun, insan sıkılmaksızın okur, dinler, safâ-yâb olur... O değerli şairin sükûtu da, kudretli şâirânesi gibi meşhurdur. Bir söyler, bin dinler. Ruhu okşayan o güzide şiirlerini galiba kalben okuyor, tasvir ettiği nazar-pirâ levhaları temâşa ediyor da söz söylemeye imkân bulamıyor. Kalemi gibi diliyle de söylese kim bilir ne dil-rübâ, ne bedî sözler dinlerdik. Herhalde o, kârlıdır ki 'Aklı çok olanın, sözü az olur' düsturuna riayet ediyor. Kâşki biz de onun gibi olsak... 'Halil-i Âli Nihâd' namı ile yâd ettiğim bu üstâd-ı edeb, hüsn-i ahlâkı ile bütün ehillâsının mahabbet ve hürmetini kazanmıştır. Ulüvv-ı cenâbı, hayırhâhlığı kendini tanıyanlarca malûmdur. O, herkese elinden geldiği kadar iyilik etmekle neşve-mend olur." Halil Nihad hakkında düşüncelerini bu şekilde dile getiren İbnülemin, Meşrutiyet İnkılâbı'nı müteakip bütün memurlar gibi açıkta kaldığı zaman, Düyûn-ı Umûmiye'ye tayini için vesileler arayan, dostlarını devreye sokan, fakat kendisini iknaa çalışmayan Halil Nihad bahsini şu sözlerle bitirir: "Ben, gördüğüm en küçük bir iyiliği ebediyen unutmam. Kâşki başkaları da unutmasa..." Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB, cilt II, İstanbul 1969, s. 1218-1219.

33 Eğlence, alay, şaka, lâtife.

34 Müsecca': Seci'lendirilmiş, cümlelerinin sonu kafiyeli olan (söz, nesir), kafiyeli söz.

35 Fransızca: İnceleme çalışması ve yazısı.

36 Hafif düşünceli, aşağılık, sefih Cevdet.

37 Şerli, kötü oğul; halef.

38 İbnülemin'in küçük kardeşi Mehmed Selim İnal (1885-1948).

39 Kalleş, kancık, hilebaz, dönek.

40 Hünerli, hüner gösteren kalem.

41 Dalgınlıkla unutma veya geciktirme.

42 Sadrazam İbrahim Edhem Paşa (1818- 2 Ramazan 1310/19 Mart 1893).

43 Halil Edhem Bey (1861-1938). İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu olup, Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet döneminin başlarında Türk kültür tarihine önemli hizmetlerde bulunmuş önemli bir şahsiyettir. Kardeşi Osman Hamdi Bey'in yanında yetişerek mükemmel bir müzeci, iyi bir Türk-İslam sikkeleri ve kitabeleri uzmanı olmuştur. Bkz. Eldem, Halil Edhem, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt I, İstanbul 1999, s. 396-397.

44 Zatı, hakikatten izler taşıyan üstad.

45 İbnülemin, *Son Sadrazamlar*'daki İbrahim Edhem Paşa'nın biyografisinde "Oğlu Halil Bey -vâki olan taleb üzerine- yazdığı terceme-i hâl varakasında" cümlesine, "Kendi yazısıyla olan nüsha, nezdimde mahfuzdur." haşiyesini düşmüştür. İbrahim Alâeddin Gövsa'nın bahsettiği ve kendisinden alındığı halde isminin belirtilmemesi üzerine gücendiği cümleler bunlardır. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cüz IV, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 600.

46 Hal tercümesi, Fr. Biographie.

47 Son Osmanlı Sadrazamı Ahmed Tevfik Paşa (1845-8 Teşrin-i evvel 1936). İbnülemin, Ahmed Tevfik Paşa biyografisinin muhtelif sayfalarında "Kendi kalemiyle tashih ettiği terceme-i hâlinde" veya "Tashih için verdiğim terceme-i hâline, parantez içindeki satırları bizzat yazmıştır." gibi haşiyeler yazmıştır. İbrahim Alâeddin'in kastettiği ifadeler bunlardır. Biyografi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cild XI-XII, MEB, İstanbul 1950-51, s. 1704-1762. Haşiyeler için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, a.g.e. , s. 1707/1711/1725/1727/1731-32...

48 Sadrazam Ahmed İzzet Paşa (1864-1937). İbnülemin Ahmed İzzet Paşa biyografisine, "Ahmed İzzet Paşa'nın -vâki olan taleb üzerine- yazıp verdiği resmî terceme-i hâlini aynen nakledîyorum..." cümleleriyle başlamaktadır. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cild XIII, MEB, İstanbul 1952, s. 1973.

49 İstimal edilen adı geçen müstensih (İstinsah eden, bir yazının suretini, kopyasını çıkaran).

50 Bir kimse, kendisi nehyettiği şeyi yaparsa, sadece bir cihetten değil, iki cihetten kötülük yapmış olur!

51 Sadrazam Koca Hüsrev Mehmed Paşa (ölm. 1855).

52 Fırsat bekleyen, gözleyen.

53 İbnülemin, *Son Sadrazamlar*'daki İbrahim Edhem Paşa'nın tercüme-i hâlinde oğlu Halil Bey'in "İkinci Mahmud'un serasker, kapudanıderyası ve sadrazamı..." cümlesine şöyle bir haşiye düşmüştür: "Sultan Mahmud'un değil, Sultan Abdülmecid'in sadrazamı olduğu halde Halil Bey, zühul etmiştir. *Meşhur Adamlar*'da 'İkinci Mahmud'un sadrazamı olan Mehmed Hüsrev Paşa...' denildiği gibi sadrazamlara dair kalın kitaplar bastıran biri de ayneri 'İkinci Mahmud'un sadrazamı meşhur Hüsrev Paşa...' demiştir." Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cüz IV, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 600. İbrahim Alâeddin Gövsa'nın kastettiği ve alındığı bu ifadelerdir. Fakat İbrahim Alâeddin, *Türk Meşhurları*'nda daha sonra bu hatayı düzeltmiştir. "İkinci Mahmud zamanında seraskerlikte ve Abdülmecid'in ilk saltanat yıllarında da sadrazamlıkta bulunmuş vezirlerdendir." Bkz. İbrahim Alâeddin Govsa, *Turk Meşhurları*, *Yedi Gün* Neşriyatı, tarihsiz, s. 181-182.

54 Osman Hamdi Bey (1842-1910), Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kurucusu, arkeolog, ressam. Edhem Paşa'nın dört oğlundan üçü, İsmail Galip Bey, Osman Hamdi Bey ve Halil Edhem Eldem Bey Türk ilmine ve sanatına büyük hizmetlerde bulunmuş kimselerdir.

55 Nereden alındığından, kaynaktan bahsedilmemesi.

56 Yersiz, yolsuz, yerinde değil, münasebetsiz, uygunsuz.

57 Hem-pâ(y): Kötü işlerde arkadaş, ayaktaş.

58 İbrahim Alâeddin, "İbnülemin", *Yedi Gün*, sayı 255, 25 İkincikanun 1938, s. 6.

59 Saygılar, ululamalar.

60 *"Ahibbâ şîve-i yağmâda mebhût eyler a'dâyı / Hudâ göstermesün âsâr-ı izmihlâl bir yerde"* Gazel nr: 403; Lokman Turan, *Yenişehirli Avnî Divânı'nın Tahlili (Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Erzurum 1998, s. 939.

61 Şîme-huy, tabiat

62 Nukât: noktalar; nikât: herkesin anlayamadığı ince mânâlar.

63 Kendisine işaret edilmiş, isminin üzerine parmak basılmış kimse.

64 Hürmetkâr elleri süsleyen.

65 Kalabalık bir topluluğa göre, cemaat ortasında.

66 Bundan sonra, bundan böyle.

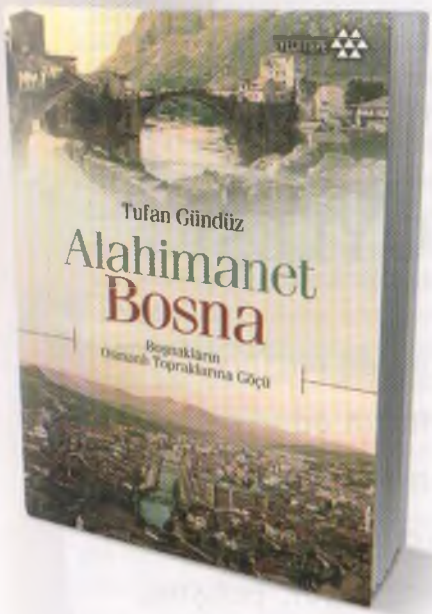
67 Umulmadık, umulanın aksine.

68 Can atma, birbirini itip çiğneyerek koşuşma, istekle atılma.

69 Söylemekten kaçınmak, sakınmak.

yeni çıkanlar.

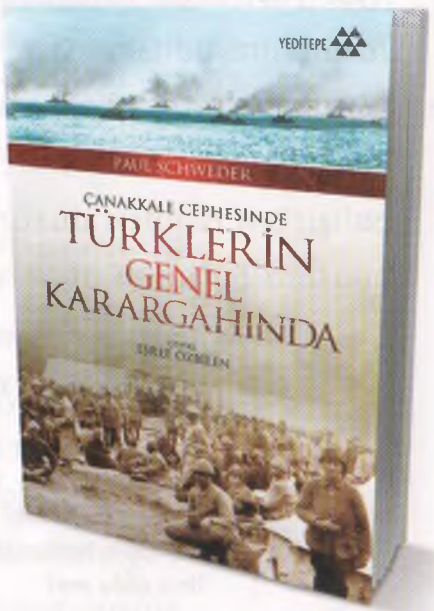
YEDİTEPE

ALAHİMANET BOSNA

BOŞNAKLARIN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇÜ

TUFAN GÜNDÜZ

ÇANAKKALE CEPHESİNDE

TÜRKLERİN GENEL KARARGAHINDA

PAUL SCHWEDER

ÇEVİRİ: EŞREF ÖZBİLEN

OSMANLI'NIN DENİZ HAMALLARI

İSTANBUL MAVNALARI

MEHMET MAZAK

BATILI SEYYAHLARA GÖRE

İSTANBULLU GARİMÜSLİMLER

FİRDEVS ÇETİN

Online Sipariş İçin:

kitapadresi.com
İnternetteki kitap adresiniz

///idefix/
www.idefix.com

pandora.COM.TR

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sokak No: 27/15 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 528 47 53 • Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com
bilgi@yeditepeyayinevi.com

TARİHÇİNİN ODASI - I

CEMAL KAFADAR İLE SÖYLEŞİ

Ayşe Yazıcıoğlu tarafından gerçekleştirilecek ve en az altı bölümden oluşacak Tarihçinin Odası söyleşi dizisinin ilkinde Prof. Dr. Cemal Kafadar'ın odasına konuk oluyoruz. Harvard Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Kafadar'la kendi kişisel hikâyesi üzerinden entelektüelliği, tarih anlayışını, etkilendiği isimleri, çalışırken elinden düşürmediği kitapları, dinlediği müzikleri konuşuyor, çalışma odasına bir adım atıyoruz.

SÖYLEŞİ: AYŞE YAZICIOĞLU

Tarihçinin odası aynı zamanda onun hikâyesidir. Bu oda da sizin hikâyeniz. Neden tarih? Bu dalı seçerken herhangi bir rol modeliniz oldu mu?

Bu sorular zor sorular çünkü insan her geriye dönüşünde başka türlü hatırlıyor. Bir başka mülakatta söylemiştim, otobiyografi çalışan bir insan için böyle otobiyografik sorulara cevap vermek daha da zor, çünkü otobiyografilerin edebi metin olarak ne kadar kurmaca olduğunun farkında oluyorsunuz, sürekli onlar üzerine düşünüp çalışıyorsunuz, sonra kendiniz benzeri bir anlatıyı kurmaya çalışınca ne yaptığınızın farkında olsanız bir türlü olmasanız bir türlü... Kısacası, tarih okumayı pek düşünmezdim. Üniversitede Amerika'da felsefe okudum. Felsefe tahsili sürecinde merak ettiğim soruların, meselelerin felsefede ele alındığı şeklinden pek hoşlanmadım. Çok tarihsiz geldiğini fark etmeye başladım ama felsefe öyle olmak durumundadır sanırım. Seminerde

Cemal Kafadar çalışma odasında, 6 Mayıs 2002.

Eflatun'la Kant'ı sanki aynı toplumda yaşıyormuş gibi tartışırsınız mesela. Halbuki arada iki bin küsür yıl vardır, biri köleci bir toplum, diğeri burjuva Avrupa toplumudur... Bunlar dikkate alınmaz felsefede çoğu zaman. İlkin böyle bir sorgulama oldu. İkincisi, ben tarih okumayı düşünmüyordum dedim ama içine büyüdüğüm 60'ların sonları, 70'lerin başlarında, Türkiye'nin beni hâlâ çok ilgilendiren tartışmaları aslında hep tarih üzerinden yürütülen tartışmalardı. Tarihe bir disiplin olarak meraklı olmamakla birlikte, o tartışmaların beni tarihi sorulara sevk ettiğini sonradan anladım. O arada da birtakım okumalar yapıyordum. Edebiyata çok meraklıydım. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal, Kemal Tahir gibi tarihi duyarlılık veya tarih analizi içeren okumaların bana hitap ettiğini anladım. Rol modelden çok, genel hatlarıyla özetlediğim bazı entelektüel evrilmeler beni tarihe götürdü.

Çocukluğunuz Rami'de geçmiş...

Balkan muhaciri bir aile. Geniş bir aile ve çeşitli tanıdıklarla zamanında Rami'ye yerleştirilmiş. Eyüp'ün sırtları, Eyüp'e gider gelirdik. Sözünü ettiğim sosyal çevre 60'larda ve 70'lerde birer ikişer Rami'den taşındı. Kent ve sosyal hayat değişti. Ataköy'e taşınanlar oldu. Bizimkiler Fatih'e taşındı. İlk on yılımı Rami'de, ikinci on yılımı Fatih'te geçirdim diyebilirim. Ama babamın dükkânı 80'lere kadar Rami'deydi ve bir sosyal odak olmaya devam etti.

Babanızın dükkânında ne satılıyordu?

Benim ilk çocukluğumda babam manifaturacıydı (tam adı: manifatura, tuhafiye ve züccaciyeci, şimdi bu kelimeler bana bile masal çağrışımı yapıyor), sonradan Arçelik bayii olarak beyaz eşya satmaya başladı. Ben manifatura kısmında arada tezgâha girerdim. Kuka, ibrişim, düğme, fermuar, kumaş... O yıllardan kalma müthiş bir renk merakı vardır bende çünkü kukalar rengârenkti ve bir sürü renk sözcüğü vardı artık bugünlerde pek kullanılmayan. Ebrulī, neftī, hākī gibi. O renklerin nasıl ayrıştığı bir çocuk için çok zevkli bir öğrenme süreciydi. Şimdi renklerin tarihi ile ilgili meraklarımı o günlere bağlıyorum. Renk algıları zaman içinde çok değişiyor. Sanırım, kahve üzerine çalıştığım için, ilk "kahverengi" sorusu uyandı zihnimde. Kahve çıkmadan önce o renge ne diyorlardı? Bu birçok dil için geçerli. Yunancada da rengin adı kafe. Zaman içinde birebir cevabının olmadığını anladım. Renk ıskalası değişiyor ve kahverengine şunu diyorlardı gibi bir cevap yok. Yani soru sandığımdan da ilginçmiş. Araştırma sırasında soruların dönüşmesi, incelmesi, daha nüanslı tahlillere kapı açması büyük bir zevk. Daha eskiden insanlar taşların renklerini çok kullanıyorlar tabii. Yakut, firuze hâlâ kullanılır. Akik kahverenginin bir tonu için kullanılıyor mesela. Bizim şimdi kahverengi dediğimiz renk çok ton içeriyor. Benim baktığım dönemler için kahverenginin tonları için çok daha geniş bir algı ve ifade yelpazesi var. Bu gözle Osmanlı döneminden birkaç sözlüğü karıştırdım mesela, alıp sözlükleri roman gibi okumak zaten çoğumuzun merakıdır. Muazzam bir renk ıskalası çıkıyor insanın karşısına.

...giderek edebiyatla edebiyat olmayan arasındaki ayrımı reddetmeye başladım. İnsan ve toplum bilimlerindeki herkes ediptir ya da olmalıdır, olmaya özenmelidir demeye başladım. Hem yazar olarak hem okur olarak.

Liseyi nerede okudunuz?

Ortaokulu İstanbul Erkek Lisesi'nde yatılı olarak okudum. Cağaloğlu'nu, okulun yerini, arkadaşlarımı çok severdim. Lisede Robert Kolej'e geçtim. Babamların haberi bile yoktu imtihana girdiğimden. İstanbul Erkek Lisesi'ni çok severdim ama biraz dayak vardı. Bir de bana çok baskıcı gelen bir ağabey kültürü vardı. Galatasaray Lisesi'ndeki çok meşhurdur mesela. Bir sınıf büyükler bir sınıf küçüklere çok ciddi ağabey muamelesi çeker, bilirsiniz. İstanbul Erkek Lisesi'nde de o hiyerarşi çok kuvvetliydi. Geçenlerde bir mülakatta bir iki örnek vererek anlattım [TALID, 2011]. Neyse, orta üçüncü sınıftayken bir gün bir arkadaşımla Robert Kolej'e uğramıştık. Okul hoşuma gitti, değişik geldi, insanlar rahattı. Sınıf hiyerarşisi o kadar kuvvetli değil gibi geldi bana. Bizimkilere hiç söylemeden imtihana girip kazanınca şaşırdılar ama memnun oldular. Fen Lisesi'ni de kazanmıştım, orada ciddi bir yol ayrımı vardı, Robert Kolej'e geçtim, liseyi orada bitirdim. Üniversiteye Amerika'ya felsefe okumaya gittim.

Felsefeyi tercih ettiğinizde ailenizin tepkisi ne oldu?

İstedikleri bir şey değildi. Annem mühendis olmamı isterdi. Onların gözünde mühendisliğin çok farklı bir imajı vardı tabii. Değerli, moderniteyle barışık, topluma değişik türden hizmetler verebilecek ama kendi de belini daha kolay doğrultacak bir insan tipi. Felsefe biraz zorladı ama şunu söyleyeyim, etrafımdaki diğer büyüklere göre çok anlayışlı davrandılar. Amerika'dan burs almıştım, bir yerde onun verdiği bir müzakere rahatlığı vardı. Ama olmasaydı bile ellerinden geleni yaparlardı.

Hangi üniversiteye gittiniz?

Hamilton College diye küçük bir üniversite. Sinemaya da çok meraklıydım. Film dersleri de aldım. Hong Kong'lu bir arkadaşımla bir film kulübü kurduk. New York'taki Janus Films'den ki hâlâ en güzel kataloglardan biri onlarındır, postayla film

isterdik ve bize makaralarla yollarlardı. İki tıfıl öğrenciydik ve bizim üniversite New York'un beş saat kuzeyinde dağ başında bir yerdeydi. Oraya ilk gittiğimde çok pişman oldum ama sonra okulu, dersleri, hocalarımı sevdim. İstanbullu bir çocuk için Amerika'nın dağbaşı sosyal olarak felaket bir yer gibi göründü gözüme. Ama kampüs hayatı da kendine göre çok eğlencelidir. Şimdi daha iyi biliniyor, ben o yıllarda bilemezdim ancak zamanla tanıdım. Filmler gelirdi, hafta sonları iki gösterim yapardık. Sonra onları postaya verirdik ve ertesi hafta yenileri gelirdi. Bergman'ı, Truffaut'u, Godard'ı, Bogart ve Katherine Hepburne filmlerini ben daha çok kampüste seyrettim. İlk sinema zevkini daha lise yıllarımda Sinematek'te almıştım, Onat Kutlar'a gani gani rahmet dilerim. Bir iki film dersi de yaptım ama üniversitede asıl alanım felsefeydi.

Kafadar, Boston-İstanbul yolculuklarında bavullarla kitap taşıdıklarını anlatıyor.

Hangi yıllar arası bu dönem?

1973 – 1977 arasında üniversitedeydim.

Sinemayla ilgili bir iş yapmayı düşünmediniz mi?

Düşündüm ama o yıllarda çok da zordu. Yeşilçam'ın bile çöktüğü bir zamandı. Ayrıca büyük bir sermaye, büyük bir imkân olması gerekirdi. O yıllarda şiir yazardım. Çok ciddi bir şekilde edebiyatçı olmayı düşündüm, istedim ama gerek sinema gerek edebiyat benim ilgilenmek istediğim temalar, konular açısından çok büyük bir birikim gerektiriyordu. Bu birikimin bende olmadığını ve içinde bulunduğum ortamın da yeterince altyapı sunmadığını düşündüm. Beni çok etkileyen bir film olmuştu: Volker Schlöndorff'un Alman "Celali" Hikâyesi (Celali tırnak içinde tabii). Bir at çobanı zulme uğrar, (Köroğlu'na benziyor bu açıdan) sonunda dağa çıkar, başkaldırır ve film onun hikâyesidir. Michael Kohlhaas, Köroğlu, Dadaloğlu gibi bir adamdır. Filmi Sinematek'te izlemiştim ve okula döndüm, arkadaşlarla üzerinde tartıştık. "Bizde niye böyle film yapılmıyor?" dedi bir arkadaşım. Ben de "o konuyu anlatacak ne kadar birikim var ki, neyin filmini yapacağız" dedim. Belki yanılıyordum, o konuda her şeyi okumuş muydum, hayır, o yaşın ukalalığı ile öyle ortaya atıverdim ama gerçekten de tarihi konularla benim istediğim gibi ilgilenecek birikimim yoktu. Edebiyatçı veya sinemacı olarak çalışmaya devam etsem bu açıdan kendimi yetiştirebileceğimi sanmadım, belki de yanıldım. Bu konulara bir de kendim bakayım dedim ve Celali isyanları için Mustafa Akdağ okudum. Akdağ okuduktan sonra bu yetmiyor, demek ki Osmanlıca öğrenmek lazımmış dedim. Sırf o konu değil, bir sürü başka soru ve okuma (Berkes, Mardin, Barkan vb.) benzeri şekilde "bu tarih malzemesiyle birebir, bizzat ilgilenmelisin" tavrına sevk etti. O tanışmalar sayesinde giderek edebiyatla edebiyat olmayan arasındaki ayrımı reddetmeye başladım. İnsan ve toplum bilimlerindeki herkes ediptir ya da olmalıdır, olmaya özenmelidir demeye başladım. Hem yazar olarak hem okur olarak. Okuduğumuz metin bir arşiv belgesi bile olsa ki arşiv belgeleri çok dar, pozitivist bir şekilde değerlendirilir, aslında birer metindir ve söylem boyutuyla ilgilenmek acayip zevkli olabilir. Çok basit bir polisiye olayı anlatan bir belgede bir kasabanın kadısı mektup göndermiş, evini soymaya gelenleri ihbar ediyor, onları yakaladığında sormuş: "hilaf semte (aykırı yöne) varıp iç avlumu boylayıp neye nazar ettin? (baktın)?" Zanlı "zikrolunan mevzi'e tebevvül itmege (sözü geçen yere işemeğe) oturdum" demiş. Kadı devam ediyor: "Çünki evimi basmak kaşdına gelmedin, iç avluma muttasıl (bitişik) Hasan Halife nam imamın hālī (boş) evinin kapısını açup içeri girip evimi basmağa kabil (uygun) yerleri niçin tecessüs ederdin?" Buyrun şimdi, senarist olun da yazın bakalım. En kuru bir belgede bile "Sefer nam reisin gemisiyle Turgut Paşa'ya bin aded kadırga küreği irsal olundu (gönderildi)" cümlesi muhayyilenizi tahrik edebilir. Bunlardan yüzlercesini okuyarak metin olarak baktığınızda kelimeler ve ifade tercihleri insana yine bir edebi tat ve analiz imkânı veriyor. Her şeyden önce bir metin olarak düşünülmeli, okunmalı, "inşa" (Osmanlıların metinler için kullandığı bir kelimedir, malum) edildiğinin farkında olunmalı, tahlil edilmeli diyerekten tarihi metinlerle hem mesleki disipliner akademik çalışmalarımı sürdürecek şekilde hem de onlarla edebiyat metinleriymiş gibi hasbihal ederek devam ettim.

Bu süreçte yolunuzu kendiniz mi buldunuz?

Bulabildiysem tabii (gülüyor). Sorunuzda bulabildiğime dair bir ima var, teşekkür ederim. El yordamıyla, çoğumuzun bulduğu gibi bence ama her zaman hocaların hakkını vererekten söylemeli böyle şeyleri. Lisede üniversitede, sonrası doktora programında çeşitli dersler ve o derslerin hocaları etkili olmuştu. Sanırım benimki daha çok okuma yoluyla, tarih dergilerinden, romanlardan, beğendiğim tarih kitaplarından yaptığım tercihlerle ve danışarak, dinleyerek oldu... Okuyarak beğendiğim birçok tarihçiyi sonradan tanımak, meclislerinde bulunmak ve feyiz almak şansına da sahip oldum. Mesela Peter Brown benim hayatımda çok önemlidir. 1985 senesinde Princeton Üniversitesi'nde ilk görevimdeydim, daha doktora tezimi bitirmemiştim ve 31 yaşımdaydım. Türkçe dersi veriyordum ve Peter Brown'un da nereden esmişse Türkçe öğreneceği tutmuş. Böylece dost olduk, onun her cümlesinden çok şey kapmaya çalıştım, çok etkilemiştir beni.

Dergi, roman ve belgelerle odanız da yavaş yavaş oluşmaya başlıyor. Sonra yer değiştirmeye başlıyorsunuz. Yeni odanızı nasıl kurdunuz?

(Gülüyor) Bavullarla... Bavullarla kitaplar geldi ve gitti, hâlâ da öyle. Çarşamba günü okula, Boston'a dönüyorum. En büyük mesele lojistik ama sadece lojistik olarak da değil, onların her biri aynı zamanda arkadaş, alayım mı, bırakayım mı, birkaç ay sonra mı baksam, bu arada bana lazım olur mu, sorularıyla bu göçebe hayatında sürekli haşır neşir olmak gerekiyor.

Sizin aslında iki tane odanız var. Biri burada, biri Boston'da. Ama öteki daha esas oda galiba.

Hem burada, hem orada birden fazla oda var. Yetmiyor.

Bu bölünmüşlük nasıl bir duygu?

Çok kötü bir duygu. Büyük avantajları olan bir şeyden konuşuyoruz. Şikâyetle başlasam ve sırf şikâyet etsem, çok yanlış olur. Çok zengin, kendi içinde çok besleyici iki değişik kültür ortamında birden yaşayabiliyorum, yaşadığımı hissediyorum. Gerçekten bir ayağım burada, bir ayağım orada gibi hissediyorum. Burada bir kitapçıya giriyor, kütüphaneye dalıyorum, konuşmalar, sempozyumlar, konferanslar oluyor ve bir ay sonra Harvard'da, iki ay sonra tekrar burada. Bunu severek yapıyorum ama bunu sürdürebilmek için gereken göçebe hayatı zaman zaman çok yorucu oluyor, bilhassa bu yolculuk dönemlerinde. Sadece lojistik açıdan da değil tabii, duygusal açıdan da tam bir kalkışma hâlinde oluyor insanın içi. Başta eş dost, İstanbul'un havası kokusu filan tabii ama kitaplarla da kısa süreli olsa da helalleşmek acayip zor. Mesela yine ekstra bir bavul alıyorum, kitap bavulu, hazırladım bile. Burada yukarı sokakta bir daire var, orası ikinci bir kitaplık aynı zamanda.

Yılmaz Güney'in film afişleri orada mı?

Çok fazla yok (gülüyor). Çok fazla yok ama evet, poster afiş gibi şeyler orada. Amerika'da da var bir iki tane. Boston'da da bir ofis var, bir ev var. Kitaplar dört yere yayılmış durumda, ikisi İstanbul'da, ikisi Boston'da.

Sözlükler... Rahmetli Şinasi (Tekin) Bey, hocam, daha ilk derslerimizden birinde şöyle demişti: "Nerede bir sözlük görürsen, al." Hakikaten öyle. Yıllar içinde alıp biriktirip tekrar tekrar kullandığım sözlükler çok önemli.

Sizin kendinizi en iyi hissederek verimli çalıştığınız oda nerede?

Şu masa. Buradaki kitap odalarını kullanarak tabii. Bir hafta önce gelseydiniz mesela, ya da önümüzdeki yaza görecek olsaydınız, buralar küçük küçük kitap desteleri ile dolu oluyor. Önümüzdeki sene izin yılım için İstanbul'da olacağım. Hedef bu masada oturmak, çalışmak ve işleri orada halletmek.

Gençken bu duygu daha çok oluyor. Girdiğinizde sizi etkileyen, kendinizi iyi hissettiğiniz hocalarınızın odaları olmuş muydu?

Ressam rahmetli Özer Kabaş'ın Yeniköy'ün henüz soylulaşmadığı süreçte alıp kendinin restore ettiği bir evi vardı. Resimlerin, gravürlerin kitaplarla iç içe geçtiği bir yerdi. Orayı çok çok beğenirdim. İlham verici bir yerdi, sırf kitapların kendisi değil tabii, pencerelerden ne gördüğünüz de önemli ve bunun ille de Boğaz manzarası olması da gerekmez tabii. Amerika'da müstakil evlerde otururlar ve hocalar çatıyı silme kitaplık olarak ayırabilirler. Biz müstakil evde oturmuyoruz, bir süre denedik ama sık sık ve uzun süreli İstanbul'a

geldiğimiz için bakması çok zor. Meslektaşlarımda görüyorum ve o silme kitaba ve çalışma masalarına ayrılmış çatı katları çok hoşuma gider. Birkaç ay önce kaybettiğimiz Oleg Grabar'ın kitaplığı müthişti. Boston'un hemen dışında, Concorde diye bir yerde ev yaptırmıştı. Kitaplığını kendi tasarlamıştı. Her sene ne kadar büyüdüğünü hesaplamış, her seneki büyümeye göre ek rafları önceden hazırlamıştı. Bir nokta geldi, o da yetmedi tabii.

Sizin odanızdaki olmazsa olmazlar nedir?

Olmazsa olmazlar... Dijitizasyon çıktı, mertlik bozuldu tabii. Ben ondan çok yararlanamıyorum.

İki cilt arasında kâğıt, asıl olay o. Sözlükler... Rahmetli Şinasi (Tekin) Bey, hocam, daha ilk derslerimizden birinde şöyle demişti: "Nerede bir sözlük görürsen, al." Hakikaten öyle. Yıllar içinde alıp biriktirip tekrar tekrar kullandığım sözlükler çok önemli. İslam ansiklopedileri çok önemli. Buradaki kütüphanede Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedileri var. Amerika'da da İngilizce versiyonu var. Bunlar sürekli başvuru kitabı olarak kullandığım şeyler. Sonra kaynaklar... Osmanlı tarihinden çoğu ama Bizans tarihi, Avrupa tarihi, Hint tarihinden ilgilendiğim konular, İran tarihinden bilhassa. Kaynaklar sonuç olarak referans malzemesinin yanı sıra en önemli hazineler. Olmazsa olmaz şiirler. Türk şiiri bilhassa.

Hangi arşivleri ve kütüphaneleri kullanıyorsunuz ve en sevdikleriniz hangileri?

Son yıllarda en sık kullandığım Süleymaniye Kütüphanesi oldu. Oraya bile uzun zaman uğrayamadığım oluyor. Kopyasını alarak biriktirdikleriyle çalışabiliyor insan bir yere kadar, ama bir yere kadar. Neyse bu kış birkaç sefer gidebildim. Topkapı Sarayı'nı, Süleymaniye'yi çok severim. Küçük yerlerin yazma kütüphanelerinde de büyük, zevkli hatıralarım vardır. Elmalı'ya gittim bir kere. İl Halk Kütüphanesi aynı zamanda yazma kütüphanesi. Çok az vaktim vardı ve birkaç yazmaya baktım. Oradan getirdiğim notlar hâlâ çok kıymetli. Bursa İnebey Kütüphanesi önemli. Burdur'da askerken bir hafta kütüphaneye gitmiştim hem vesile bulup hem de kıtadan uzaklaşıp (gülüyor). Gerçi kütüphanede ısıtma yoktu, eldivenlerle bile o kadar üşüyorduk ki sonra vazgeçtim. Bir de Başbakanlık Arşivi var. Oraya da epeydir gidemedim ama bir süre devamlı çalışmıştım. Önümüzdeki sene yine bir projem var. Arşive yeniden girmek için ellerim kaşınıyor ve içim heyecanla dolu. Başbakanlık Arşivi, gerçi Kâğıthane'de yeni bir bina yapılıyor, onun için konuşmak erken olur ama ilk girdiğim Başbakanlık Arşivi, 80'li yılların başları, valiliğin arka bahçesindeydi, mekân olarak da çok güzeldi. Uzun masalar, çok zevkli bir çalışma ortamı vardı. Tabii çalışma ve fotokopi izni gibi gıllı gışlı meseleleri halledebilirseniz çok zevkli bir süreçti. Sonradan taşındığı yer mekân olarak o kadar sevimli bir yer değildi ama koleksiyonu o kadar zengin ki insan orada öyle şeylerle karşılaşabiliyor ki, sabah vapura binerken ya da otobüse binerken heyecanla doluyordu içim. Morfine benzetiyorum ben bunu, bir süre uzak kaldım ve şimdi titremeye başladım (gülüyor). Venedik Arşivi bir diğer sevdiğim arşiv... İtalyan arşivlerinden çok zevk aldım. En çok Venedik'te çalıştım ama birkaç küçük yere de girdim. İtalya'nın aşağı yukarı her şehrinin ve kasabasının arşivinde Osmanlı tarihi ile ilgili bir şeyler var. Hepsi zengin değil ama bir şeyler var. Dubrovnik Arşivi'ni sadece koklayabildim, orada çalışmak isterim. Kahire'de hiç çalışmadım. Her yerden çok daha zor olduğunu söylüyorlar. Orada çalışmayı da çok isterim. Sonu yok bunun... İnsan arşiv meselesini Osmanlı tarihinde çok geniş düşünmeli. Osmanlı tarihçisi olarak, kendini geliştirmek için arşivleri tanımakta büyük yarar var ama bunun sonu yok, ucu bucağı yok.

Çalışmalarınızın merkezi 17. yüzyıl. Sizi heyecanlandıran tarihi noktayı nasıl buldunuz?

El yordamıyla belki, okuduğum şeylerden zihnimde uyanan sorular arasında en çok hangisi heyecan veriyor... Burada en önemli kriter, biraz romantik olacak ama hiç yüksünmüyoum bu durumdan, insanın gönlü. Tabii insanın zihniyle gönlü arasındaki bir alışveriş sonucu bir soru, bir konu, bir kaynak ya da bir kaynaklar bütünü daha bir heyecan veriyor. Bunu anlayıp çıkarmak önemli olan. Birçok proje o kadar da gönülden olmadığı için sanırım insanların zamanla bezdiği bir şey oluyor. Çok şükür ben hiç öyle bir şeye kapılmadım. Hep çok sevdiğim birkaç büyük entelektüel meselenin etrafında oluşan küçük somut tarihi konulara bakmaya çalıştım. Bazılarını insan illa önceden kestiremiyor ama hoş, sürprizli, bizi hayrete sü-

rükleyen karşılaşmalar var ya arşivde... Şu meseleyi çalışıyorsunuz diyelim, belgeler istiyorsunuz, karşınıza gelen bir belge ille de o çalışmaya giriştiğiniz konu ile birebir ilgili değil ya da onu alıp başka yönlere çekiyor ama size ondan daha da çok heyecan veriyor. Oraya gitmek lazım. Mesela Asiye Hatun... Genel olarak kütüphane kataloglarında "mecmua" diye tasnif edilen yazmalara bakmayı çok seviyorum. Hatta artık mecmualar son yıllarda başlı başına bir araştırma konusu oldu. Mecmualara bakmayı neden bu kadar seviyorum? Benim bilhassa üzerinde durduğum mecmualar uzun 17. yüzyılda insanların değişik meraklarına yönelik değişik malzemeyi bir araya getirdiği, bunun içine de birkaç faydalı bilgi sıkıştırdığı derlemeler. İki yıl önce Berlin'de bakmaya başladığım, beni çok heyecanlandıran bir mecmua Ebussuud Efendi'nin duanamesiyle başlıyor. Duanın yararı, resmi belge değil. Yazarın oraya yazdığı bir iki kısacık cümleden ne çıkarırsanız. IV. Murad'ın astığı yeniçeri ve sipahi zorbalarının isimlerinin listesi. Bir göz hastalığı ilacı, bir yemek tarifesi, IV. Murad'ın azlettiği şeyhülislamların listesi. Bunlar sayfanın kenarlarında çok hoş bir mizanpaj içinde notlar olarak akıyor gidiyor. yazmanın yeni sahibi boş bulduğu sayfalara yazmış. Zaten el yazıları çok değişebiliyor, hemen anlıyorsunuz. Konular ve tarihler değişiyor. Bunlar arasında güfte mecmuaları var, sanırım bir kısmı kadın elinden çıkmış. Böyle bir malzeme yığını, o uzun 17. yüzyılda bir yandan kahvehanelere gitmeye başlamış, bir

Genel olarak kütüphane kataloglarında "mecmua" diye tasnif edilen yazmalara bakmayı çok seviyorum. Hatta artık mecmualar son yıllarda başlı başına bir araştırma konusu oldu. Mecmualara bakmayı neden bu kadar seviyorum? Benim bilhassa üzerinde durduğum mecmualar uzun 17. yüzyılda insanların değişik meraklarına yönelik değişik malzemeyi bir araya getirdiği, bunun içine de birkaç faydalı bilgi sıkıştırdığı derlemeler.

nerede ne zaman edileceği ile ilgili bir metin. Ondan sonra bir tarihten, diyelim *Selimnâme*'den uzun bir alıntı, ondan sonra "haftanın hangi günleri neyi yapmak yararlıdır"ın yazılı olduğu bir risale, bir başka risale, bir başka risale, bir kaç latife... Sayfa kenarlarında yazar/derlemeci değişik işler yapıyor, sevdiği şiirleri ya da o sırada önemsediği değişik bilgileri giriyor. İstanbul'da 1640 – 1641'de derlenmiş bir mecmua. Tam Asiye Hatun'un rüya defteri aynı yılda oluşuyor. İstanbul'da kahvehanelerin kapatılması, IV. Murad'ın içkiyi bırakması, kadınların sokağa çıkmasının zapturapt altına alınmasına dair küçük notlar var, hatırat gibi, gazete gibi, twit gibi. Tabii bu Bir yandan da ortada Ebussuud'un *Duaname*'si, *Selimname*'den birkaç epizod, Gelibolulu Mustafa Âli'den bir risale, Bağdad fethinde bulunmuş birinin mektubu gibi ana metinler akıp gidiyor. Böyle bir mecmua. Şimdi bunların uyandırdığı çok soru var. Bazı önemli entelektüellerin de mecmuaları var. Mesela Kâtip Çelebi'nin de mecmuası var. Büyük çoğunluğu şehirde okuryazar olan, adı sanı bilinmeyen ve cinsiyeti belli olmasa da çoğu erkek elinden genellikle anonim çalışmalar. Bazılarında derleyicinin kim olduğu belli, bazılarında ise birden fazla derleyici var. Birisi almış bırakmış, belki aynı aileden başkası devam etmiş ya da kitapçık satılmış, satıldıktan sonra yandan onların ve başka kurumların etrafında oluşan yeni kültür hayatına, eğlence hayatına, bilgi ve öykü aktarımı biçimlerine adapte olmuş, bunları biçimlendiren ve kıyasıya tartışan insanların neyi nasıl bildiğini, ne kadar okuryazar olduğunu ve benzeri meseleleri anlayabileceğimiz kaynaklar. En heyecanlandığım şeyler bu mecmualarda çıktı karşıma diyebilirim. Asiye Hatun'unki de çok basit iki ya da üç parçalı bir mecmuadaydı. Asiye Hatun'un rüyaları diye tek başına bir kitap yok.

Kaynakların bilimsel versiyonlarını tercih ettiğinizi söylemiştiniz. Kaynaklarınızı nereden temin ediyorsunuz?

Sadece Türkiye'de değil ama benim bildiğim yer daha çok burası tabii, kaynaklar açısından bir özensizlik olmuş. Diyelim Evliya Çelebi, yakın bir zamana kadar doğru dürüst bir edisyonu yoktu. Hep sadeleştirmeler kullanılıyordu. Sadeleştirmeyi yapanlardan da Allah razı olsun, çok yararlı oldular. Ama 17. yüzyılla ilgili bir bilimsel çalışma için Evliya Çelebi'nin aslına gidememek çok yanlışlara götürüyor. O anlamda bilimsel yayın olduğu kadarıyla onları kullanmak, yoksa da tarihçinin yazma kütüphanelerden en iyi nüshaları araması, bir seçme meselesi olduğunun farkında olması lazım. Her kullandığımız metnin hesabını verebilmemiz gerekir, neden o değil de bu versiyon? "Ne yapayım, acelem vardı" bile farkındalık yaratan bir cevaptır. Bu kış mesela, eski öğrencim ve meslekdaşım Himmet Taşkömür ile Süleymaniye'deki bütün Kâtip Çelebi yazmalarına bakmaya çalıştık. Kâtip Çelebi nispeten çalışılmış birisi ama o yazmalar arasında hiç değerlendirilmemiş çok farklı versiyonlar var.

Cemal Kafadar İstinye'deki evinde.

Kaynaklarınızı nereden alıyorusunuz?

Kitapçıdan... Zor bir mevzu Türkiye'de.

Sizin için bir de Amerika ayağı var...

Zaman zaman Arap ve Balkan ülkeleri de var. Son yıllarda iki kere Beyrut'taki kitap fuarında bulunma imkânım oldu. Orada daha nadir bulunduğum için bir anda daha fazla keşif oluyor. Bütün bu dilleri bilmeye de imkân yok, bildiğiniz kadarıyla. Beyrut'ta Arapça kaynak çok yayınlanıyor, onları değerlendirmek lazım. İstanbul'da ortaokul yıllarında ciddi bir kitapçı zevki almaya başladığımı biliyorum. O yaşın bütün naiflikleri, hamlıkları ve heyecanlarıyla birlikte. Evimiz Fatih'teydi, okul İstanbul Erkek Lisesi'ydi, yatılıydım ama çarşamba ve hafta sonu çıkışlarımız vardı. Okula yürüyerek hep Sahaflar üzerinden gitmeye gayret ederdim. 12 Eylül'den sonra tabii Sahaflar bayağı değişti. O zamanlar daha çok edebiyat toplardım. O yaşta bir çocuk edebiyattan ne anlarsa, ne okursa tabii. Ama daha o yaşta bile rafları karıştırırken kendi zevkine göre bir şey keşfetmenin özelliğini, yırtık pırtık bir şeyi çok ucuza almanın tadına varmayı anlıyor. Almanca öğreniyorum ya, Alman pop müzik dergilerinden de alırdım. Daha sonra da Cağaloğlu'nun, Sirkeci yokuşunun kitapçılarına gitmeye başladım, okula yakın Varlık Yayınevi vardı mesela, uğrardım, cebe kolayca sığan o nefis kitaplardan toplardım. Fatih'ten çıkıp Cağaloğlu'na uzanmak kolay oluyordu. Birkaç basamak inerek küçücük bir kitapçıya girersiniz. Hem kitapçıdır hem matbaadır. Kitapçıdan da kasıt, kendi bastıklarını satarlar. Onun yanı sıra bir şeyler daha satarlar. Oraları da keşif doludur ve ben hâlâ her sene birkaç sefer bunu yapmaya gayret ederim. Bunlar daha çok küçük cemaatlerin, sağcı veya solcu küçük ideolojik veya siyasi kümelerin yayınevleri oluyordu. Eskiden çok daha fazlaydı. Türkiye'de kitap ve yayın takip etme işinin zor olduğunu düşünmemin sebebi şuydu, ne zaman anladım bilmiyorum ama lise yıllarımda farkındaydım. Türkiye'nin muhafazakâr ya da o yıllardaki deyimiyle ilerici, devrimci denilen terminoloji içinde, girdiğiniz kitapçının ideolojik duruşunu çabucak anlarsınız. Otuz saniye sürmez bulundurduğu malzemeden anlarsınız. Bu nedenle insanın Türkiye'de iki üç kitapçıya gidip bütün ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. Eğer Türkiye'nin kültür hayatını bütün yelpazesiyle önemsiyorsa, iyisiyle kötüsüyle takip etmek istiyorsa çok yere dalıp çıkması lazım. Bundan da zevk almaya başlıyor insan. Beyaz Saray'a giderdim. Beyaz Saray'ın kitapçıları maalesef kalktı ortalıktan. Doktora programına girecek kadar tarihi benimsediğimde Enderun Kitabevi çok gittiğim bir kitapçı olmuştur. O kitapçıdaki sohbetlerden insan çok şey öğrenir. Bazen çok tatsız dedikodular da olur, artık kulağını tıkayıp raflara bakarak yoluna devam edebiliyor insan. Sonra Taksim – Tünel tarafına ve Kadıköy tarafına ciddi bir kitapçı taşınması oldu. Mesela Robinson Crusoe, Pandora gibi bir kitapçı yoktu biz büyürken. İstanbul o açılardan çok eksikti. Asıl mesleki olarak peşinden heyecanla koştuğum kitaplar hem Simurg'da ya Eren'de ya hâlâ Enderun'da ya da Kadıköy'deki kitapçılarda var. Sözünü ettiğim ayırım eskiden daha keskindi. Tarih kitaplarını veya akademik (İstanbul Üniversitesi ve diğer üniversite yayınlarını) bir kitapevinde bulursunuz ve de onlarla birlikte belli bir muhafazakâr entelektüel birikimi yansıtan kitapları bulursunuz. Bu Beyazıt, Sahaflar tarafıdır. Nişantaşı'nda Akademi Kitabevi, Sander gibi bir yere geldiğinizde orada da farklı şeyler, Bilgi Yayınları, Cem Yayınları gibi yayıncıların

kitapları vardır. 1960'lar, 70'lerden bahsediyorum tabii. Ama Cağaloğlu benim için hâlâ en heyecanlı yerdir. Mehmet Varış'ın kitapevini de burada zikretmek lazım. Orayı da her yıl bir iki kere taramak gerekir. Dergâh'ın kitapçısı, Diyanet Vakfı kitapçısı var. Yine Arşiv'in yakınında fotokopiden kitap yapan Kubbealtı var. Muazzam bir listesi var. Kitap yazarı olarak ben korsanı mı övüyorum? Ama kitap yayın ve dağıtımının çok rasyonalize olmadığı, sistematik bir şekilde kamuya sunulmadığı bir ortamda o kitapevinin yaptığına ben hizmet derim, tereddütlerim olsa da. Sosyal tarihçi olarak konuşuyorum, hukuki olarak değil. Bir sürü meslektaşım, öğrencilerimiz, eşimiz dostumuz yıllardır Türkiye'de başka yerde bulamayacakları gıdayı oradan alıyorlar. Küçük şehirlerde daha çok Kültür Bakanlığı'nın, Diyanet'in kitapçı dükkânlarından, cami avlularındaki kitap tezgâhlarından yararlanmışımdır.

Bir konu üzerinde çalışırken nasıl bir metot izlersiniz? Bir konuya mı konsantre olursunuz, aynı anda birçok şeyi mi çalışırsınız?

Maalesef birçok şeyi aynı anda... Eskiden daha çok gece çalışırdım, şimdi daha çok gündüz çalışıyorum. Yaşlanıyorum galiba (gülüyor), böyle bir şey var. Tek bir konuyu çalışmak daha verimli bir şey. Ama bazen bazı sorgulama biçimleri başından karmaşık çalışmaya davet ediyor. Dallı budaklı çalışmayı seviyorum. Dallarını budaklarını ince ince izlemeyi seviyorum. Ama bu tabii tek bir konuya konsantre olup bitirip ötekisine geçmek kadar verimli değil. Kâtip Çelebi otobiyografisinin sonuna doğru dallı budaklı çalışmayı sevdiği için yazdıklarının çoğunun "nā-tamam" olduğunu söyler. Bir de şu var, bizim sahada açıkçası son yirmi, otuz yıl içinde yaşadığımız şey paradigma değişikliği. Türk, Osmanlı, İslam, Doğu toplumları tarihinin ve dünya tarihinin kısmen oryantalizmden, kısmen milliyetçilikten, kısmen çeşitli 19. ve erken 20. yüzyıl akımlarından esinlenerek oluşmuş bir paradigması var. O paradigma, son yirmi otuz yıllık süreçte bayağı bir çözüme uğradı, eleştiriliyor, sorgulanıyor. Birçok konuda ya çok klişe fikirler vardı ya da "bu konuda kaynak yoktur bakmaya değmez" gibisinden bir marjinalleştirme ve dışlama vardı. Paradigmatik değişiklik kısmen, bir de şunun bir de bunun tarihine bakabiliriz, bakmak mümkün, bakmazsak toplumsal tarih eksik kalır demenin sonucu. Bir kısmı birebir o paradigmaların, oryantalizm gibi, varsayımlarını eleştirmenin bir sonucu. Çeşitli şekillerde ciddi bir çözülme yaşandı. 50'lere, 60'lara ve hatta 70'lere kadar bakarsak, akademinin içinde ideolojik veya metodolojik değişik tavırlar vardı ama üç aşağı beş yukarı paylaşılan bir paradigmatik tavır da vardı. Onu çözdüğümüz anda çalışma biçimimiz de biraz değişmek zorunda kaldı, dallanıp budaklanmak zorunda kaldı diyip daha önce söylediklerime bağlamak istiyorum. Asiye Hatun'a bakarken okuryazarlık durumunu daha ciddi irdelemek gerektiği, tasavvufun rolü hakkında söylenenlerin belki de yanlış olduğuna dair şüphelerin uyanması gibi bir sürü şey zincirleme geliyor.

Tarihçinin yüzde kaçı okur, yüzde kaçı yazardır?

Değişir ama bendeki okuyucu oranı daha yüksek. Gerçi tabii yayınlanan yazılmışlar var, yayınlanmamış yazılmışlar var. Orada da büyük farklar vardır. Herkesin tezgâhında olanla yayınlamış olduğunun oranını sorarsanız o da ciddi bir sorudur. Tarihçiden tarihçiye büyük farklar çıkacaktır ama her halükarda çok yayınlayan tarihçi için bile uçsuz bucaksız bir kaynak deryasından ve onlarla tanıştıkça tutulmuş notlardan, açılmış dosyalardan, proje gölgelerinden söz ediyoruz. Okuma demek de yetmiyor, nasıl bir okuma? Derin ve yakın okumaların yapılmadığı durumlarda kaynaklar çok yüzeysel şekillerde değerlendiriliyor. Ayrıca, son yılların teknolojik dönüşümleri ve toplumsal hareketliliklerle birlikte çok daha hızlı bir hayat yaşıyoruz. Derin okumaya izin vermeyen bir hayat yaşıyoruz. Eskilerin teemmül ve tefekkür dediği, ya da frenkçesini kullanırsak kontamplatif bir çalışma tarzına ve okumaya daha az izin veren bir dünyada yaşıyoruz. Bu çok tehlikeli bir şey. Bundan kaçınmanın yollarını bulmamız lazım.

Sizin bahnâmeler üzerine çalıştığınızı biliyoruz...

Nefis metinler, çok azı yayınlandı ama daha nicesi var. Geçen gün bir arkadaşımın elinde çok nadir minyatürlü bir bahnâmenin kopyasını gördüm. 18. yüzyıldan kalma, biraz Hint ve İran resimleri esinli ama Osmanlıca bir metin. Kısmen Mısır'da, kısmen İstanbul'da geçiyor,

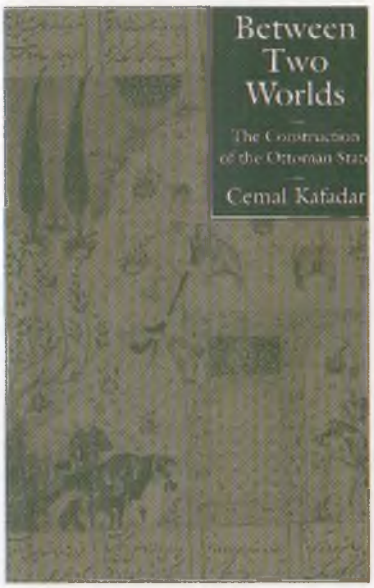

bol resimli. Akdemisyenlerin genel olarak ciddi olmak gibi bir endişesi olmuş. Bununla birlikte ortaya çıkan çok keskin tercihler olmuş. Ben pek çok tarihçi tanıdım ki aslında bahnâmeleri, hezeliyat ve hicviyat denilen şakacı latifelerle, çoğu açık saçık hikâyelerle örülü metinleri çok merak eden, şahsen bilen, toplayan okuyan ama bunu asla belli etmeyen, yazdıklarına yansıtmayan tarihçiler. Çünkü yazdığı noktada, kamu önüne çıktığı anda akademisyen ciddi takılması gereken kişi oluyor. Bunun aşıldığını da düşünmüyorum ama değişiklik var. Biraz daha rahatladık galiba. Ciddi akademisyen numarası yapmak istemiyorum, dolayısıyla

bahnâmeler için ilk ağızda söylenecek şey "vay çok eğlenceli, çok acayip, çok komik, ne bu ya!". Asıl sebep bu herhalde. Ama tıp ve sağlık gibi çok önemli pek çok meseleye de ışık tutacak, herhangi bir ciddi ve resmi kaynak kadar önemli olabilecek nitelikte kaynaklar. Daha çok tıbbi, psikolojik bir eğitim amacıyla yazılmış metinler ya da yazar zaten eğlendiği için yazıyor ama bunu bahane ediyor. Ama bu bahanenin bahane olması da bizim için önemli.

Eğlenen de şeyhülislam...

Evet, Kemal Paşazade'nin böyle bir metni var. Ona atfediliyor en azından. 19. yüzyılda bir ahlaki katılaşma var, ahlaki açıdan düşkün sayılabilecek şeylere asla bakmayan, baksa da gizleyen bir anlayış gelişiyor. 19. yüzyılda başlayan ve devam eden ciddi bir muhafazakârlaşma var. 19. yüzyıl sonrası muhafazakâr kültürün ikon edindiği büyük kültür kahramanı ya da milli kahraman addedilen bir sürü insanın hiç de o muhafazakârlaşmış normatif dünyaya uymayan yanları olduğunu görüyorsunuz. Kemal Paşazade'ye böyle bir metin en azından atfediliyor, kimse utanmıyor ona atfederken. Osmanlı kadıları Divan şairleri arasında en çok bilinenlerdir. Divan şairlerinin tezkirelerine baktığınızda pek çoğu medrese mezunudur, kadıdır. Kadıların yazdıklarına bakıyorsunuz, aman Allahım, dudak uçuklatan şeyler. Nasreddin Hoca ile ilgili hikâyelere bakıyorsunuz, elimizdeki en eski versiyonlar böyle. Karagöz'e bakıyorsunuz, sadece "avam" değil, bütün şehir halkı haz almış, Sultan da, vezirler de, müderrisler de haz almış. O kadar popüler bir janr olmuş. Meddah hikâyelerine bakıyorsunuz. Nereye dönerseniz dönün bilhassa 19. yüzyıldan önce yaygın hatta ana akım diyebileceğimiz ortak şehir veya köy kültürünün içinde ciddi bir unsur, bahnâmelere de yansıyan, çok dobra bir cinsellik olmasıdır. Niye Kemal Paşazade böyle bir şey yazmasın (gülüyor)? Kütüphaneler kitaplarla dolu. Bakıyoruz, araştırıyoruz, görüyoruz ki bir sürü insan, yüce, âlî, nice mevki sahibi devlet adamı dahil, bunlarla çok rahat haşır neşir olmuş. Sadece cinsellik meselesi de değil, büyük çoğunluğu şiirle uğraşmış. Sultan Süleyman devrinde Hint Okyanusu'nda gemileri batan amiral Seydi Ali Reis, İstanbul'a dönüş yolculuğunu anlattığı kitabında, yolboyu herkeslerle kılıç değil şiir yarıştırır ve tabii oraların saray şairlerine hep üstün gelir, öyle bilinmek ister. Şimdi ile bir karşılaştırın lütfen.

Tüm bu çalışmaları yaparken müzik dinler misiniz?

Evet, ama hep değil. Gününe ve moduna bağlı.

Başucu müzikleriniz var mı?

Çok çeşitli, nereye bağlayacağımı bilmiyorum. Belki de büyüdüğümüz yılların TRT kültürüne. Bir onlardan bir bizden. Ne dinlerdik; Hafif Batı Müziği, Klasik Batı Müziği, Klasik Türk Müziği, Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Aranjman müziği denirdi, sonra ona Pop dendi. Hepsinden var bende. Tabii gittikçe yeni zevkler ediniyorum. Opera veya Bach ya da Mozart'ın sözlü nâmelerini çok dinlerim, cantata yani. Kavali müziği çok coşturuyor beni. Hindistanlı, Pakistanlı sufi müziği, Nusret Fetih Ali Han ya da Sabri Biraderler vardır. Vecd hali veren, vecd halini yansıtan bir müzik, aynen Bach'ta olduğu gibi. Tabii, o anda aradığı moda bağlı insanın, o an çok yumuşak hafif şeyler ister bazen. Son zamanlarda Fairuz'u çok dinliyorum. Jazz'ı yazarken değerlendiremedim ama okurken daha iyi olabiliyor ya da sadece kontamplatif bir şekilde düşünürken. Bir tarihçinin müzik ya da sinema dergilerini okuması gerekir gibi kuralcı konuşmak yanlış olur ama nedir amaç? Neyin peşinde koşuyorsun deseniz, yıllar yılı pek değişmeyecek cevabım iyi bir entelektüel olmak. İyi tarihçi, sosyolog, antropolog, matematikçi olmak bunun yanında ancak ikincil bir önemi haiz olabilir. Akademisyen olması da gerekmiyor hatta akademisyenlerin birçoğu kendini kolaylıkla entelektüelliği kısıtlı memur hayatına hapsediyor gibi geliyor bana. Maksat hayatı mümkün olduğu kadar geniş, derin ve zengin bir entelektüellikle kavrayıp yaşamaksa ki bu güdü ne zaman, nasıl başlar bilmiyorum ama bu dergileri yazan çizen okuyan bizlerin güdüsü bu. İnsanın kendini disipliner ya da mesleki olarak tercihlerinin gerektirdikleri ile kısıtlaması çok büyük bir yanlış ve uzun yıllar sonra o mesleği de layıkıyla icra edemez hale getirebilir. Müzik, edebiyat, sinema, şiir, felsefe... Bunun bir formülü yok bence. Kendim için bile bulamadım, gün akşam oldu. Sürekli el yordamıyla arayıp hangisi bana heyecan, gıda, besin, zevk veriyorsa onu izlemeye çalışıyorum. Önce sırf müzik olarak duyuyorsunuz, seviyorsunuz, ama onun da bir derinliği olduğunu kavrıyorsunuz. Kavali müziğinin nereden gelip nereye gittiğini biraz okuyup daha iyi anladığınızda daha fazla haz alıyorsunuz. Ya da jazz, arabesk...

Çalışmaya ara verdiğinizde nasıl soluk alırsınız?

Yürüyüş yaparım. Yürüyüşlerde çok iyi düşünüyor insan. Tabii yürüyüşlerde iyi yerler seçmeli insan. Burası o açıdan bir nimet. Ağaçlarda gördüğünüz renkler, deniz, karşınıza çıkan insanlar, çağrışım yoluyla sürekli zihni oyalıyor, tahrik ediyor, dinginleştiriyor, hepsi mümkün ... bir doğa içinde yalnız yürüyen insan tipinin yürüyüşünün zevki ve çağrışımlarla zenginleşmesi var, bir de flaneur olarak, şehirde büyüyen

çoğumuz bunu çok iyi bilir, şehirde yürümek var. Her iki türlü yürüyüş benim için büyük bir zevk. Maç seyrederim, futbol hastasıyım. Takım tutma konusunda son yıllarda iş çığrından çıktı. Futbol hastasıyım ama takımın hastası değilim, genellikle TV'nin sesini kapatarak seyrederim, hatta bir yandan hafif şeyler okurum. Şike olaylarından sonra çoğumuzun ağzının tadı kaçtı. Ama güzelini görünce hoşlanıyorum. Bazen kötüsü de zevklidir gerçi, onda da bir gözlem zevki, bir eğlenceli yan olabiliyor. Kötü film, kötü şiir gibi.

Genel olarak kütüphane kataloglarında "mecmua" diye tasnif edilen yazmalara bakmayı çok seviyorum. Hatta artık mecmualar son yıllarda başlı başına bir araştırma konusu oldu. Mecmualara bakmayı neden bu kadar seviyorum? Benim bilhassa üzerinde durduğum mecmualar uzun 17. yüzyılda insanların değişik meraklarına yönelik değişik malzemeyi bir araya getirdiği, bunun içine de birkaç faydalı bilgi sıkıştırdığı derlemeler.

Hiç eskimeyen kitaplarınız hangileridir?

Evliya Çelebi'yi edebiyat zevkimle keşfettiğim, sadeleştirmelerle okuduğum lise yıllarımdan beri döner döner okurum. Anma yılları her zaman çok başarılı olmaz. Evliya Çelebi'yi de her zaman hakkıyla andık diyemeyeceğim ama Evliya Çelebi çok daha fazla anılır oldu. Çok ciddi birkaç yayına konu oldu, o yüzden memnunum. Ama yine bile yeterince değerlendirilmiyor. Gerçekten dünya tarihinin en büyük yazarlarından birisi. Ne Osmanlı tarihinde ne de Bizans tarihinde 20. yüzyıla kadar Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nin birinci cildi ve devamında ele alındığı kadarıyla olduğu gibi bir İstanbul yok. 20. yüzyıla kadar diyorum çünkü 20. yüzyılın yayıncılık, matbuat, okullar gibi imkânları çok farklı. Geriye kalan dokuz cildi olmasaydı çok üzülürdüm, çok yazık olurdu, ama sırf o ilk ciltle Evliya Çelebi dünya tarihine geçmeye değer. Onunla birlikte Reşad Ekrem Koçu. Ahmet Hamdi Tanpınar'ı da döne döne okuyorum. Mesela *Beş Şehir*'i ya da *Yaşadığım Gibi, Edebiyata Dair* gibi denemeleri her iki üç ayda bir elimden geçer, bazısı unutulur, sonra yeniden keşfedilir. Mesela Fatih Özgüven'in bana hatırlattığı Fransızca başlığı olan bir denemesi var. Güya 1673 senesinde Beyazıd isimli bir Osmanlı çelebisi Racine'in "Bajazet" oyununu İstanbul'daki Fransız elçiliğinde seyre gidiyor. Tanpınar bunu tahayyül ediyor ve çok önemli bir denemedir. Geçtiğimiz Ekim ayında İstanbul'da "History of Emotions" konferansı vardı. Bu konferansa Tanpınar ve Evliya Çelebi'yi beraber okumaya çalışan bir tebliğ sundum. Tanpınar'ın orada ele aldığı dönem tam Evliya'nın dönemidir. O da Viyana'da, Dubrovnik'te Osmanlı toprakları dışındaki Katolik ülke ve şehirlerde karşılaştığı sanatın kendisinde yarattığı etkileri anlatır. Tanpınar'ın sorduğu soru da ona yakın bir soru. 1673'te İstanbullu birisi Frenk tiyatrosuna nasıl tepki gösterir, nasıl algılardı, beğenir miydi, nesini beğenirdi? Bu yüzden ikisini hamule ederek düşündüm. Bunlar yıllardır evirip çevirdiğim okumalar. Şiir zevki zaman içinde değişiyor. Nispeten geç değerini anlamış olmakla birlikte Turgut Uyar çok okuduğum birisi, yenilerden diyeceğim ama yitirdik bile, Didem Madak. Hiç değişmeyenlerden Yunus, Kaygusuz, Karacaoğlan ... ne kadar okusan yeni şeyler görürsün. 17. yüzyıl çalışmalarına ağırlık verdiğim son on, on beş yılda o dönemin meddah hikâyelerini tekar tekrar okumaya değer buluyorum. "Sansar Mustafa Hikâyesi" müthiş bir hikâyedir. Onun çizgi romanı olmalı, filmi olmalı. Ama kötü bir elde de yazık olur. Walter Benjamin sürekli okuduklarım arasında. Bütün külliyatını bilmem, o anlamda değil, ama seçilmiş okumalarım vardır tekrar tekrar ilham veren. Çalışırken tıkandığım zaman Peter Brown ve Natalie Davis önümü açmak için okuduğum tarihçi yazarlar. Son yıllarda bir de Nurdan Gürbilek.

Tarihçinin Odası'na bir gün ne olacak?

Bunu bir enstrüman gibi düşünüyorum. Çok sevdiğim bir marangoz var, Sait usta. Onun ustalığına hayranım. "Ne kadar çok kitap var, bunların hepsini okudun mu?" diye sordu bir keresinde. Bu soru çok sorulur. "Bunları senin marangozhanedeki aletler gibi düşün. Senin kaç tane tornavidan, kerpetenin, çivin, vidan vardır," dedim, hemen anladı. Alet kelimesinde aletleştirici bir ima var ama alet kötü bir şey değil. Yaptığımız işten bir zanaat zevki alıyorsak o alet edevat bizim yoldaşımız. Evet, bunlar gittikçe büyüyen bir alet kutusu. Bazı kitapları mükerrer tutmak gerekiyor. Referans kitapları, sözlükler bir tane burada, bir tane Amerika'da oluyor. Arapça, Osmanlıca sözlüklerin birkaç yılda bir yeniden alınması gerekebiliyor çünkü lime lime oluyor. Ama sonunda bence yapılabilecek en iyi şey, çalışma notları ile birlikte bir üniversitenin ya da bir araştırma enstitüsünün kütüphanesine vakfetmek olacaktır.

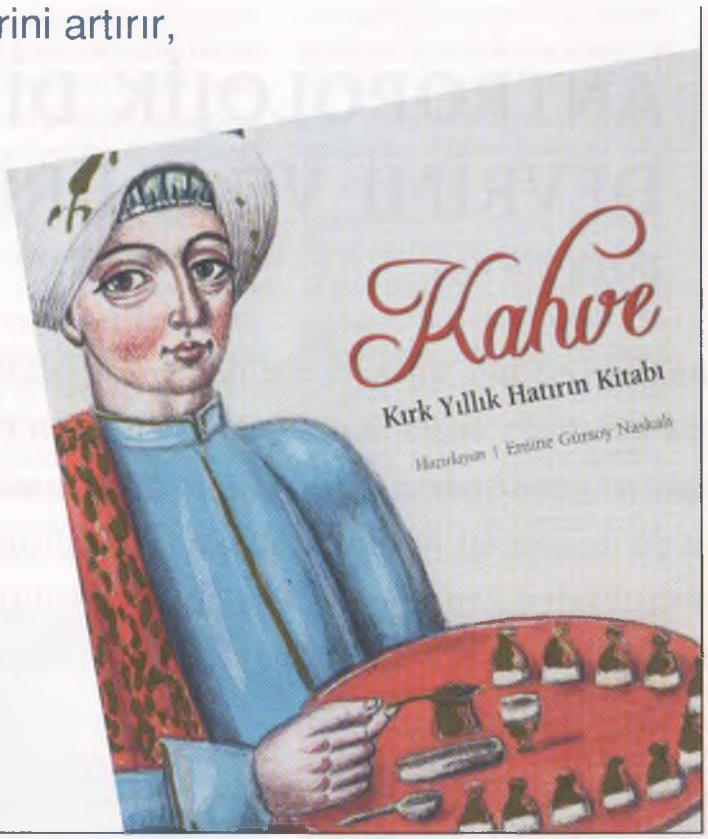
AYNI GÜN KARGO!

HER SİPARİŞE, TÜRKİYE'NİN EN ÇOK OKUNAN
EDEBİYAT DERGİSİ SABİTFİKİR HEDİYE!

///idefix.com/

Yapı Kredi Yayınları'ndan

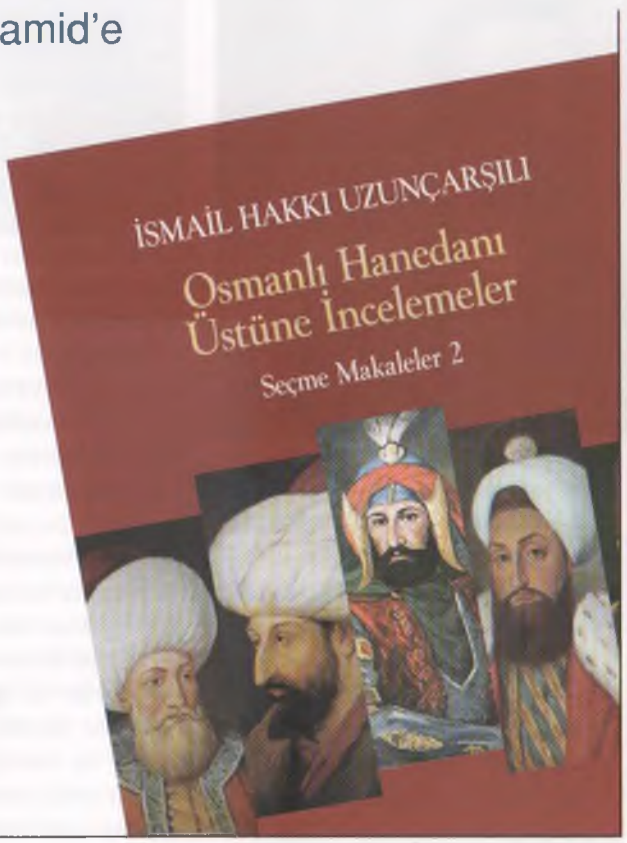
"Keyf erbabının keyiflerini artırır, cana can katar"

Kahve: Kırk Yıllık Hatırın Kitabı, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşadığımız coğrafyada içilmeye başlayan ve bugün olmazsa olmazımız haline gelen kahveyi pek çok yönden ele alıyor: Kahvehaneler, kahvenin coğrafi yayılımı ve folklorik yeri, Osmanlı saray çevresinde kullanılan fincan formları, Bach'ın kahve için yazdığı kantat, Osmanlı nüfus kayıtlarında kahveci kayıtları, telvenin etimolojisi...

Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali
225 Sayfa, 85 TL

Osman Gazi'den II. Abdülhamid'e Osmanlı hanedanı

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğimizin öncü adlarından İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bu eserinde, Osman Gazi'den II. Abdülhamid'e kadar Osmanlı hanedanı mensuplarının hem özel, hem kamusal kimliklerine ilişkin kısalı uzunlu otuzu aşkın inceleme bir araya getiriliyor. Uzunçarşılı'nın makaleleri ile birçok konu aydınlığa kavuşturuluyor, hiç bilinmeyen özellikler ilk kez açığa çıkartılıyor, altı yüzyıl boyunca hanedanın yaşadığı değişim gözler önüne seriliyor.

632 sayfa, 50 TL.

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • Kadıköy 216 337 72 04 • İZMİR: 232 441 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 • GAZİANTEP: 342 371 71 46 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

ANTROPOLOJİK DİLBİLİM, DİL DEVRİMİ VE SADRİ MAKSUDİ

ZAFER TOPRAK

Brockelmann'ın ve Sadri Maksudi'nin dil konusundaki görüşleri Türkiye'de antropolojik dilbilimin başlangıcı sayılabilirdi. Dilin kültürle, insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkileri gündemdeydi. Her ikisinin de çalışmaları antropolojik dilbilimin tarihsel ya da diyakronik boyutunu oluşturuyor, diyalektlerin ve dillerin zaman içinde uğradığı değişiklikleri kapsıyordu. Dilbilimsel farklılıklar, dil aileleri, karşılaştırmalı dilbilim, etimoloji ve filoloji tarihsel antropolojik dilbilimin ilgi alanlarıydı.

Sadri Maksudi Arsal (Kazan, 1880 — İstanbul, 1957) Türk-Tatar devlet adamı, hukuk profesörü, âlim ve düşünür. III. dönem Giresun, IV. dönem Şebinkarahisar, ve IX. dönem Ankara milletvekili.

19. yüzyılda antropoloji ve etnoloji geçişken iki bilim dalı olarak doğdu. Her iki bilim dalı da insanı daha iyi tanımamıza yardımcı oldu; göreceli düşünmeyi öğretti.[1] Yıllar boyu antropoloji ve etnoloji ülkeden ülkeye farklı anlamlara geldi. Kökenine inildiğinde antropoloji iki Yunanca sözcükten, insan anlamına gelen *anthropos* ve söylem ya da bilimin karşılığı olan *logos*'tan oluşuyordu. Bilimsel disiplin bağlamında ilk kullanımı *anthropologium* olarak Latince şekliyle erken 16. yüzyıldaydı. Orta Avrupa yazarları daha sonraları antropolojiyi anatomi ve fizyonomi anlamında kullanmaya başlamışlardı. Nitekim sonraları "fizik" ya da "biyolojik" antropoloji buradan türemişti. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da teologlar antropoloji sözcüğüyle kendi tanrısal dünyalarında insan-benzeri unsurları tanımladılar. Almanca *Anthropologie* sözcüğü, 18. yüzyılın sonlarına doğru Rus ve Avusturyalı yazarlarca değişik etnik grupların kültürel özellikleri için kullanılagelmişti. Ancak, sözcük zamanla akademik dünyada yer edindi.[2]

18. ve 19. yüzyıl akademik çevreleri "etnoloji"yi kültürel farklılıklar ve dünya halklarının ortak insan gruplarını belirlemek için kullanmaya başladılar. Bu şekliyle İngilizce (*Ethnology*), Fransızca (*Ethnologie*) ya da Almanca (*Ethnologie*) günümüze kadar uzanan bir süreçte Avrupa'da ve ABD'de kullanımda oldu. Ancak, İngiltere'de ve İngilizce konuşulan ülkelerde "sosyal antropoloji" daha yaygın bir sözcüğe dönüştü. Kıta Avrupa'sında ise antropoloji sözcüğü uzun bir süre "fizik antropoloji" anlamına geldi. Zamanla "etnoloji"nin eşanlamlısı olan "sosyal antropoloji" giderek bu kıtada da yaygın bir bilim alanına dönüştü. ABD'de ise "etnoloji" "kültürel antropoloji" ile birlikte gelişim gösterdi.[3]

Bu arada Almanya ile Orta ve Doğu Avrupa'da *Volkskunde* ile *Völkerkunde* arasında daha derin bir farklılık oluştu. Bu terimlerin tam anlamıyla İngilizce karşılıkları türetilmedi. Ancak söz konusu fark önemliydi. *Volkskunde* genellikle bir ülkenin folklorünü ve yerel gelenek-görenek, el sanatlarını içeriyordu. Avrupa'nın bu coğrafyasında ve bir ölçüde İskandinav ülkelerinde *Volkskunde* önemli bir uğraş alanı oldu. *Völkerkunde* ise aynı zamanda Almancada "*Ethnologie*" olarak bilinen ve daha geniş, karşılaştırmalı sosyal bilim alanı oldu. Terimlerin evriminden görülebileceği gibi, antropolojinin ve etnolojinin zaman zaman örtüştüğü ya da ayrıştığı alanlar oldu. Terimlerin her birinin üzerinde uzlaşılan bir tek anlamı vardı. Kabaca da olsa antropoloji "genel"i, etnoloji ise kültürel bağlamda "özel"i simgeliyordu.

Durkheim'in etkisi bir kenara bırakılırsa[4] antropolojinin omurgasını 20. yüzyılın ilk yarısında dört antropolog oluşturdu. Bunlar Franz Boas (1858-1942), Bronislaw Malinowski (1884-1942), A. R. Radcliffe-Brown

(1881-1955) ve Marcel Mauss (1872-1950) idi.[5] Avrupa'daki antropolojinin karmaşık yapısına karşılık Kuzey Amerika'da, ABD'de ve Kanada'da antropoloji daha bir kristalleşti. Bu coğrafyada antropoloji giderek dört ana eksene, ya da alt disipline ayrıştı. Bunlardan ilki geçmişte "fizik antropoloji" diye bilinen, günümüzde artık "biyolojik antropoloji" diye adlandırılan alandı. Biyolojik antropoloji, özellikle geniş bağlamda insanoğlunun bilimi, "antropoloji" anlamına gelen insan biyolojisinin incelenmesiydi. Geçmişte "fizik antropoloji" insan türleri ile üst evredeki, şempanze ve goril gibi primatlar arasında anatomik karşılaştırmayı ve aynı zamanda çağdaş insanların ataları olarak bilinen *Australopithecus africanus*, *Homo erectus* ve benzerleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştı. Ancak genetik alanındaki bulgular sayesinde, ırklar arasındaki anatomik karşılaştırma miadını doldurdu. Zamanla genetiğin yanı sıra nüfusbilim, forensik bilim, paleo-tıp çağdaş biyolojik antropolojiyi daha derin bir bilimsel tabana oturttu.

Kuzey Amerika'daki antropolojinin ikinci bir alt unsuru arkeoloji ya da "prehistorik arkeoloji" oldu. Fosil bulguların anatomik özellikleri biyolojik antropolojinin alanını oluştururken tarihöncesi toplumların bu bulguların bilfiil elde edildiği mekânlarla ilişkilerinden ve ipuçlarından çıkarsanan yapıları arkeolojiyi besledi. Kültürel antropoloji ise Kuzey Amerika'da antropolojinin en geniş alt birimini oluşturdu. Bu bir ölçüde Amerika'ya göç eden çok değişik insan sermayesine yönelme gereğinden kaynaklandı. Bu alan kültürel farklılıkları, kültürel evrenselleri, toplumsal yapı çözülmelerini, sembolizmin yorumlarını içerdi. Günümüz dünyasında da kültürel antropoloji, diğer alt birimleriyle örtüşen alanları olsa da, hâkim bir konuma geldi.

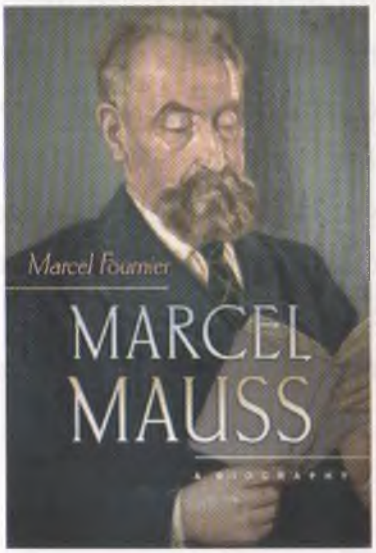
Antropolojinin dördüncü kolu ise bu makale için önem arz eden alt birimi oluşturdu. Bu kol ya da alt unsur antropolojik dilbilimdi. Antropolojik dilbilim dilin kültürle; insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkilerini inceliyordu. Antropolojik dilbilim ile diller aracılığıyla insanı inceleyen dilbilimsel antropoloji büyük ölçüde örtüşüyordu. Antropolojik dilbilim genellikle dört ana eksenden oluşuyordu. Bunlar deskriptif (ya da senkronik) dilbilim; tarihsel (ya da diyakronik) dilbilim, etno-dilbilim (*ethnolinguistics*) ve sosyo-dilbilim (*sociolinguistics*) idi. Etno-dilbilim kültür, düşünce ve dilin aralarındaki ilişkileri, sosyo-dilbilim ise dilin toplumsal işlevlerini ve konuşma cemaatleri (*speech communities*) mensuplarının aralarındaki toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkileri inceliyordu. Deskriptif (senkronik) fonoloji, morfoloji, sentaks, semantik ve dilbilimi

kuşatıyordu. Tarihsel (diyakronik) dilbilim diyalektlerin ve dillerin zaman içinde uğradığı değişikliklere eğiliyordu. Dilbilimsel farklılıklar, dil aileleri, karşılaştırmalı dilbilim, etimoloji ve filoloji tarihsel dilbilimin ilgi alanlarını oluşturuyordu.

Dilbilimin sıfata dönüştüğü dilbilimsel antropoloji ise disiplinlerarası bir nitelik taşıyor, dilin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine odaklanıyordu. Özellikle yok olan dilleri belgelemiş ve son yüz yıl içinde dil yapıları ve kullanımını kapsamıştı. Dilbilimsel antropoloji dillerin iletişimini, biçimlemesini, toplumsal kimlik ve grup mensubiyetinin oluşumunu, geniş ölçekte kültürel inanç ve ideolojilerin yapılanmasını ve nihayet doğal ve toplumsal dünyaların ortak kültürel temsiliyetini araştırıyordu.

Antropolojik dilbilimci farklı dillerin geçmişine yönelerek antropoloji ile ilişkilerini önemsedi. Çağdaş dilbilimci "dil"e odaklanırken, antropolojik dilbilimci "diller" ile uğraşır oldu; bir anlamda kültürel antropolojinin göreli, rölativist çizgisini benimsedi. Türkiye'de dil çalışmalarının doğuşu ve antropolojik dilbilim Türk Dil Devrimi'yle işlevsellik kazandı. 30'lu yılların ortalarında Güneş Dil Teorisi bir hayal mahsulü olarak nitelense de, dilbilimde önemli bir yöntem anlayışını getirdi. Dilbilim antropolojiyle eklemlendi ve dil, tarih ve antropoloji aynı çatı altında karşılaştırmalı bir biçimde çalışılır oldu. Türk

Bronisław Malinowski (Kraków, 1884 - Connecticut, 1942). Polonya asıllı Malinowski 20. yüzyılın en önemli antropologlarından ve sosyal antropolojinin kurucusu kabul edilir.

Marcel Mauss (Épinal, 1872 — Paris, 1950). Fransız sosyolog ve antropolog. Düşünsel gelişiminde dayısı sosyolog Émile Durkheim'ın büyük etkisi vardır.

dilinin evrimini antropolojik veriler ışığında anlama çabası yabana atılacak bir uğraş değildi. Ancak, bu çabalar sadeleştirme süreciyle birlikte siyasi arenada sert eleştirilere uğradı ve bayağılaştırıldı. Dil alanındaki gelişmeler 30'lu yılların kültüralizminin önemli bir uzantısını oluşturdu. Her türlü aşırılıklara karşın, bugünün bilim dünyasında kullanılan sözcüklerin büyük bir kısmı bu tarihlerde üretildi. Günlük yaşantıda ise yine bu tarihlerde kurgulanan Türkçe, çağdaş insanımızın sözcük dağarcığını önemli bir oranda genişletti.

TÜRKÇENİN SADELEŞTİRMESİ: İLK EVRELERİ

Güneş Dil Teorisi, dili sadeleştirme sürecinin en son halkasını oluşturu-

Émile Durkheim (Épinal 1858 - Paris, 1917); Fransız sosyolog, sosyolojinin kurucularından sayılmaktadır.

rak hâkim konumdaydı. Almanca 19. yüzyılın ilk yarısında, 1870'ten itibaren Alman birliğini oluşturacak topraklarda konuşulan dildi; Almanca aslında Alman birliğinin oluşmasında kilit işlev görmüştü.

Türkiye'de bu iki modelin karışımı bir süreç yaşandı. Bir yandan Cumhuriyet Türkiye'sine giden ulus-devlet inşa sürecinde Türkçe yaygın bir konuma getirilmeye çalışıldı. Öte yandan Türkçe özellikle Cumhuriyet'le birlikte ulus-devletin kilit taşlarından birini oluşturdu. Milliyetçiliğin temellerini oluşturan Türkçülük öncelikle dil ve edebiyat

Türkiye'de dil çalışmalarının doğuşu ve antropolojik dilbilim Türk Dil Devrimi'yle işlevsellik kazandı. 30'lu yılların ortalarında Güneş Dil Teorisi bir hayal mahsulü olarak nitelense de, dilbilimde önemli bir yöntem anlayışını getirdi. Dilbilim antropolojiyle eklemlendi ve dil, tarih ve antropoloji aynı çatı altında karşılaştırmalı bir biçimde çalışılır oldu.

Mehmet Ziya Gökalp (Çermik, 1875 — İstanbul, 1924). Gökalp'in toplumsal modeli, Émile Durkheim'ın teorik temellerini kurduğu "dayanışmacılık" üzerinde şekillendi.

yordu. Türkiye'de ulus-devlet inşa evresinde iki önemli "sadeleştirme" dönemi yaşamıştı. Bunlardan ilki 1910'lu yıllarda Jön Türk döneminde *Genç Kalemler* ve çevresinde oluşan sadeleştirme süreciydi; diğeri ise 1930'lu yıllarda Atatürk'ün öncülüğünde Türk Dili Tetkik Cemiyeti/Kurumu bünyesinde yaşanan dönüşümdü.

Ulus-devlet inşa süreçlerinde dil etmeni iki farklı çizgi izlemişti. Fransa'da Fransız Devrimi'yle ulus-devletin önemli bir aşamasına gelindiğinde Fransızca konuşan insan oranı yüzde 20'yi geçmiyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında bugünkü Fransa sınırları dâhilinde insanların yüzde 40'ı Fransızca konuşuyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız edebiyatının atılımı ve eğitim kurumlarının etkin bir konuma gelişi Fransızcanın ülke çapında benimsenmesine neden oldu. Oysa Almanlar ulus-devlet inşa etmeden önce Almanca dil ola-

alanında varlık gösterdi. Filoloji ve edebiyat kimlik oluşturmada başı çekti. Özellikle Jön Türk döneminde Yeni Lisan hareketiyle ulus bilincine doğru önemli adımlar atıldı. Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp bu alanda öncü işlevi gördüler. Bu, bir anlamda Alman modeline uygun bir çizgiydi. Türkiye'de dil ve edebiyattaki gelişmeler Leibnitz'in kültür alanında Alman kimliğini oluşturma sürecini anımsatıyordu.

1908 sonrası Türkiye'de şekillenen iki tür milliyetçilik ya da ulusçulukta dil benzer işlevler görecekti. Biri Selanik, diğeri de İstanbul kökenli her iki milliyetçilikte de dil yönlendirici olacaktı. İstanbul kökenli olan Türkçülük veya milliyetçilik hareketinin taşıyıcıları önemli ölçüde, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi göçmen Türkçülerdi. Bunlara Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan da katıldılar. Bu göçmen aydınlar

Rusya'daki Panislavizmi, Narodnik hareketini bu ülkenin *gymnasium* diye bilinen ve ortaöğrenime tekabül eden eğitim kurumlarında öğrenmişlerdi. Rusya kökenli aydınların dil dağarcıkları Orta Asya kökenliydi. Selanik kaynaklı gelişme ise 1912'ye kadar Selanik entelijansiyasının özellikle *Bahçe*, *Yeni Lisan* ve *Yeni Felsefe* gibi dergilerde oluşturduklarını anlayışın bir sonucuydu. Bu coğrafyada inşa edilen ulusçuluk Fransız modeline çok daha yakındı. Büyük ölçüde Fransız III. Cumhuriyeti'nden esinleniyordu. Dilin sadeleştirilmesi onların da gündemlerinin ilk maddesiydi. Cumhuriyet inşa edilirken,

20'li yıllarda Selanik kökenli "civic" milliyetçilik güçlü konumdaydı. Bunun temelinde, Fransız Devrimi'nin esintilerinin hâlâ Cumhuriyet'te kabul görmesi yatıyordu.

Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi Selanik'ti. Kozmopolit yapısı birçok fikir hareketinin yeşermesine neden olmuştu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kongreleri Meşrutiyet'in ilk yıllarında bu kentte toplandı. Anadolu'nun ve Rumeli'nin dört bir yanından gelen cemiyet temsilcileri bu kenti "kâbe" addetmişlerdi. İttihad ve Terakki mensubu bu temsilciler arasında Diyarbakır'dan kalkıp gelen Ziya Gökalp de vardı. Gökalp'in düşünce dünyası Selanik'le birlikte köklü bir dönüşüme uğradı. Yeni bir ulus anlayışı tartışılırken dil bağlamında Türkçecilik de bu kentte yeşerdi. Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp *Genç Kalemler*'de Türkçeyi sadeleştirmek için büyük çaba sarf

ederken, Zekeriya Sertel, Fransız modeline yakın bir milliyetçilik anlayışını *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda gündeme getiriyordu. Ziya Gökalp, Durkheim bilgisini Selanik'te bulunduğu sırada Zekeriya Sertel'den ve *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda yayınlanan çeviri ve makalelerden edindi. Ancak, Selanik kökenli "civic" milliyetçilik II. Meşrutiyet yıllarında kısa ömürlü oldu. Selanik'in Balkan Savaşı'yla yitirilişi, İttihatçı kadroların payitahta taşınmalarına neden oldu. Bu arada Selanik'in "burjuva" kültüründen yoksun kalışları, İttihatçıların zihinsel yapılarını da farklı bir yörüngeye soktu.

Ahmet Ağaoğlu (Şuşa, 1869- İstanbul, 1939) Türk siyaset adamı, hukukçu, yazar, gazeteci.

Yusuf Akçura, (Ulyanovsk, 1876 - İstanbul, 1935), Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden olan Tatar yazar ve siyaset adamı. Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerindendir. II. dönem TBMM'de İstanbul milletvekili, 1935'te Kars milletvekili olarak mecliste yer almıştır.

İstanbul'da Rusya esintili milliyetçilik hâkim konumdaydı. Bu milliyetçilik anlayışı Alman modeline daha yakındı ve Rusya'dan göçen Müslüman aydınların etkisinden kaynaklanıyordu. Ulus inşa sürecinde Alman modelinde "kültür" önemli bir rol oynuyordu. Ulus öğeleri tarihin derinliklerinde aranıyordu. Bu kimi kez "ırk" boyutlarına ulaşıyordu. Almanca konuşanlar aynı "ırk"ı temsil ediyordu; Türkçe konuşanların da benzer bir ırka mensup olmaları doğal karşılanıyordu. Selanik'te hâkim olan Fransız modeli milliyetçilik ise daha "civic" bir boyut taşıyordu. Coğrafya ağırlıklıydı ve "fıtrî" öğelerden uzaktı. Gönül bağı bu tür bir milliyetçilik için yeterliydi. Günümüzde "anayasal vatandaşlık" diye nitelenebilecek bir yapıyı simgeliyordu. Kendini Türk addeden insanların aynı potada eriyebileceği ya da eritilebileceği düşüncesi "civic" milliyetçilik için yeterliydi.

Selanik'in kaybı Osmanlı İmparatorluğu'nda, başta İttihad ve Terakki olmak üzere, aydın zümrenin milliyetçilik anlayışının yörünge değiştirmesine neden olmuştu. Milliyetçilik "mekân"dan "zaman"a doğru kaymıştı; "zaman" ise "inşa edilen bir milliyetçilik"ten uzak, kökleri tarihin derinliklerinde yatan bir olguya dayanıyordu. Bu zaman Orta Asya'ya kadar uzanıyordu. İstanbul'da Türk Derneği, daha sonra Türk Ocakları ve Türk Yurdu, "liberal" bir milliyetçilik anlayışının zamanla yitirilmesi ve "ırkî" bir milliyetçiliğe doğru yönelişini simgeliyordu. Balkan Harbi'nden sonra milliyetçilik köklü dönüşümler geçirmişti. Kitlelere mal olmuş, geniş bir kamuoyu oluşturmuştu. Oysa Milli Mücadele ve ertesi, din etmeni güçlü olmasına karşın, daha sonra 1921 Anayasası olarak anılacak Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu ile birlikte kurgulanan yurttaş kimliği Selanik kökenli düşünce yapısına daha yakındı. Bir diğer deyişle, vatandaş kimliği üzerine kurulu bir milliyetçilikti. Ancak bu kısa süre sonra farklı bir çizgiye girdi. Özellikle Şeyh Sait İsyanı daha dar bir milliyetçiliğin oluşmasına ortam hazırladı.

Öte yandan milliyetçiliğin daha "ilkçi" ya da Batı dillerindeki terimle "premordial" bir nitelik kazanmasında özellikle Ankara Hukuk Mektebi önemli bir rol oynadı. Bu mektepte Yusuf Akçura siyasi tarih, Ahmet Ağaoğlu anayasa, Sadri Maksudi Arsal hukuk tarihi okutuyorlardı. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin durağan hukuk anlayışına karşı çok daha "köktenci" bir hukuk açılımı bu okulda gündeme gelmişti. Özellikle Atatürk'ün sofrasının müdavimi Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal, 30'lu yıllarda tarih ve dil alanında yaşanacak dönüşümleri önemli ölçüde etkileyeceklerdi. Yusuf Akçura, bilindiği gibi Türk Tarih Tetkik Kurulu'nun ilk başkanı olacaktı. Türk Tarih Tezi'nin inşasında onun görüşlerinin ayrı bir yeri vardı. Keza dil konusunda Atatürk'ün en güvendiği kişi Sadri Maksudi Arsal'dı. Atatürk tüm yaşamı boyunca tek bir kitaba, giriş niteliğinde bir önsöz yazmıştı. Bu satırlar Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabında yer alıyordu. İleriki yıllarda Türk Dil Kurumu Atatürk'ün bu sözlerini şiar edinecekti.

1930'lu yıllarda dil konusundaki gelişmelerin geri planında güçlü bir siyasi misyon vardı. Bir yandan ortak bir dil oluşturarak ulusu bütünleme kaygısı yatıyordu. Öte yandan hemen hemen tüm devrimlerin o günkü adıyla, inkılâpların hedefi geçmişle bağı koparmaktı. Her devrimin kendine göre bir meşruiyet sorunu vardı: Bu da geçmişi, tabuları silerek ya da gündem dışına iterek beyaz bir sayfa açmak, yeni rejimi savunmaktı.

DİL DEVRİMİ'NE DOĞRU

Cumhuriyet'in ilanı ertesi hukuk alanında temel düzenlemelere gidilmiş, sıra kültür öğelerine gelmişti. Ulus-devletin kurumsal yapıları ana hatlarıyla belirmişti. Ancak, yurttaşı inşa etmek ayrı bir uğraştı. Bunun ne denli engebeli bir süreç olduğunu Fransız Devrimi'nde Jakobenler yaşamıştı. Kültür kodları genellikle geniş bir zaman dilimine yayılıyordu. Ancak, köklü dönüşümlere gidilmediği takdirde tüm kazanımlar yitirilebilirdi. Bu tür kaygılarla Tanzimat'tan beri tartışılan alfabe sorunu masaya yatırıldı. Takrir-i Sükûn ertesi yönetim daha acun davranabilirdi. Kültür devrimi diye nitelenebilecek bir sürecin ilk halkasını Latin harflerine geçiş oluşturdu. Daha önce, takvim konusunda bir adım atılmıştı. Hicrî ve Rumî takvim bırakılarak Miladî takvime geçilmişti. Keza "ezanî vakit" diye bilinen günü beş namaz vaktine bölen zaman

dilimleri bırakılıyor, yirmi dört saatlik Alafranga saat, "zevâli vakit" benimseniyordu. Ancak, Miladî takvim II. Meşrutiyet yıllarında da gündeme gelmiş, Mebusan Meclisi'nde kabul görmesine karşın, Ayan Meclisi'nden geri dönmüştü. Zevali vakit, demiryolları gibi dakikliği gerektiren kimi alanlarda zaten kullanılıyordu. Bu bağlamda Latin harflerine geçiş, çok daha köklü bir yapı değişikliğini simgeliyordu. Ardından okullarda Arapça, Farsça dersleri kaldırıldı; yerine Fransızca, İngilizce, Almanca dersleri konuldu. Bu süreç bir yönüyle yeni bir kimlik yaratmaya yönelik çabanın bir parçasıydı.

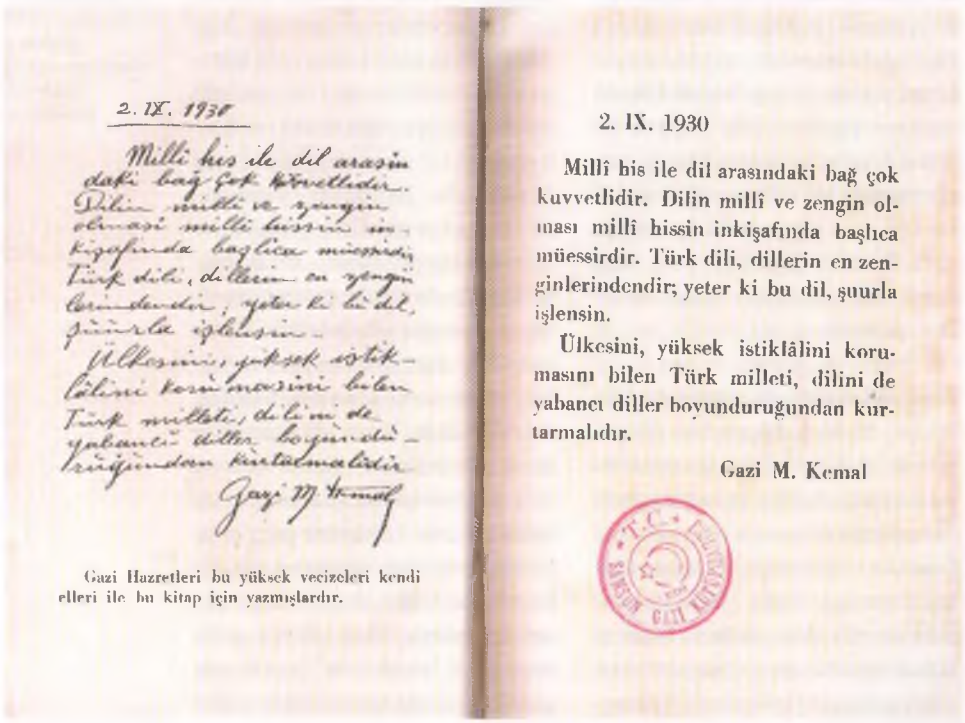
Ancak, 20'li yılların sonlarına yaklaşırken Atatürk siyasetten neredeyse tümüyle çekilerek zamanını büyük ölçüde kültür sorunlarına verdi. Gerek Türk Dil Kurumu, gerek Türk Tarih Kurumu, ardından Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yeni bir toplum anlayışını gündeme getiriyordu. Bu süreçte Türk dili yeniden inşa edilecekti.

30'lu yılların ilk yarısında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu ve dil alanında yapılan çalışmalar bir laboratuvar ortamı yaratmıştı. Bir lügat çalışması on beş yıla yakın sürmüştü. 1930'lu yılların ortalarında bir dizi yayın yapılmış, ama Türk Dil Kurumu'nun hâlâ bir lügati oluşmamıştı. Bir süre sözlük işlevi gören ufak el kitapçıklarıyla yetinilmişti;[6] Türk Dil Kurumu'nun ilk sözlüğü ancak 1945'te çıkacaktı. Bu arada üretilen sözcüklerin topluma mal edilmesi kolay olmuyordu. Bir kısmı tutmuştu; bazıları ise benimsenmemişti. Danıştay, yargıtay dilde yer etti, ama kamutay, bilgitay girişimleri sonuç vermedi. Kuşkusuz yerine koyduğunuz sözcüğün toplumda ne ölçüde benimsendiği önemliydi. Örneğin meclis o denli güçlü bir sözcüktür ki, Cumhuriyet Türkiye'sinde onu tasfiye etmek ve yerine kamutayı kullanmak hemen hemen olanaksızdı. "Millet" sözcüğünün yerine "ulus" sözcüğü ihdas edilmiş, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin adı *Ulus* olmuş, ama o da millet sözcüğünü yerinden edememişti. Ayrıca millet sözcüğünün kendi içinde bir evrimi vardı; Meşrutiyet yılları aydını "Türk milleti" sözcüğünü kullanmamaya özen göstermiştir. Millet sözcüğü ilk evrede "cemaat" anlamına geliyordu ve gayrimüslimlere özgüydü. "Milel-i gayrimüslime" Müslüman olmayan cemaatler anlamına kullanılıyordu.

"RÖNESANS TÜRKÇÜLÜĞÜ" VE İLKÇİ MİLLİYETÇİLİK

Türkiye'de dil Tanzimat sonrası dönüşüme uğramıştı. Bu dönem giderek kamuoyunun oluştuğu bir evreydi. Kitlelere dönük yayın organları yazı dilini güçlendirmişti. Bu evrede dilde anlaşılabilirlik ana kaygılardan biriydi. Ancak, ulus kimliğinin oluşmasında edebiyat ve dil alanlarında her ne kadar gerilere gidilebilirse de, kitlelere mal olmuş bir milliyetçilik ancak Balkan Harbi'yle birlikte gündeme geldi. Her ne kadar Tanzimat'tan sonra bir kamuoyu, o günkü terimle bir "efkâr-ı umumiye" başlamışsa da, aslında insanları bugünün moda sözcüğüyle daha "proaktif" kılan şey Balkan Harbi'ydi. Eğer bir Türk milliyetçiliğinden söz edilecekse, onun filoloji ya da dil ve edebiyat bağlamında temelleri Balkan Harbi ile birlikte gerilerde kaldı. Bundan böyle Türk milliyetçiliği kültürel evreyi aşmış, siyasal ve toplumsal bir harekete dönüşmüştü. Balkan Harbi böylece siyasi bağlamda milliyetçilik anlayışının fay hattını oluşturdu. Bir başka deyişle, Türkiye'de Milli Mücadele Balkan Harbi'yle başladı; Cihan Harbi'yle devam etti; Milli Mücadele'yle sonuçlandı. 1912'den 1922'ye uzun bir "saga"ydı; on yıllık bir savaştı; Türkiye tarihinin en uzun savaşıydı. Balkan Harbi, Cihan Harbi ve Milli Mücadele bir kimliğin oluşmasında bir bütünü oluşturdu. Savaşan kadrolar aynı nesle mensupturlar. Bu "topyekûn" savaş yeni bir ulus kimliği arayışının temellerinin atıldığı dönemdir.

20'li yılların ilk yarısında daha bir "civic" arayış içinde olan milliyetçilik anlayışı 20'lerin ikinci yarısında Türk Ocakları'nın "ilkçi" ancak "aydınlanmacı" yörüngesine girdi. Bu, 30'lu yılların başına kadar sürdü. Kapatıldığı tarihte, Türk Ocakları Cumhuriyet'in kültür alanını kuşatan dernekti. Halk Fırkası'na oranla daha güçlü bir örgütsel yapıya sahipti. Ankara'daki Türk Ocakları merkezinin son derece organik bir yapısı vardı. Ancak, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 kongresinde bir fay hattının ilk belirtileri ortaya çıktı. Türk Ocakları'nın başında Hamdullah Suphi vardı. Türk Ocakları'nın kapatılması özünde "Rönesans Türkçülüğü"nün sona ermesi anlamına geliyordu. *Türk Yurdu* dergisinin içeriğinde bu, son

2. IX. 1930

Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini koruması bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Gazi M. Kemal

Gazi Hazretleri bu yüksek vecizeleri kendi elleri ile bu kitap için yazmışlardır.

Atatürk tüm yaşamı boyunca tek bir kitaba, giriş niteliğinde bir önsöz yazmıştı, Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabına.

derece barizdi. Kendi içine kapalı olmanın ve İslami-Türk kültür öğesinin varlığının ötesinde Avrupa'ya açılan bir boyuta sahipti. *Türk Yurdu*'ndaki Türkçülük hayli "aydınlanmacı" unsurlar taşıyordu. Daha önce Cihan Harbi yıllarında çıkan, daha sonra 20'lerin ilk yarısında da devam eden, İttihatçıların da desteklediği bir yayın organı olan *Yeni Mecmua* her yönüyle Batı'ya açılım sağlayan bir dergidir. 1917'de Fransa ile savaşılırken Durkheim'in ölümü üzerine *Yeni Mecmua* neredeyse özel sayı sayılabilecek bir nüshayla Durkheim'i ebediyete yolcu etti.

Aslında "Rönesans Türkçülüğü"nün romantik dönemi Cihan Harbi ile son bulmuştu. Dünya ölçeğindeki bu savaş sonrasında köklü dönüşümler yaşanmıştı. Batı'da 19. yüzyılın romantizmi sona ermiş, kapitalizm ve demokrasi, hatta din çökmüştü. Tanrı'ya inananlar, Cihan Harbi gibi bir insanlık dramını bir türlü izah edemiyorlardı. Savaş, inançları da büyük ölçüde köreltmişti. Kimi çevrelerde Tanrı sorgulanmaya başlanmıştı. Türkiye'deki laikleşme sürecinin bir nedeni de o sırada antiklerikal hareketin tüm dünyada yaygın olmasıydı. Saltanatın ve hilafetin Milli Mücadele'deki tutumunun yanı sıra dünyada din alanında yaşanan travmanın da rolü vardı. Eğer savaş sonrası geçmişe dönüş gündemden tamamen silinecekse din konusunda da köklü bir tavır koymak gerekecekti. Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kadroların hilafetin kaldırılması sonucu farklı çizgilerde mevzilenmesi bunun sonucuydu. Terakkiperver Fırka'nın ortaya çıkışı, Gazi'nin ona tavır koyuşu ve birbiri ardı sıra laik reformların gerçekleşmesi, bütün bunlar aslında siyasi bir kavganın uzantılarıydı. 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren, Milli Mücadele'yi de götüren asker kadroların formasyonuna, okudukları kitaplara, düşünce yapılarına bakıldığında, birçoğunun Avrupa'daki gelişmelerin farkında oldukları anlaşılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde en geniş coğrafyayı tanıyanlar askerlerdi. Trablusgarp'ta, Galiçya'da, Kafkaslar'da, Arabistan çöllerinde savaşan bu insanlar kan ve barutla yoğrulmuş, kıyıcı bir dünyanın gerçeklerini bilfiil yaşamışlardı.

TBMM VE AYDINLANMA

Türkiye Büyük Millet Meclisi yayınları iktidardaki kadroların Batı'yı, Batı aydınlanmasını ne denli özümlediklerini gösteriyordu. Batı literatüründen ilk kez akademik düzeyde içeriği zengin, ciddi kitaplar TBMM tarafından Türkçeye çevirtilip yayımlanacaktı. Bu dönemde çoğu Fransız III. Cumhuriyeti'ne mensup yazarlar Türkçeye kazandırılacaktı. Bunlar arasında özellikle Emile Durkheim ve Léon Duguit ayrı bir konuma sahiptiler. Sosyoloji ve hukuk, tarihle birlikte Cumhuriyet Türkiye'sinin üçlü sacayağını oluşturacaktı. Her ne kadar *Charles Seignobos* II. Meşrutiyet yıllarında çevrilmeye başlanmışsa da, yaygın bir okur kitlesine ulaşması ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşecekti. Bunda Ali Reşad'ın bu yıllarda tarih camiasında etkinliğinin artmasının önemli bir rolü vardı. Emile Durkheim'in etkisi en azından 60'lı yıllara kadar sürdü. 60'larda Karl Marx, 70'lerde ise Max Weber literatürü Türkiye'ye girdi. Sosyolojinin üçlü sacayağı böylece tamamlanmış oldu. Ancak, 80'li yıllarda Foucault ile birlikte klasiklerden uzaklaşılmaya başlanacaktı.

20'li yıllarda Türkiye Batı'ya zihniyet olarak da yönelmişti. Ziya Gökalp'in yaptığı medeniyet-kültür ayrımı artık gündemden düşmüştü. Bunların aslında ayrışamayacağı düşüncesi özellikle Atatürk'te hâkim görüştü. Atatürk bir anlamda Abdullah Cevdet'e daha yakın duracaktı. 1929 Buhranı 20'lerin Türkiye'sinde izlenen politikaların da yeni baştan değerlendirilmesine vesile olacaktı. Ekonomik bunalım beraberinde siyasal ve kültürel çözümsüzlük getiriyordu. Siyaset alanında Serbest Fırka ile yeni bir arayışa gidilirken, kültür alanında dil ve tarih ayrı bir önem kazanacaktı. Bu dönüşümde derin entelektüel birikimi olan iki Rusya göçmeninin rolü büyüktü. Bunlar Sadri Maksudi Arsal ve Yusuf Akçura'dır. Her ikisi de Cumhuriyet'in 30'lu yıllardaki düşünsel yönelimin arka planında yer alan düşünürlerdi.

Charles Seignobos (Lamastre 1854 - Ploubazlanec 1942). Charles Seignobos II. Meşrutiyet yıllarında çevrilmeye başlanmışsa da, yaygın bir okur kitlesine ulaşması ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşecekti.

Harf, dil ve tarih Türkiye'de kültür devriminin üçlü sacayağı idi. Bu üç hamlede de Atatürk'ün kararlı tavrı önemli rol oynadı. Günümüz Türkiye'sinde kültürel kimlik bu üç devrim sonucu oluştu. Doğal olarak bu üç atılımın zaman içinde geçirdiği süreçler farklı oldu. Her şeyden önce Harf Devrimi, çok kısa sürede gerçekleştirilen, bir anlamda anlık sayılabilecek bir olguydu. Türkiye üç ay içinde harflerini değiştirmiş, bundan böyle Latin harfleri zorunlu kılınmıştı. Atatürk'ün karizmatik kimliği karşısında muhalefetin sesi cılız çıkmıştı. Keza, dil ve tarih devrimleri gündeme geldiğinde de kimi çevrelerde muhalefet oluşmuştu. Atatürk'ün ödün vermez tavrı karşısında bu alanlarda da muhalifler susmak zorunda kaldılar. Ancak, kısmen 1938 ertesi ve özellikle 1946 sonrası tavır koyabildiler.

Dil ve tarih dönüşümlerinin ilki dilde başladı. Harf Devrimi için yol açılırken, bir kanunla iki ayrı heyetin kurulmasına karar verilmişti. Bunlardan ilki Talim Terbiye Heyeti, diğeri Dil Heyeti idi. Dil Heyeti'nin görevi yazım ve dil bilgisi kurallarını belirlemekti. Talim Terbiye kısa sürede faaliyete geçirildi. Dil Heyeti ise bir türlü kurulamamıştı. Ancak her yıl bu heyet için bütçede ödenek yer almıştı. Atatürk 1928 yılı başında kararını vermiş ve Latin harfleri sorununun incelenmesi için bir komisyon kurul-

masını istemişti. Maarif Vekili Mustafa Necati, bütçedeki ödeneği hatırlayarak kâğıt üstünde var olan Dil Heyeti'ni bu işle görevlendirmişti. Dil Heyeti'nde Atatürk öncelikle kendi belirlediği dört kişinin yer almasını istemişti. Bunlar Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Ahmed Cevat (Emre) idi. Atatürk bu emri verdiği sırada rastlantısal olarak yanında bulunan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras), bakanlığın çalışanlarından İbrahim Karantay'ın da heyete dahil olmasını önermişti. Aslında Harf Devrimi'ne taraftar olanların sayısı o tarihlerde sınırlıydı. Vekil Mustafa Necati'nin de gönlü bu tür bir devrimden yana değildi. Nitekim, şahsi kararı ile Latin harflerinden yana olmayan Mehmed Emin (Erişirgil), İhsan (Sungu) ve Ragıp Hulusi'yi de bu heyete dâhil etmişti. Ancak kimi çevrelerden gelen muhalefete rağmen Latin harfleri benimsenmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Kahire, 1889 — Ankara, 1974). Dil Heyeti'nde Atatürk öncelikle kendi belirlediği dört kişinin yer almasını istemişti. Bunların arasında Yakup Kadri vardı.

Türk dilinin evrimini antropolojik veriler ışığında anlama çabası yabana atılacak bir uğraş değildi. Ancak, bu çabalar sadeleştirme süreciyle birlikte siyasi arenada sert eleştirilere uğradı ve bayağılaştırıldı. Dil alanındaki gelişmeler 30'lu yılların kültüralizminin önemli bir uzantısını oluşturdu. Her türlü aşırılıklara karşın bugünün bilim dünyasında kullanılan sözcüklerin büyük bir kısmı bu tarihlerde üretildi.

SADRİ MAKSUDİ VE DİL DEVRİMİ

İşte bu sıralarda, Harf Devrimi ertesi Dil Devrimi gündeme gelecekti. Devrimin başını ise Kazanlı bir aydın, Sadri Maksudi (Arsal) çekecekti. Sadri Maksudi, daha Rus Parlamentosu'nda üye iken, ünlü dil bilgini Radloff'la yakın ilişki kurmuş, onun yakın çevresinde bulunmuş, Türk diline tutkuyla bağlanmıştı. Dilin sadeleştirilmesinden yana olan çevrelerde İslamiyet'in kabulünden sonra Arapça kelimelerin Türk dilini istila ettiği görüşü hâkimdi. Sadri Maksudi'nin anadili Kazan lehçesi de Arapçadan nasibini almış bir Türk lehçesiydi. Öz Kazak lehçesinde "siyah" ve "beyaz" yoktu; "kara" ve "ak" vardı. "Vücut", "beden" sözcükleri bilinmiyordu; "gövde" kullanılıyordu. "Lâzım" yoktu; "gerek" vardı.

Sadri Maksudi, Yusuf Akçura gibi pan-Türkist görüşlere sahipti. Türk birliğine inanıyor ve bütün Türklerin aynı dili konuşmasını, ortak dilin, doğal olarak, Osmanlı Türklerinin dili olmasını diliyordu. Ancak, Osmanlıca da Arapça sözcüklerinin istilasına uğramıştı. Bu kaygılarla, melez birer ulus olan Fransızlarla İngilizlerin dışındaki ulusların, Almanların, Rusların, Finlerin, Arapların, hatta İtalyanların dillerini incelemiş ve bu dillerin sürekli sözcük üreterek uygar birer dil ortaya koyduklarını inanmıştı. Sadri Maksudi'ye göre aynı yöntem Türk dili için de izlenmeliydi. Arapça ve Farsça sözcükler atılmalı, Öz Türkçe sözcüklerden oluşan uygar bir dil yaratılmalıydı. Yıllardır bunun düşünü kuruyordu.

Sadri Maksudi, 1924'te Sorbonne'da öğretim görevlisi iken Türkiye'ye konferanslar vermek üzere geldiğinde, konuşmalarından birini "Lisanların İnkişaf ve Tekâmülünde Akademilerin Rolü"ne ayırmıştı. Bu konuşmanın metnini hem *Türk Yurdu*, hem de *İkdam* gazetesi yayınlamıştı. Sadri Maksudi, Türk dilinin yönünü kuzeye çevirmesi gerektiğini söylüyordu. Türk dili "Arabî ve Farisî kelimeler bataklığında yuvarlandıktan sonra, Türk'e, Bilge Han, Kaşgarî ve Has Hacip dilinden" ilham almasını öneriyordu. Türk ulusu çağdaş dilini bu kaynaklardan güç alarak inşa edecekti. "Türkçülük" siyasetinin en doğal, en kutsal boyutu şüphesiz dilde Türkçülük'tü.

Bu konuşma kimi çevrelerde yankı uyandırmakta gecikmedi, *Vakit* gazetesinin 9 Ekim 1925 günlü sayısında Mehmet Asım'ın "Lisanda Türkçülük" başlıklı bir yazısı yer alacaktı. Sadri Maksudi'nin konuşmasının metnini *Türk Yurdu*'nda okumuş, Türk dilinin bilinçli bir surette "tasfiye"sini sağlamak için bir akademiye ihtiyaç olduğunu görmüştü. Mehmet Asım'a göre, Sadri Muksudi'nin yazısı Türkçülüğü ideal kabul eden Cumhuriyet yönetiminin her uygar ulusta olduğu gibi, Türkiye'de de, bilimsel ve uygar bir dil kurma işine koyulmak için, dil ve tarih uzmanlarından oluşan bilimsel bir heyete, bir akademiye ihtiyacı olduğunu kaydediyordu.

Sadri Maksudi, Türkiye'ye göçüp Ankara Hukuk Mektebi'nde görev aldıktan sonra da dil sorunuyla yakından ilgilendi. Bu arada Dil Heyeti kurulmuş ve Harf Devrimi gerçekleştirilmişti. Heyette yer alan üyeleri Sadri Maksudi Türk Ocakları'ndan tanıyordu. Bu insanlar kendi alanlarında değerliydiler; ama ne dillerin tarihini biliyorlardı, ne de Türk dilinin tarihini. Dilbiliminden, morfolojiden haberleri yoktu. Bu arada Sadri Maksudi Dil Devrimi üzerine çalışıyor, *Milliyet* gazetesinde yayınlanmak üzere "Lisan ıslahı meselesi" başlığını

taşıyacak bir yazı dizisi hazırlıyordu. Yazı dizisi 28 Eylül 1928'den itibaren yayınlandı.

Bu arada Latin harfleri de tartışmaya açılmıştı. Yeni alfabe Sadri Maksudi için de tartışma götürürdü. Ona göre bu alfabe Türk fonetiğine uygun değildi ve İstanbul Türkçesinin ahengini bozabilecek nitelikteydi. Latin alfabesine uzun zamandır taraftar olan Abdullah Cevdet'in o sırada, Latin harflerinin yetersizliği üzerine bir yazısı yine bu tartışma ortamında yayınlanmış ve yazar Arapça sözcüklerdeki kimi harflerin yeni alfabede karşılıksız kaldığını söylemişti. Gazi, bu eleştiriye dolaylı yoldan yanıt vermiş ve Türkçeye karışmış, ancak atılması zaman sorunu olan yabancı sözcüklerin hatırı için Türk alfabesine harf ilavesine karşı çıkmıştı. Bu görüşünü Gazi şöyle ifade etmişti: "Lisanımıza karışmış ve fakat atılması zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine harfler ilâvesini asla münasip görmem." İşte bu satırlar Sadri Maksudi'ye güç vermiş, Gazi'nin yukarıdaki satırları *Milliyet*'te yayınlanmakta olan dizinin altıncı yazısından itibaren, ikinci başlık olarak yer almıştı.

Sadri Maksudi'nin gayretleri zaman zaman Dil Heyeti'ne başkanlık eden Başvekil İsmet Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve 1929 yılı başlarında Sadri Maksudi'ye Dil Heyeti üyeliği önermişti. Bu arada Dil Heyeti genişletilmiş, Reşat Nuri, İbrahim Alâeddin Gövsa, Besim Atalay, İsmail Hikmet de bünyede yer almıştı. Sadri Maksudi, her nasılsa, bu heyette görev almaya yanaşmamıştı. Ona göre, heyet alfabe işinde başarı gösterememişti; dil konusunda da sonuca varabilecek bir heyet intibaını uyandırmıyordu. Bu heyetin er geç dağıtılacağını ve yeni bir yapılanmaya gidileceğini umuyordu. *Milliyet*'te yayınlanan yazıları ses getirmiş, bunları bir an önce kitap haline getirmeyi amaçlamıştı. Bünyesinde yer aldığı Türk Ocakları da bu çalışmayı basmayı üstlenmişti.

Sadri Maksudi'nin yazı dizisini izleyenler arasında Gazi de vardı ve bunlardan etkilenmişti. Nitekim Falih Rıfkı da *Çankaya* adlı eserinde bunu dolaylı bir biçimde ima etmişti. Türkçenin bağımsız bir bilim ve edebiyat dili olabileceği kanısı, "Türkçülük gururu ile göğsü durmadan kabarıp inen" Atatürk'e büyük şevk vermişti. Dil sadeleştirmesi üzerine yazanlar öz ve ileri bir Türkçe zengin-

Carl Brockelmann (Rostock, 1868 - Halle [Saale] 1956). Alman kökenli 20. yüzyılın çok önemli doğu bilimcisi ve Sâmi dilleri bilgini.

liği üzerine Gazi'nin o denli merakını uyandırmışlardı ki bir dil devrimi denemeye değerdi.[7] Yazı dizisi sona erdikten sonra, 1928 yılında Gazi, Sadri Maksudi'yi Çankaya sofrasına davet etmeye başladı; kendisine büyük iltifatta bulundu.

YÖRÜNGE KİTAP: *TÜRK DİLİ İÇİN*

Sadri Maksudi, bundan cesaret almıştı ve makalelerden kitaba dönüştürdüğü ve *Türk Dili İçin* adını verdiği kitabının basımı bitmek üzereyken Riyaset-i Cumhur Umumî Kâtibi Tevfik Bey'e Gazi'ye iletilmek üzere bir mektup yazmıştı.[8] Bu mektuba Türk dilinin tarihini aydınlatan, dil reformu için önemini açıklayan 450 sayfalık kitabının kimi bölümlerinden alınmış özetleri eklemiş ve Gazi'den kitabı için "vecizevî üslûpla" yazılmış birkaç satır istemişti. Bu vecize, kitabın başına ve kapağına konacaktı. Gazi yanıtında bir değil, birkaç vecize, bir çeşit önsöz göndermişti. Metin şöyleydi:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurlu işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır – Gazi M. Kemal."

Gazi tüm yaşamı boyunca bir tek kitaba önsöz sayılabilecek bir vecizeler dizisi yazmıştı; o da bu kitabın başındaydı. Kitabın ilk sayfalarında kuşe kağıt üzerine karşılıklı olarak Atatürk'ün orijinal el yazısı klişesi ve matbu metin şeklinde yer alan bu kısa metin 2 Kasım 1930 tarihini taşıyordu. Sadri Maksudi'nin kitabında Atatürk'ün herhangi bir özdeyişi alınıp kitabın başına konulmamıştı. Atatürk bu metni bizzat bu kitap için kaleme almıştı. Nitekim metnin altında "Gazi Hazretleri bu yüksek vecizeleri kendi elleri ile bu kitap için yazmıştır" notu yer alıyordu. İleriki yıllarda bu satırlar dile odaklanan çalışmalarda, Dil Kurumu ve başka yayın kurumlarının bastıkları eserlerde kaynak gösterilmeksizin Atatürk'ün özdeyişi olarak kullanıldı.[9] Sadri Maksudi Arsal'ın kızı Adile Ayda, babasının yaşamöyküsünü anlattığı *Sadri Maksudi Arsal* başlıklı eserde bu önsözün gelişigüzel kullanılışını eleştirecekti.[10] Gazi'nin ileriki yıllarda dil alanında gerçekleştirdiklerini anlayabilmek için başvurulması gereken temel yapıt işte Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* başlıklı bu kitabıydı. 30'lu yıllardaki Dil Devrimi'ni tetikleyen başyapıt bu kitaptı.

İlginçtir, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatı olarak Milli Seri sayı 1 olarak çıkan bu kitap Eylül 1930 sonunda yayınlandı. Geniş bir yankı uyandırdı. *Hâkimiyet-i Milliye*, *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde tanıtım yazıları çıktı. Bugüne değin Türk dili üzerine yazılmış en değerli eserler arasında yer alan bu kitap bir daha basılmadı. Yıllar sonra Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı kitabında Sadri Maksudi'nin eserinin Atatürk'ün beğenisini kazandığını ve 30'lu yıllarda yabancı sözcüklere karşılık bulma girişiminin hızlanmasına neden olduğunu kaydedecekti.[11]

Kitapta, Gazi'nin kısa "önsöz"ünü, dönemin en ünlü şarkiyatçılarından

ve dilbilimcilerinden Breslau Üniversitesi Profesörü Carl Brockelmann'ın uzun önsözü izliyordu. Carl Brockelmann (1868-1956) çağının en ünlü Semitik diller uzmanı ve oryantalistiydi. Eski Türk lehçelerine dair son derece değerli makaleleri ve eserleri vardı. Almanya'da Rostock'ta doğmuş, Breslau, Berlin ve 1903'ten itibaren Königsberg üniversitelerinde akademik yaşamını sürdürmüş, geniş bir ilgi alanı olan, tükenmez enerjiye ve inanılmayacak ölçüde kuvvetli belleğe sahip bir bilim insanıydı. Alman akademisinin örnek tipiydi. Şarkiyatçılığı dört alana uzanıyordu. Bu alanlar Süryani, Arap ve Türkiye çalışmalarıyla Semitik dillerdi. Kısaltılmış şekliyle GAL diye bilinen *Geschichte der arabischen Litteratur* (*Arap Edebiyatı Tarihi*) adlı eserin ilk baskıları 1898'de Weimar ve 1902'de Berlin'de yapılmıştı. Biobibliyografik yazınla bütünleştirilmiş ve yazma kataloglarından alınmış bilgi repertuarıydı. İlk iki cilde 1937-1942 yıllarında üç cilt daha eklendi ve 1943-1949 yıllarında ilk iki cildin güncellenmiş baskıları çıktı. Daha sonra tüm ciltler Leiden'de Brill tarafından beş cilt olarak yayımlandı ve bugüne kadar Brockelmann'ın GAL'i aşılamadı. Türk dili üzerine yazdığı *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kaşgarīs Divan Lugat at-turk* ise klasikler arasında yerini almakta gecikmedi. Brockelmann ayrıca *Syrische Grammatik mit Litteratur, Chrestomathie und Glossar* (1899), *Semitische Sprachwissenschaft* (1906), *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*. 2 cilt (1908-1913), *Lexicon syriacum* (1928), *Arabische Grammatik* (1941) ve *Abessinische Studien* (1950) adlı eserleri yayınladı. Brockelmann 1956 yılında Doğu Almanya'da Halle/Saale'de öldü.[12] Carl Brockelmann'ın eserleri Türkiye'de de iyi biliniyordu. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi* Neşet Çağatay'ın çevirisiyle Türkçeye kazandırılmıştı.[13]

Bu denli seçkin bir dilbilimci ve oryantalistin Sadri Maksudi'nin kitabına önsöz yazması son derece önemli bir ayrıcalıktı. *Türk Dili İçin* üç önemli şahsiyeti bir araya getiriyordu. Dilbilim alanında dünyanın en seçkin bilim insanlarından Carl Brockelmann, İslam öncesi Türk tarihi ve hukuku alanında dönemin en seçkin siması ve dil reformu gerekçelerini Türkiye'ye taşıyan Sadri Maksudi ve dil reformunu gerçekleştirecek Gazi Mustafa Kemal.

CARL BROCKELMANN VE TÜRK DİLİ

Brockelmann'ın *Türk Dili İçin* yazdığı sekiz sayfa tutan önsözü ulus kimliği ile dil arasındaki bağı kuruyordu. Dil, Brockelmann'a göre, bir ulusun özelliklerinin sadık aynasıydı. Ulus, ulusal benliğini, ulusal saygınlığını bilinçli bir şekilde idrak etmedikçe, siyasal ya da manevi açıdan kendisinden üstün olan yabancı ulusların kültürel etkisine ve bu kültürlerin aktarıcısı olan yabancı sözcüklerinin istilasına engel olmak gerektiğini kavrayamazdı. Alman ulusu tarihte iki kez Fransız kültürünün üstünlüğü önünde baş eğmek zorunda kalmıştı. İlk önce Ortaçağ'da, toplumsal yaşamı ve uygarlık anlayışını şövalye sınıfının belirlediği evrede bu dış etkiyle karşılaşılmıştı. Fransız etkisi, kadınlara karşı nezaket usullerinde, aşk şiirlerinde gündeme geliyordu. Bu feodal dönemde Almanya'nın toplumsal yaşam diline bol miktarda Fransızca kelime girmişti. İkinci kez ise, Otuz

Dil Devrimi ve Larousse'un Çevirisi Öyküsü

Falih Rıfkı Atay1928'de Alfabe Komisyonu'nun Dil Komisyonu'na dönüştürülmesinden sonraki gelişmeleri şöyle anlatır:[15]

"Dil meselesi ilk önce Başvekil İsmet Paşa'nın bir parolası ile doğmuştur. İsmet Paşa:

- Larousse'un bir Türkçesini yapınız diyordu.

Başvekilin iddiası sade idi: İki ciltlik Larousse lügatinin kelimeleri Türkçede karşılanmalıdır.

Eski Fransızca-Türkçe lügatlerdeki karşılıklardan haylısı kelime değil, tariflerdir. O kadar zengin sandığımız Osmanlıca, Batı ilim ve kültür dilleri arasında değildi. Batı dilleri ile tam bir karşılaştırma tecrübesi geçirmemişti.

Larousse tercümesine başlanınca, Osmanlıcanın fakirliği hemen meydana çıktı. Birçok kelimeye ihtiyaç vardı. Bunlar ya eski metinlerde bulunacak yahut yeniden yapılacaktı. Kelime arayışlarında ve yapışlarında Arapçaya bağlı kalmak kimsenin hatırına gelmediği için 'yeni'yi Türkçede arıyorduk. Komisyon üyelerinin bir kısmı Türkçe kelimeleri toplamak vazifesini üzerlerine aldılar.

Larousse tercümesi pek yavaş yürümekte idi. Komisyon üç dört yıl içinde bir alfabe kitabı ile yeni imlâyı öğretmek için bir küçük gramer, bir de imlâ lügatinden başka eser vermemiştir.

Atatürk Türkçülerin bu münasebetle öz dil zenginlikleri hakkındaki iddialarıyla bulunan yeni kelimelerle ilgileniyordu. H. G. Wells'in tarihi de onu Türkçülerin tarih anlayışına ısındırmıştı.

Türklerin bize öğrettiklerinden başka türlü bir tarihi olduğu ve Türkçenin bağımsız bir ilim ve edebiyat dili olabileceği kanısı, Türklük gururu ile göğsü durmadan kabarıp inen Atatürk'e büyük bir şevk verdi. Biraz zorlama da olsa, Türkler onulmaz aşağılık duygusundan, yani bir medeniyet tarihleri ve bir ilim ve edebiyat dilleri olmadığı tevekkülünden kurtulmalı, hattâ bu aşağılık duygusunu, medeniyete ve ilme hizmet eden başlıca milletlerden olmak üstünlüğü duygusu ile değiştirmeli idiler. Böyle bir duygu değiştirmede Arapça kadar zengin ve sağlam temelli bir dilleri olduğuna inanmaları da şart idi."

Yıl Savaşları'ndan sonra, Fransızların Almanlara siyasal bağlamda üstünlük kurması sonucunda Alman dili "yabancılaşma" sürecine maruz kalmıştı. İlk devirde, Fransa'dan gelen kültür akımının etkisi Alman ulusunun ancak üst tabakalarında görülmüştü. Oysa ikinci devirde Fransız etkisi toplumun hemen tüm tabakalarında etkisini göstermişti. Eskiden, ancak prenslerin saraylarında, şövalye şehirlerinde etkin olan Fransız kültür ve medeniyeti ikinci devirde kentler aracılığıyla bütün Almanya'da hüküm sürmeye başlamıştı. İlk dalganın etkisi şövalye çağının sona ermesiyle giderilebilmişti; oysa ikinci akımın sonucunun ve etkilerinin giderilebilmesi için uzun süren bilinçli bir çaba gerekecekti.

Almanya'da yabancı bir kültürün etkisine maruz kalmanın ulusal şeref ve saygınlığa karşı bir hal, bir düşkünlük olduğu hissedildiğinde durum değişmişti. Alman ulusu, benliğini tarihin derinliklerinde aramaya koyulmuştu. Ataların mirası olan dilin paklığını, Almancanın saflığını yeniden kurgulamak isteği ve eğilimi doğmuştu. 17. yüzyılın dil dernekleri bu alanda büyük çaba sarf etmişti. Bu yüzyıllar boyu sürgit devam etmiş, 20. yüzyılda dahi dil dernekleri kutsal bir amaç saydıkları Alman dilinin saflığını, paklığını ve arılığını koruma çabasını sürdürmüşlerdi. Hatta bu dernekler belki gereğinin ötesine gitmişlerdi. Bununla beraber, bu derneklerin Alman halkına yaptıkları büyük hizmetleri ve vardıkları olumlu sonuçları hiç kimse inkâr edemezdi. Kuşkusuz çok eski devirlerde halk diline girmiş, yabancı olduğu büsbütün unutulmuş sözcükler yerine, mutlaka yeni sözcük üretmek doğru bir yol olmasa da, bir şey muhakkaktı: Ulus dilinde kolaylıkla muadillerini bulmak ya da yaratmak mümkün olduğu halde, yabancı sözcükleri kullanmaya sevk eden en büyük amil, sözcük aramak, terim yaratmak konusunda tembellik ve dilin saflığı sorununa karşı kayıtsızlıktı.

Brockelmann'a göre, Türklerde de dilin gelişimi Alman dilinin evrimine benzer bir görünüm arz ediyordu. Türkler Orta Asya'da yaşadıkları zaman Doğu'daki Çin ve Batı'daki İran uygarlıklarının etkisine maruz kalmışlardı. Bu iki ulusun da Türklerin diline etkisi görülmüştü. Bir yandan Hanların kibir ve övünme eğilimi, diğer yandan komşu yabancı ulusların yönetim biçimlerine özenme gereği Türkleri Çince, Acemce unvanlar taşımaya, yabancı dillerden alınmış devlet yönetimine ve memuriyetlere dair deyimleri kullanmaya sevk etmişti. Ancak ulusal bilinç sahibi Türk kabileleri, küçük bir kısmı dışında, dışarıdan gelen bu unvan ve yönetim tabirlerini benimsemedi. Bu tür terimler Türk boylarının dillerinde yabancı kaldı. Türk dilinin sağlam yapısını, biçim zenginliğini, ahengini bozmadı. Ama ne zaman ki, Batı'ya göçler sonucu ileri uygarlıklarla temasa geçtiler, işte o zaman iş başka şekil aldı. Göçebe ve basit yaşama alışmış Türklerin ruhu üzerinde bu uygarlıkların etkisi büyük oldu. Arap bilim ve fenlerinin çekiciliği, İran fesahat ve belagat yöntemlerinin, edebiyatının etkisi karşısında dayanamadı. Selçuk, Timur ve Osmanlı hanedanı devirlerinde saray mahfilinde Türk âlimleri, Türk edip ve şairleri Arap ve Acem âlim ve yazarlarıyla temasa geçtiler ve Arap ve Acem dilinde birçok alanda onlarla rekabet etmeye başladılar. Türkler bu başarıdan gurur duysalar, iftihar etseler de, bu başarı, bu "harsî çiçek açma", Türk halkının kendi ruhunda mevcut olan değerlerin, yeteneklerin gelişimi pahasına, ulusal kültür ve medeniyet kaynaklarının kurumaşı pahasına kazanılmış oluyordu.

Osmanlı devrinin erken dönemi tarihçileri ve şairleri büyük babalarından kalma dilin temizliğini, saflığını, arılığını saklamaya bir dereceye kadar çalışmışlarsa da, ileriki yıllarda Osmanlı aydınları Arapçada kullanılan ıstılahları, Fars edebiyatındaki sahte yaldızlı, parlak sözcükleri, iğreti terkipler ve düzme tabirleri Türkçe yazılarında ve hatta gündelik yaşam lisanında kullanmayı zarafet alameti, temeyyüz emaresi olarak gördüler. Türkçe sözler yerine bunları kullanmayı daha kolay buldular. Böylece iki yüzyıl sonra Âşıkpaşazade dili aydın Türkler için yabancı bir dil oluvermişti. Türk'ün taşrada, köylerde saklanan eski, güçlü ve canlı ulusal diline kentliler burun kıvırıyor, bu dili "kaba dil" olarak görüyorlardı. Bu gelişmeden kaçınmak mümkün değildi. Zira bu gelişme bütün İslam âlemini, İslam uluslarını birbirine bağlayan yabancı kavimlerin istila ve etkisine rağmen baki kalan iman ve din birliğinin sonucuydu.

19. yüzyılla birlikte yeni bir dalga söz konusuydu. Doğu uygarlığı güç yitirmiş, Batı uygarlığının etkisi altına girmeye başlamıştı. Özellikle Türklerde Fransız kültürü, Fransızların yaşam değerleri etkin oluyordu. Bunun sonucunda zaten öteden beri Arap ve Fars sözcüklerinin boyunduruğu altında bulunan Türk dili bu sefer Fransız kültürü ve dilinin kuşatması altındaydı. Böylece Türk dilinin özgünlüğü, benliği, bağımsızlığı büsbütün

Agâh Sırrı Levend ve Türk Dili İçin

1930'da Prof. Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı bir eseri çıktı. Yazar bu eserinin başında, "dili değiştirme" sorunu ile "dili düzeltme" işinin ayrı olduğunu söylüyor, vaktiyle Arap ve Fars dillerinin etkisi altında kalmanın "dili değiştirme" işi olduğunu kaydederek, "dili düzeltme" işinden neyi belirtmek istediğini şu cümlelerle açıklıyordu:[6]

"Bir milletin halk dilinde, halk edebiyatında kullanılmakta olup fakat türlü sebepler neticesinde münevverler lisanında istimali metrûk olan sözleri toplamak, dizmek, bu sözlere edebi ve ilmî eserlerde yer vermek, bu sözlerden dilin sarf ve nahiv kaidelerine uygun bir surette yeni edebî ve ilmî ıstılahlar yaratmak, bu ıstılahları yabancı milletlerin dillerinden alınmış sözler yerine koymak."

Bu satırlar "dilde sadeleşme" konusunda o zamanki genel eğilimi gösterir. Atatürk eseri beğenmiş ve hakkındaki düşüncelerini küçük bir yazı ile bildirmiştir. Yazı şu cümlelerle bitmektedir: 'Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.' Atatürk'ün bu beğenisi, yabancı kelimelere karşılık bulmak işinin hızlanmasının nedeni oldu.

yeni bir tehlikeye maruz kalacaktı. 19. yüzyılın sonlarına doğru yabancı dillerin Osmanlı diline etkisi, yabancı sözcüklerin Türk dilini istilası, geçmişte yabancı dillerin Alman dili üzerindeki etkisinden, Alman dilinin yabancılaşmasından daha derindi. Bu nedenle "milletperver" Türklerin dillerini ayıklama ve Türkçeleştirme amacını güden çabaları, daha köklü ve daha çabuk sonuç verir oldu ve beklenmedik ölçüde başarılı oldu. Yabancı dillerin etkisinden ve bu dillerden çıkarsanan düzme nefaset anlayışından kurtulmuş yeni Türk diline uygun yeni bir edebiyat yaratmak gerekiyordu. Türk ulusunun görevi kendi benliğine uygun bir kültür inşa etmekti; bu ise siyasal bağımsızlıkla elde edilebilecekti. Ancak, yüzyıllarca sürgit devam etmiş olan yabancı kültür etkilerinden bir hamlede kurtulunamazdı; bunun sakıncaları da olabilirdi. Yetenekli, amaca müdrik, bilinçli öncülerin rehberliği gerekiyordu. Nitekim Mehmed Emin (Yurdakul), Ziya Gökalp beyler bu amaç için çaba sarf etmiş ve başarı göstermişlerdi. Bu alanda gerçekleştirilecek dönüşümler için zemin oluşturmuşlardı. Bugün, onların başladıkları bu işi halkın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak itinayla sürdürmek gerekliydi.

Türkiye gibi "demokratik" bir devlette, aydın küçük bir zümrenin kendi dilini, ifade şekillerini, bütün halka kabul ettirmek iddiasında bulunması düşünülemezdi. Luther, *Tevrat* ve *İncil*'i Almancaya çevirdiği zaman sözcükleri halkın yaşayan dilinden almaya, halkın dilinden yazı dili yaratmaya nasıl çalıştıysa, yeni Türkiye'de de yeni bir yazı dili yaratmak için, Anadolu'da halk dilinde, halk lehçelerinde kullanılan söz ve ifade usullerini incelemek ve saptamak gerekiyordu. Anadolu lehçelerinde mevcut olan söz hazinesini toplamakla da yetinilmemeliydi. Anadolu halkının şiirlerini, türlü ananelerini, kısaca, halkın bütün kültürel ürünlerini toplamalı ve yazıya aktarmalıydı. Bunlardan tüm ulus bireylerinin yararlanmasını sağlamak gerekiyordu.

Tüm bu hazineler toplanıp yayınlandığı zaman öz Türk dilinin değerini bilen zevk sahibi yazarlar, pek çok güzel sözcükler, deyimler, pek çok edebi ifade usulleri ortaya çıkaracaktı. Edebiyat aracılığıyla bu sözcükler, bu ifade tarzları, toplumun diline karışacak, yazı dilinde de kullanılır olacaktı. Bununla da yetinmemeliydi: Anadolu lehçelerinde unutulmuş sözcükler yerine eski Türk lehçelerinden alınmış sözleri yazı dilinde kullanmak yoluyla, bu sözleri yeniden yaşatmak gerekiyordu. Bu, yazı dilinin zenginleşmesi ve bağımsızlığı açısından çok yararlıydı; çok önemliydi.

Brockelmann'a göre burada görev Gazi Mustafa Kemal'e düşüyordu. Gazi, ulusunun uygar Avrupa ulusları arasına girmesini kolaylaştırmak için Latin harflerini kabul etmeyi zorunlu görmüştü. Bunu kendine özgü azim gücü ve enerjisiyle hayata geçirmişti. Şimdi Türk dilini yeni harflere uygun bir surette geliştirmenin yolu bulunmalıydı. Brockelmann önsözünü bitirirken, Sadri Maksudi'nin çalışmasına da değiniyor, derin bir inceleme sonucu ortaya çıkan kitabın Türk dilinin gelişim tarihini ve bugünkü durumunu geniş bir açıdan "tahlil ve tetkik" ettiğini söylüyordu. Sadri Maksudi, Türk dilinin ıslahı ve gelecekte Türk'e edebi dil yaratma yolları hakkında dikkate şayan fikirler ileri sürüyor, göz önünde bulundurulması gereken önlemler teklif ediyordu. Brockelmann'ın önsözü şu satırlarla son buluyordu: "Yeni Türkiye'de müellifin fikir ve dileklerinin müsait bir zemin bularak müsmir olacağını ümit ediyoruz." Brockelmann'ın *Türk Dili İçin* adlı kitaba yazdığı bu önsöz elli yıl boyunca, 1980'lerin başına kadar Türk Dil Kurumu'nun çizgisini belirledi. Türk Dil Kurumu'nun yeni bir dil kurgulama çabalarının ana hatları bu önsözde ifadesini bulmuştu.

Türk Dili İçin'in "başlangıç" bölümünün ilk paragrafında şöyle ifade ediliyordu: "Bu kitabın mevzuu ve gayesi Osmanlı devrinden kalma yazı dilini düzeltmek, yabancı sözlerden ayrıtlamak ve öz Türkçe söz köklerinden bir edebî ve ilmî dil yaratmak gerekliğini ispat etmektir." Bunu gerçekleştirmek için yazar, önce Türklerden başka büyük ulusların dil tarihinden örnekler veriyordu. Büyük ulusların yalnız kendi dillerindeki söz hazinesi yardımı ile nasıl uygar bir dil yarattıklarını, dillerini ayıklamak için ne tür önlemler aldıklarını gösteriyordu. Bu, Türkçe için de geçerliydi. Türkçede bilim ve yazı dili Arap ve Fars dillerinin boyunduruğu altındaydı. Osmanlı devrinden kalma bu yazı dilinin ulusal ve "demokratik" Türkiye'nin dili olarak kalması düşünülemezdi.

ÖZ TÜRKÇE YAZI DİLİ

Türk Dili İçin'in konusu ve amacı Osmanlı devrinden kalma yazı dilini düzeltmek, yabancı sözcükleri ayıklamak ve Öz Türkçe söz kökenlerinden yola çıkarak "edebî ve ilmî" bir dil yaratmanın gereğini kanıtlamaktı. Bunun için önce gelişmiş ülkelere

bakmak gerekiyordu. Büyük milletler kendi dillerindeki söz hazinesi yardımıyla uygar dillere sahip olmuşlardı. Bu ülkeler dillerini arıtmak için birçok önleme başvurmuşlardı. Oysa Türk'ün bilim ve yazı dili Arap ve Acem dillerinin boyunduruğu altındaydı. Osmanlı devrinden kalma bu yazı dilinin "milletçi ve demokratik" Türkiye'nin dili olarak kalması düşünülemezdi. Kitabın son bölümü Türk dilini yabancı sözlerden ayıklamak, arıtmak, Öz Türkçe sözlerden bir yazı dili yaratmak için alınması gereken önlemlere ayrılmıştı.

Kitap yazılırken henüz Dil Heyeti kurulmamıştı. O nedenle kitapta Türkiye'de bir dil akademisi kurulması gereği ve dil akademilerinin görev ve hizmetleri uzun boylu ele alınıyordu. Dil Heyeti'nin kurulması, Sadri Maksudi için, Türkiye'de kültürel yükselişin, toplumsal dönüşümün tarihinde en önemli kırılma noktalarından biriydi; "İnkılâpçı Cumhuriyet Hükümeti"nin, Türk'ün ulusal kültürünü, manevi gelişimini güçlendirecekti. Dil Heyeti ile birlikte "dil ıslahı" için sağlam ve doğru bir adım atılmıştı.

Türk dünyasının şairleri, yazarları, tarihçileri, eğitmenleri, kısaca aydınları uygarlığın bugünkü beklentilerini karşılayacak bir "medeni dil" yaratmak gerektiğini artık kavramışlardı. Türk dilini toparlama, düzeltme yolunda Türk âleminde hummalı bir çaba gözleniyordu. Son yıllarda Taşkent, Buhara, Kazan, Bakü ve Akmescit'te dilbilimciler Türk lehçelerini inceliyor, Türk yazı kurallarını saptıyor ve Türkçe bilim terimlerini oluşturma yolunda gayret sarf ediyorlardı. Ancak, tüm bu çabalar dağınık bir biçimde yürütülüyor, yerel hareketler olarak kalıyordu: "Türk ırkının medenî ve harsî inkişafı tarihinde bir devir başlangıcı teşkil edecek mahiyeti haiz olmaktan uzak idiler." Türk dilini düzeltme girişiminin ciddi bir yol alması ve bu alanda yapılanların, alınan önlemlerin tüm Türk ülkelerine yayılması, özellikle başarıyla sonuçlanması için bu kutsal çabanın başında bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunması gerekliydi. Dil ıslahı yolunda yapılan işleri Türk ırkının bütün boy ve kabilelerine kabul ettirebilmek için bu işin başında Türkleri siyasal kulluk tehlikesinden kurtaran, Türklerin egemenliğini gerçekleştiren, bütün ırk efradının derin bir hürmet, sınırsız bir itimat beslediği Gazi gibi büyük bir dâhinin, ulu bir rehberin bulunması şarttı. Latin harflerini kabul etmekle Türk ırkı için yazı sorunu çözüm bulmuştu. Şimdi dil ıslahı alanında bir diğer safhaya geçmek gerekiyordu. Dil ıslahı işi günün en mühim sorunuydu ve bütün Türkleri ilgilendiriyordu.[14]

SONUÇ

Gazi, bu değerli eserin tümünü okumuş muydu, bunu bilmek olanaksız. Ama Sadri Maksudi'nin gerek *Milliyet* gazetesinde çıkan yazı dizisini izlediği ve keza Sadri Maksudi'nin bir tür önsöz isteği için kendisine gönderdiği kimi bölümlerden alıntıları okumuş olma ihtimali yüksekti. Öte yandan 1928'den itibaren Çankaya sofrasının mutat kişisi oluşu nedeniyle Sadri Maksudi'nin fikirlerinden her aşamada yararlanması doğaldı. O sofrada entelektüel derinliği en fazla olan kişi büyük olasılıkla Sadri Maksudi idi. *Türk Dili İçin*'de yer alan fikirlerin 30'lu yıllarda Türk Dil Devrimi evresinin değişik aşamalarında gündeme geldiği şüphe götürmez bir gerçekti.

Brockelmann'ın ve Sadri Maksudi'nin dil konusundaki görüşleri makalenin başında gündeme getirdiğimiz antropolojik dilbilimin alanına giriyordu. Dilin kültürle, insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkileri gündemdeydi. Her ikisinin de çalışmaları antropolojik dilbilimin tarihsel ya da diyakronik boyutunu oluşturuyor, diyalektlerin ve dillerin zaman içinde uğradığı değişiklikleri kapsıyordu. Dilbilimsel farklılıklar, dil aileleri, karşılaştırmalı dilbilim, etimoloji ve filoloji tarihsel antropolojik dilbilimin ilgi alanlarıydı.

DİPNOTLAR

1 Robert Deliège, *Une histoire de l'anthropologie – Ecoles. Auteurs. Théories*, Paris: Editions du Seuil, 2006, s. 9-10.

2 Alan Barnard, *History and Theory in Anthropology*, Cambridge University Press, 2000, s. 1-4.

3 Thomas C. Patterson, *A Social History of Anthropology in the United States*, Oxford-New York, 2001.

4 Philippe Laburthe-Tolra & Jean-Pierre Warnier, *Ethnologie Anthropologie*, Paris: Quadrige/PUF, 1993, s. 32-34.

5 Thomas Hylland Eriksen & Finn Sivert Nielsen, *A History of Anthropology*, Londra: Pluto Press, 2001, s. 36-53.

6 *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul: T.D.A.K.– Devlet Basımevi, 1935; *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul: T.D.K.- Devlet Basımevi, 1935; *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu – Astronomi, Biyoloji, Botanik, Coğrafya, Fizik, Jeoloji, Kimya, Matematik, Zooloji*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.

7 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya – Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*, İstanbul: Bateş A.Ş., 1980, s. 466-480.

8 Mektupta şu satırlar yer alıyordu: Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1991, s. 183.

"Muhterem Tevfik Bey,

Zatıâlinize, Gazi Hazretlerine arz edilmek üzere, yakında çıkacak dil ıslahı, hakkındaki kitabımın türlü fasıllarından alınmış hülâsaları gönderiyorum.

Gazi Hazretlerinden, bu fikirlerden hangisini tasvip ederlerse, o fikri kendilerine mahsus vecizevi üslûpla ifade etmelerini rica ediyorum. Ben bu vecizeyi kitabımın başına ve kapağına koymak istiyorum.

Bu eserim öz Türk dilinin tarihini tenvire, dil ıslahı işinin ehemmiyetini izaha hasredilmiş 450 sahifelik büyük bir kitaptır.

Samimî muhabbet ve hürmetlerimle, Sadri Maksudi."

9 Örnek olarak İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından çıkarılmış olan, bu üniversitenin Türk Dili Tarihi Doçenti Dr. Caleroğlu Ahmet'in *Uygur Sözlüğü*'nü gösterebiliriz. (3 kitap, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1937.) Bu kitabın ilk sayfasında "Türk Dilini ve Tarihini özleştiren Ulu Gazi'ye derin saygılarımla sunuşumdur" satırları yer alıyor, bir sonraki sayfada da Atatürk'ün *Türk Dili İçin* yazmış olduğu satırlara kaynak gösterilmeksizin yer veriliyordu.

10 Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1991, s. 185: "Eski Dil Kurumu gibi, yeni Dil Kurumu da, Atatürk'ün yukarıdaki vecizelerini, kaynak göstermeden, kullanıp durmaktadır."

11 Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, üçüncü baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1972, s. 408.

12 "Brockelmann's *Geschichte* revisited", içinde Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Leiden, 1996, cilt. 1, s. v-xvii.

13 C. Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

14 Sadri Maksudi (Ankara Hukuk Mektebi Hukuk Tarihi ve Türk Hukuku Tarihi profesörü), *Türk Dili İçin – Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtlama, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatı – Milli seri, sayı: 1, s. 3-10.

15 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya – Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*, İstanbul: Bateş A.Ş., 1980, s. 468.

16 Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, üçüncü baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1972, s. 408.

JOHANNES JANSSONIUS VE

NOVUS ATLAS ABSOLUTISSIMUS

CÜNEYT KAZOKOĞLU

Janssonius'un Atlas macerası 1638 yılında başlıyor. 1658'de **Atlas Major***'u ya da diğer adıyla* **Novus Atlas Absolutissimus***'u çıkarıyor.* **Novus Atlas Absolutissimus** *tarafsız gözle incelendiğinde 11 ciltlik geniş bir çalışma olmasına rağmen haritacılığı ileri götürmekten ziyade W.J. Blaeu ile olan rekabette öne geçmek için çıkarılmış, daha önceki haritaların ve bilgilerin derlendiği bir kaynak. Öte yandan bu kaynak daha sonra Moses Pitt'in* **English Atlas***'ının temelini oluşturmuş.*

Johannes Janssonius 1588'de Arnheim'da yayıncı ve matbaacı bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası Jan Janssonius, Jodocus Hondius ile birlikte Hollanda'da modern haritacılığın babalarından sayılan Gerardus Mercator'un "Atlas Minor"unu çeşitli defalar yayınladı. Janssonius ailesinin Hollanda'da haritacılığın önde gelenleri arasına girmesine ise Johannes'in 1612 yılında Jodocus Hondius'un kızıyla evlenmesi neden oldu. Bu tarihten sonra Hollanda'nın en ünlü yayıncı ailelerinden birinin üyesi olarak Janssonius Amsterdam'da bir dükkân açtı. Janssonius bugün kendi harita çizmekten çok çizilmiş haritaları kopyalayıp geliştiren bir haritacı olarak biliniyor. Örneğin büyük çaplı işlerinden biri Hollanda'da aynı zamanda yaşamış ve dükkânının bitişiğinde çalışan döneminin en ünlü haritacılarından W.J. Blaeu'nun 1608 tarihli *Het Licht der Zeevaert* (Denizciliğin Işığı) haritasını 1620 yılında kopyalaması ve metinleri genişletmesiydi. Ağustos 1634'te aynı kitaba 19 yeni harita ekleyerek geliştirdi. Öte yandan 1650 yılında çizdiği ve o zamanlar hiç alışık olunmayan bir şekilde sayfayı yatay tuttuğu "Le Nouveau Flambeau de la Mer" (Denizin Yeni Meşalesi) Janssonius'un sadece kopyalamanın ötesinde ne kadar yetenekli bir haritacı olduğunun göstergesi.

Jodocus Hondius'un 1629 yılında ölümünden sonra firmanın ortağı olarak Jodocus'un oğlu Henricus ile birlikte çalışmaya başlayan Janssonius'un bu dönemde en önemli çalışmalarından biri kendinden bir nesil önce Gerardus Mercator'un yayınladığı *Mercator Atlas* için ek olarak "Appendices"i çıkarması. Bunu takiben 1631'de *Theatrum Universae Gallie* (Fransa), 1632'de *Theatrum Imperii Germania* (Germen İmparatorluğu) ve 1636'da "Theatrum Italie"yi (İtalya) yayınladı. Meslekî hayatı Blaeu ile sürekli bir rekabet içinde geçen Janssonius, ortağı Hondius ile birlikte 1638'de *Atlas Novus*'u (Yeni Atlas) piyasaya sürdü. 1646'dan itibaren atlası ortağından bağımsız olarak çıkaran Janssonius çalışmasını gittikçe genişleterek 6 cilde ulaştırdı. Bunlardan ilk 4 cildi dünya atlası, 1650 yılında yayınlanan 5. cilt "Waterwereld" (Su Dünyası) başlığı altında kısmî bir deniz haritası, 6. cilt ise tarihî bir atlas olarak tanımlayabileceğimiz "Accuratissima orbis antiqui delineatio" (Çok Detaylı Eski Dünya Çizimi) idi.

Blaeu ile rekabetini sürdüren Janssonius bir sonraki projesi ile Blaeu'nun önüne geçti denilebilir. 1658 yılından itibaren *Atlas Major*'u (Büyük Atlas) piyasaya süren Janssonius bu hamlesiyle Blaeu'dan 4 yıl önce davranmış oluyordu. Blaeu'nun aynı ismi taşıyan, ancak hakkını vermek gerekirse içerik açısından daha yeni olan atlası 1662 yılında yayınlandı. Janssonius ise kendi *Atlas Major*'unu çıkarırken daha çok 1638'de yayınladığı "Atlas Novus"tan faydalanmıştı. Janssonius'un bu büyük eseri ilk başta 9 cilt olarak yayınlandı, daha sonra genişleyerek 10 cilde ve son olarak 11 cilde çıktı.

Janssonius'un kariyerinde atlaslarının yanı sıra şehir haritaları da büyük yer tutuyor. 1657 yılında bütün dünyayı kapsayacak şekilde 500 şehrin haritasını içeren 8 ciltlik bir eser yayınladı. Ölümünden sonra yayınevinin yönetimini damadı üstlendi.

Haritacılığın gelişmesinde elle çizilen haritalardan bakır levhalarla harita ve akabinde atlas çıkarmaya geçişin en önemli şahsiyeti olarak Gerard Mercator (1512-1594) kabul ediliyor. Mercator'un son haline 1585-1587 yılları arasında ulaşan ve toplam 107 harita içeren "Atlas"ı aynı zamanda tarihte "atlas" kelimesinin ilk defa bu anlamda kullanıldığı eser. Yunan mitolojisindeki Titan Atlas'tan esinlenerek Mercator eserinin kapağında dizlerinde küre şeklinde gökyüzü, ayaklarının dibinde ise yerküre bulunan Atlas'ı resmetmiş, eserin önsözünde ayrıca Atlas'ı tanıtmış.

Janssonius'un Atlas macerası ise yukarıda da belirttiğimiz üzere 1638 yılında başlıyor. Hondius yayınevindeki etkisinin artmasıyla birlikte 1638 yılında 2 ciltlik "Novus Atlas"ını (Yeni Atlas) çıkaran Janssonius bunu 1658'e kadar genişletiyor. 1658 tarihinde de bu çalışmaya konu olan harita ve metnin içinde yer aldığı *Atlas Major*'u (Büyük Atlas) ya da diğer adıyla *Novus Atlas Absolutissimus*'u (Tam Teşekküllü Yeni Atlas) çıkarıyor. *Novus Atlas Absolutissimus* tarafsız gözle incelendiğinde 11 ciltlik geniş bir çalışma olmasına rağmen haritacılığı ileri götürmekten ziyade J. Blaeu ile olan rekabette öne geçmek için çıkarılmış, daha önceki haritaların ve bilgilerin derlendiği bir kaynak. Öte yandan bu kaynak daha sonra Moses Pitt'in ünlü *English Atlas*'ının (1680-1683) temelini oluşturmuş.

TURCICUM IMPERIUM — TÜRK İMPARATORLUĞU

Janssonius'un "Türk İmparatorluğu" başlığını taşıyan metni oldukça geniş, kapsamlı bir metin. Janssonius Türk İmparatorluğu'nun sınırlarından başlamış, yayıldığı ülkeleri, Osmanlı hanedanlığının doğuşunu ve o sırada yönetimde olan 4. Murad'a kadar olan gelişimini anlatmış. Daha sonra ülkenin yönetim biçimini ele almış, devlet yönetiminde ve mahallî

Johannes Janssonius'un *Novus Atlas Absolutissimus*'unda yer alan Turcicum Imperium (yan sayfada).

Moses Pitt'in *English Atlas*'ının kapağı.

idarede görev alanları, rütbeleri, askerleri tanıtmış, Türk denizciliğinden bahsetmiş. Son olarak Türklerin tabiatını, yaşayışlarını ve dinlerini inceleyerek yazıyı bitirmiş.

Janssonius'un metnini birkaç açıdan eleştirmek mümkün. Bunlardan birincisi daha ziyade coğrafî konularda kullandığı kaynakçaya yönelik bir eleştiri olur. Türk İmparatorluğu'nu anlatırken coğrafî açıdan dayandığı en önemli kaynak MS 23-79 yılları arasında yaşamış olan Plinius. Dolayısıyla bütün yer, yöre isimleri oldukça eski. Aynı şekilde metnin ilk bölümündeki Türklerin kökeni ve Türk dünyasının sınırlarını tanımlarken kullandığı kaynaklar, örneğin yine Plinius ve MS 1. yüzyılda yaşamış olan Pomponius Mela coğrafî tanımlamayı çözümlemeyi oldukça güçleştiriyor. Pomponius Mela'nın MS 43-44 yıllarında Latin dünyasının coğrafyasını araştırdığı düşünüldüğünde ondan 1.600 yıl sonra hâlâ geçerli coğrafî kaynak olarak kullanılması, Janssonius'un metnini kavramayı güçleştiren bir başka etken.

TürklerveOsmanlıİmparatorluğu'nun yapısı hakkındaki metinlerde ise Janssonius biraz daha fazla kaynak kullanmayı ihmal etmemiş. Metnin sonunda görüyoruz ki bu kısımda başlıca 5. Haçlı Seferi'nin hazırlayıcısı Papa Honorius'tan ama ondan da önemlisi o dönemde Türkler hakkındaki en önemli eserler diyebileceğimiz "Historia Musulmanae Turcorum" (Müslüman Türkler Tarihi - 1588) ile "Annales Sultanorum Othmanidarum" (Osmanlı Sultanlığı Tarihi - 1591) kitaplarının yazarı Johannes Leunclavius'tan (1533-1593) faydalanmış. Özellikle 1582-1585 yılları arasında Türkiye'yi gezmiş olan Leunclavius'un ve 1555-1562 yılları arasında İstanbul'da elçi olarak bulunan Fransız diplomatı Augier Ghislain de Busbecq'in bilgileri metnin Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi ve işleyişi ile Türklerin tabiatı, yaşayış tarzları hakkındaki kısımlarının temelini oluşturuyor. Metnin son bölümünde ayrıca tarihçi Iustus Lipsius'tan da alıntılar yapılmış.

Türk İmparatorluğu

Pomponius Mela Türkler hakkında ilk kitabında şöyle diyor: Budinler[1] Maeotim civarında çok zengin otlaklı ama onun dışında çorak ve çıplak arazilere sahipler. Gelonlar[2] ağaçtan inşâ edilmiş bir şehirde oturuyorlar, bu şehrin yakınında geniş ormanlarda avcılıkla geçinen Türki halklar oturuyor. Plinius bunlardan 6. kitabının 7. bölümünde de bahsediyor. Şüphesiz ki şimdi orada hüküm süren halklar isimlerini ve kökenlerini bu saydıklarımızdan alıyorlar.

TÜRK SINIRLARI

Türkiye'nin[3] bütünü, İtalya'dan, Almanya'dan, Polonya'dan, Moskova'dan, İran'dan, Hindistan'dan, Habeşistan'dan ve Afrika'nın ucundan neredeyse Cadiz'e kadar (uzanır). Libya'nın ve İspanya'nın içinden, Fransa'yı dışarıda bırakarak Adriyatik Denizi'nden, Alp Dağları'ndan, büyük Dinyeper ve Don nehirlerinden, ormanlardan, bataklıklardan ve kesintisiz dağ silsilelerinden, Hazar Denizi'nden, çok büyük ve uzak arazilerden ve kumlu yerlerden, metruk çöllerden yine Akdeniz'le ayrılır ve sınırlanır. Onun ötesinde Kızıldeniz ve Okyanus'la çevrelenir, Arap Yarımadası'nı ve çok büyük bir bölgeyi ve dünya imparatorluklarını içine alır, filhakika öyle halkların sınırlarına dayanır ki, buraları Lüsitanyalılar cesaretle bir kaç yılda açmışlardır. Venedik sınırlarından itibaren bu devletin kıyıları 8 defa 10.000 adımdır.[4] Ege Denizi'ni Adriyatik Denizi ile Avrupa'dan ayırır, Karadeniz ve Ege'yi Asya'dan çevreler, İon Denizi ve Akdeniz'i sarar. Yukarıdaki yerleri aşan çevresi de bundan az değildir ve bütün bunların ortasında kalan her şey istisnasız sadece Türk'ü efendisi olarak tanır. Onun genişliği o kadar büyük ve güçlüdür ki, İtalya, Fransa, İspanya Almanya ve Sarmatya, Macaristan'ın küçük bir kısmı ve Yunanistan ile birlikte, bütün bu eskiden Romalıların hâkim olduğu dünyaya Türkler hâkimdir ve onlar yönetirler. Buna Romalıların askerî gücünü kabul etmiş ama yönetimine girmemiş pek çok eyalet ve halklar da eklenir.

Janssonius'un haritasının detayında yer alan satırlar: Turcicum Imperium (Türk İmparatorluğu) Concordia res parvae crescent (Uyum meselesi yavaş büyüyecek), Discordia maximae dilabantur (İhtilaflar tamamen yok olacaklar).

TÜRK İMPARATORLUĞU'NUN KÖKENİ VE GELİŞİMİ

Türkler arasında yönetimi ilk üstlenen Osman'dı, doğuştan Tatar ırkındandı. O, büyük hanın savaşçısıydı, cesur bir insandı, diğerlerine göre çok güçlü ve büyüktü. Osman çeşitli hakaret ve küfrü bahane ederek Tatarlardan ayrıldı ve Kapadokya'daki dağlarda yaşamaya başladı. Başlangıçta beraberinde 40 kişi vardı, daha sonra kısmen ganimet umuduyla, kısmen de işledikleri cürümler nedeniyle (gelenler ile birlikte) sayıları arttı. Osman onların yardımıyla o zamana kadar gönlünde gizli tuttuğu

amacını açığa çıkardı. Kapadokya'yı,[5] Pontus'u,[6] Bitinya'yı,[7] Pamfilya'yı[8] ve Kilikya'yı[9] kuşattı. Bunlar çok büyük ve zengin arazilerdi. Devletinin başlangıcını pek çokları 1300 yılı olarak belirlerler. Bu tarihten sonra 28 yıl hüküm sürdü. Ondan sonra sırada Orhan vardı. Orhan babasının devletini aynı derecede kurnazlık ve beceri ile ama daha çok da para ile kendisine bağladı ve genişletti. Hıristiyanların arasına nifak, ihtilaf ve fitne soktu. Lidya'yı,[10] Likonya'yı,[11] Firigya'yı,[12] Karikum'u[13] ele geçirdi, İznik'i kuşattı ve aldı, devletini Hellespontus'a[14] kadar büyüttü ve yaydı. O esnada Konstantinopolis'te Palaiologoslar Kantakuzenos ile kavgalıydı. Orhan ise onların bu işle meşgul olduklarını fark etti ve Avrupa'ya geçmenin uygun olduğunu düşündü ve geçti. Halefilerine Avrupa'yı fethetme yolunu hazırladı. Ömrünün sonuna doğru defalarca Tatarlarla şanssız savaşlar yaptı ve bu şekilde 36 yıl hüküm sürdükten sonra öldü. Devlette onu çok kurnaz olan oğlu Murad izledi. Murad yürekliydi. Bunun dışında savaş tecrübesi olarak atalarından aşağı kalmıyordu, türlü zahmeti ve işi rahatça kaldırabiliyordu. 1363 yılında Trakya'da Chersoneso'da[15] Gelibolu'yu kuşattı, akabinde hızla Trakya'nın büyük bir kısmı onun eline geçti. Ondan sonra Misia'yı,[16] Bessas'ı[17] ve Tırhala'yı aştı. Nihayet Edirne'nin fethinden sonra Sırbistan ve Bulgaristan'ı fethetmek isterken Sırp Despotu Lazar tarafından yönetiminin 31. yılında yenildi ve öldürüldü. Arkasında iki oğul bıraktı, Süleyman ve Bayezid. Bayezid erkek kardeşi öldürüldükten sonra yönetimi ele geçirdi,[18] bütün Trakya'yı boyunduruğu altına almayı istiyordu. Burayı fethettikten sonra Konstantinopolis'e gitmek istiyordu, ama önce Tesalya'ya,[19] Makedonya'ya, Phocide'ye[20] ve Afrika'ya saldırmayı daha faydalı buldu. Bu arada Bulgar dükünü öldürdü, Moysios'u, bugünki Sırbistan, İlirya'yı, şimdiki Bosna ve artık Bulgaristan denen Tırhala'yı ele geçirdi. Akabinde Konstantinopolis'in çevresini yağmaladı. Macarların ve Fransızların ki onlar adına imparator İtalya'ya giderken çağrı yaptı ve asker topladı, geldiğini haber alınca kuşatmayı kaldırdı ve onlara karşı yürüyüşe geçti ve Nigbolu yakınlarında karşılaştılar. Onlarla savaştı ve kazandı, özellikle Fransız subaylarının neredeyse hepsini öldürdü, rehin aldı ve beraberinde götürdü. Bu savaşta Burgund'lu Johannes öldü, Macaristan Kralı Sigismund zorlukla kaçtı. Bu başarının sarhoşluğuyla Bayezid tekrar Konstantinopolis'e döndü ve üç yıllık bir kuşatma ile şehri tamamen yordu. Öyle ki görünüşe göre kuşatılanların işi bitmişti. Ama büyük Tatar hanı Timurlenk, ateş ve kılıç ile bütün Asya'yı yağmalayıp kırıp geçirmeye, şehirleri yıkmaya ve ganimeti dağıtmaya geldiğinde o (Bayezid) duyulan korku ile acilen yardıma çağrıldı ve ordusunu Galatya[21] ile Bitinya sınırlarında mevzilendirdi. Orada iki taraf geceye kadar sürecek savaşa başladılar, Bayezid şanssızdı, yaralandı ve rehin düştü. Ayaklarından altın prangaya vuruldu, bir kafes içinde Asya'da Timurlenk tarafından gezdirildi. 200.000 Türk'ün öldüğü bu savaş 1397 yılında oldu. Bayezid üç yıllık mahpusluktan sonra Tatarların ülkesine götürüleceğini duyunca çaresizlikten başıyla demir kafese defalarca vurdu ve öfke içinde, acınası bir şekilde can verdi. Arkasında üç tane oğlan bıraktı; Çelebi, Mehmed ve Mustafa.

Diğer adı Alp olan Çelebi ve onun oğlu Orhan amcası Musa tarafından çabucak ortadan kaldırıldı, Musa'nın kendisi ise kardeşi Mehmed tarafından öldürüldü. Mehmed bu ismi taşıyan ilk hükümdardı. O Eflak'ı ve bütün Makedonya'yı yendi ve devletini İon Denizi'ne kadar genişletti, Edirne'yi devletin merkezi yaptı. 17 yıl hüküm sürdükten sonra 1422 yılında öldü.

Ondan sonra tebaası tarafından Murad Bey denen II. Murad geldi. Cenevizlilerin yardımıyla Trakya'ya geçti, Yunanların dostu olan amcasını savaşla yendi. Daha sonra Venediklilerin elinde bulunan ve onların kurnazlıkları ve zenginlikleri nedeniyle çok güzel bir şehir olan Selanik'i aldı ve yerle bir etti. Kıbrıs'ı, Epirus'u,[22] Aittolya'yı hükmü altına aldı. Kendisine devletini güçlendirmek ve Hıristiyanların yönetimini zayıf düşürmek için sadece Sırp Despotu Georg[23] tarafından yardım edilebileceğini anlayınca onu farklı yollardan kendine alet etmeye çalıştı, aynı sebeple onun kızıyla evlendi. Ondan sonra kısmen kendi, kısmen de kötü yürekli despotun yardımıyla Sava ve Tuna ırmaklarının birleştiği bulunan

ve Despot'un daha önce İmparator Sigismund'a hediye ettiği Belgrad'ı kuşatmaya başladı, burada 7.000 Türk öldü. Bu zafer Hıristiyanları daha büyük işler yapmak için harekete geçirdi. Polonya ve Bohemya Kralı Vladislav kahramanlıkları nedeniyle János Hunyadi'yi Transilvanya[24] Dukalığı'na getirdi. O[Vladsilav] Sırbistan'a geldi ve Türkleri buradan sürdü. Türkler nihayet Transilvanya sınırlarına geldiler, oradan da Hunyadi onları attı. Bundan sonra bir gün içinde altı defa Türklerle savaştı, her seferinde kazandı, 13'ü subay toplam 4.000 esir aldı ve 9 sancak ele geçirdi. Sonunda Murad bu kadar şanssızlık ve musibete dayanamadı ve böyle bir ittifak yaptığı için pişman oldu. İttifak Papa Eugenius'un tavsiyesi ile Vladislav tarafından zevkle yıkıldı ve dağıtıldı. Bu yüzden Murad bütün birliklerini topladı ve mümkün olan nihai adımı atmayı düşündü. O esnada Hıristiyan ordugâhı Varna Körfezi yanındaydı. Türk, casusların gözlerini altınla kör etti ve onları bazı vaatlerle kandırdı; Gelibolu'da ordusuyla beraber Asya'dan Avrupa'ya geçti ve bu boğazın hâkimi Cenevizlilere 100.000 duka altın verdi. Her iki taraf da üç gün büyük gayretle savaştı ve sonunda zafer Murad'ın oldu, o da Hıristiyanları sözlerinde durmadıkları için haklı olarak mahkûm etti.

Kral Vladislav bu savaşta öldü, Hunyadi zorlukla kaçtı ve muhtemelen bu ittifakın kurucusu olan Kardinal Julianus, atından düştü ve bir tepede acınası bir şekilde can verdi. Bu zafer sarhoşluğu ile Murad aşka gelip Korint Kanalı'ndaki Hekaamilyon Suru'nu yerle bir etti, nihayet Bitinya'da bir şehir olan başkent Bursa'da saltanatının 30. yılında hayatı sona erdi. Halefi olarak II. Mehmed seçildi. Hâkimiyetini erkek kardeşinin ölümüyle güçlendirdikten sonra 1453'te Mayıs'ın son gününde Konstantinopolis'i fethetti, ondan sonra Bulgaristan'a ve Tuna yakınlarındaki Smideron da denilen Raska[25] Kalesi'ne saldırdı, ondan sonra Hırvatistan ve Dalmaçya'yı, bütün Raska'yı ele geçirdi, arkasından Trabzon, Midilli ve Ege Denizi'ndeki diğer adaları, Eğriboz'u ve Kefe de denen Cenevizlilerin Taurica Chersoneso'da[26] bir şehri olan Feodosiya'yı aldı. En sonunda nafile yere Rodos'a saldırmışken 1481 yılının Mayıs ayında 31 yıl hüküm sürdükten sonra 58 yaşında öldü. Arkasında iki oğlan bıraktı, Bayezid ve Cem. Yönetimi eline geçiren II. Bayezid beyhude yere Mısır'dan yardım alan erkek kardeşini Bursa'dan ve bütün Asya'dan (Anadolu kast olunuyor) kovdu. O (Cem) Hıristiyanlara sığınıp Rodos'a geldikten sonra Fransa'ya yollandı, akabinde 1488 yılında Papa VIII. Innocentius'a geri gönderildi, üzerinden kısa bir zaman

Hunyadi János (1407? Erdel - 1456 Belgrad) 1446-52 arası Macaristan valisi. 15. yy oyması.

Epopeea independentei in arta plastica romaneasca.

geçmişti ki Papa Alexander tarafından zehirlendi ve ortadan kaldırıldı. Bayezid bu esnada Moldavya'daki Çili ve Akkerman'ı aldı. Modon Adası ve şehrini de Venediklilerden aldı, İran Şahı Sophos[27] ile uzun ve şanssız bir savaş yürüttü, 32 yıl hüküm sürdü. Babasının hayatında bir sıkıntı kaynağı olan I. Selim onu zehirle öldürdü. Kardeşlerini ve kuzenlerini urganla boğdurdu. Önce Afrika'ya yöneldi, sultanı ülkesinden kaçırıp Mısır'ın büyük bölümünü zaptettikten sonra yine Konstantinopolis'e döndü, ama 1520 yılında sekiz yıl hüküm sürüp 46 yaşına kadar yaşadıktan sonra böbreklerini yiyen kanser nedeniyle öldü. Ondan sonra gelen II. Selim, Venediklilerden Kıbrıs'ı aldı, Tunus'u ve Valetta'yı[28] kuşattı. Onun saltanatı sırasında Türklerin donanması Hıristiyanların anmaya değer bir zaferi ile dağıtıldı. Onu III. Murad izledi, onun arkasından babasını ve on sekiz kardeşini öldüren III. Mehmed devlet yönetimini eline aldı. Ondan sonra Ahmed ve Ahmed'in bir kardeşi Mustafa, sonra Osman geldi. Onun Lehlere karşı talihsiz savaşı ve başka şanssızlıklar nedeniyle öldürülmesinden sonra tekrar Mustafa tahta geçti, ama onu Osman'ın kardeşi IV. Murad izledi ki o hâlâ tahttadır.

TÜRKLERİN HÂKİMİYETİNDEKİ ÜLKELER

Bütün bunlardan görülür ki Türk imparatoru yedi iklim dört bucakta pek çok ülkenin hâkimidir, buraları elinde tutar. Avrupa'da Macaristan'ın büyük kısmı ve bütün Yunanistan'la birlikte Trakya, Makedonya, Epirus, Akaya, Mora ve Ege Denizi'ndeki adalar, bunun yanında İlirya ya da Slavonya'nın bir kısmı, ayrıca Bosna, Sırbistan, Rusya ve Bulgaristan onundur. Afrika'da Cezayir'e, Trablus'a, bütün İskenderiye'den Asvan'a kadar Mısır'a sahiptir. Asya'da Anadolu, yani Küçük Asya'ya, Kıbrıs'a, Filistin'e veya kutsal topraklara, Kayseriyye'ye,[29] Babil'e ve Ermenistan'la birlikte bütün Arabistan'a sahiptir.

İDARE ŞEKLİ

Türk İmparatorluğu'nun (yönetim) şekli tamamen monarşidir, (sultanın) yönetimindeki her şeyi kapsar; yani yerleşik halk dahi onun kölesi ve tebaası olduğunu kabul eder. II. Mehmed'in özgürlük armağan ettiği ve iltimas geçtiği Konstantinopolis'te oturan birçok aile ve halkın dışında bunların hiçbirinin kendi hakkı yoktur, evleri dahi onların değildir, sahip oldukları arazi de. Devletin meseleleri başvezirin sorumluluğundadır, diğerleri divan, yani meclis tarafından idare edilir ve düzenlenir. Yeniçerilerin sayısı yüksektir. Bunlar efendilerini korur ve beklerler, aynı eskiden pretorian askerlerin yaptıkları gibi, emir aldıklarında adet üzere savaşta da işe yararlar. Bunlar imparatora sayıca çok olmaları ve güçleri yüzünden sıkça bela olurlar, bu yüzden o onların keyfine göre hediye vermek ve başka şeyler yapmak zorunda kalır. Yegane desteği yeniçerilerden almak onun gücü dahilinde olduğu için diğerleri daha düşük itibarlı sayılıp lağvedilirler. Sipahiler eski Roma şövalyelerinin aynısıdır. Paşa, sancak(beyi) ve bey soylu kişilerdir. Çavuş, kapıcı lonca başkanı gibidirler ve önemli insanların yanında bulunurlar. Subaşı ve acemioğlanlar muhafızlardır, az çok eski Roma âdetine benzer şekilde.

YENİÇERİLER

Yeniçeriler devamlı nöbetçilerin bulunduğu sultanın sarayının birinci kapısında[30] daima hazır bir güçtür. Bu güruh yaklaşık 40.000 kişidir, her biri ayda altı altın gulden alır. 22.000'i Bizans'tal[stanbul kast olunuyor] durur, diğerleri yeri geldikçe imparatorluğun sınır boylarına yollanır.

SİPAHİLER

Sipahi, yani süvari (sayıca) daha azdır ama mevkileri daha yüksektir, çünkü yeniçeriler nadiren mevki veya asalete ulaşırlar. Ama sipahiler zaten kabul edilmiş olan haklarından[31] dolayı daha yüksek mevki sahibi olurlar ve ücret olarak 15 altın gulden alırlar.

ACEMİOĞLANLAR

Acemioğlanlar, yani devşirmeler, zamanı gelince ebeveynlerin üstelik de kollarından alınırlar, çok büyük çalışma ve itina ile 20. yaşlarına kadar imparatorun himayesi altında itaat öğrenir, korunurlar. Ebeveynlerinden haberleri yoktur, sayıları 26.000'dir, hepsi Bizans'ta otururlar, ayda iki altın guldenden fazla almazlar, yılda bir de esvap.

Papa IV. Eugenius (1383 - 1447), doğum adı Gabriele Condulmer.

Jean Fouquet tarafından yapılmış Papa IV. Eugenius portresi. Onofrio Panvinio.

VEZİR PAŞA

Vezir paşalar eyaletleri yönetirlerken yanısıra devlet meseleleriyle de ilgilenirler, bunların sayısı bilinmez, aynı şekilde paşaların da, çünkü birisi bir kez böyle bir görev ya da mevkide bulununca unvan ile şerefi (ömür boyu) taşır. Bunlardan altısı Bizans'ta oturur, onlardan büyük meclis[Divan-ı Hümayun] oluşur, buna birinci vezir, onların dillerinde vezir-i azam, yüksek bir salâhiyet ile katılır. Savaşa gittiği zaman ondan sonra gelen vezir kaymakam, bu onların dilinde vali demektir, bu süre boyunca atanır. Vezirler dışında kimse Mısır'ı, Arabistan'ı, Babil'i, Yunanistan'ı ve Macaristan'ı yönetemez. Ancak paşalar vezir yapılır, o yüzden onlara vezir paşa denir.

PAŞALAR

Paşaların sayısı vezirlerden beş kat fazladır, mevkileri vezirlerin altındadır, yine de her yerde büyük itibar görürler. Ancak imparatorun genelde vezirlerle evlendirilen kız kardeşleri veya kızları paşalara verilmez ki kimse hısımlıktan faydalanıp tiranı (padişahı) etkilemeye kalkışmasın.

DEFTERDAR

Defterdarların sayısını bilmiyorum. Sarayın servet ve hazinesi pek fazla olduğundan çok sayıda vekile ihtiyaç vardır. Bunlar daimi ikametgâhı Bizans'ta olan bir başhaznedara hesap vermek, bütün parayı da ona vermek zorundadırlar.

SANCAKLAR (SANCAKBEYLERİ)

Aynı şekilde sancakbeyleri de sayıca fazladır, bunlar en büyük şehirlerin idarecisidir. Diğer ufak şehirler ve köyleriyle birlikte onların yönetimi altındadır. Sancakbeylerinin beylerden farklı olarak alışılageldik askeri donanımları vardır ve sultanın sancağını kullanırlar.

BEYLER

Beylerin, imparatorluğun askeri konularında hiç ağırlıkları yoktur, sadece kendilerine ait, şahsi askerleri vardır. Ama beylerin pek çoğu mevkilerinin maaşı daha düşük olan sancakbeylerinden daha zengin durumdadır.

ÇAVUŞ

Çavuşlar imparatorluğun hükümdarının emirlerini eyaletlere getiren ve içeriklerine itaat edilmesi için uğraşanlardır ve bu onlarda özel bir fahri mevkidir.

KAPICI

Kapıcı mevkii de böyledir, ama diğer zor işleri yaparlar, (mesela) eyalet idarecileri ve valiler idam mahkemesi kurdukları zaman. Ama hepsi saraya aittirler: Bunlar iç kapıları beklemek için görevlidirler, kapı kollayıcı diye adlandırılırlar; diğerleri sarayın dışındaki işlere ve sultanın ihtiyaçlarına bakarlar. 400 kapıcı vardır, ayda sekiz altın gulden alırlar, 500 çavuş vardır, ayda 30 altın gulden alırlar.

SUBAŞI

Subaşılar tıpkı cellât gibidirler veya daha kesin konuşmak gerekirse muhafızıdırların başıdırlar, askeri meselelerle ilgilenirler. Bunların sayıları bilinmez ve aynı işi yapanlar eşit maaş almazlar. Ne sultanın kendisinin ne de onun emrindekilerin hizmetindedirler, çünkü dendiğine göre onlara sadece sultan emir verebilir.

Sultanın sarayında bulunanların pek çoğu saray dışı, pek çoğu da saray içi işlere ve hizmetlere bakarlar.

SOLAKLAR[32]

Saray dışına bakanlar arasında solaklar ve Mutefar Ağa da vardır.[33] Bunlar yaya ve nişancılardır, soldan ve sağdan ateş ederler ve ateş etmeleri gerektiğinde sultana sırtlarını dönmemeleri için imparatorun iki yanından giderler.

MUTEFAR AĞA

Mutefar ağa, her türlü dinden toplanmış adamlardır. Ya fiziken güçlü ya da savaşta gösterdikleri kahramanlıklarla ünlenmişlerdir. Sultan onları özellikle onurlandırmak için eski askerleri olarak yanında tutar, sayıları 500'dür, ayda 60 altın gulden alırlar.

Saray içi işlere kadınlar ve hadımlar veya onları bekleyen sünnetliler[34] bakarlar. Sultanın isteğine göre azaltılıp çoğaltıldıklarından kesin sayıları yoktur. Hepsi yaşlı bir hadım kapıcı, yani kapı kollayıcı, tarafından yönetilirler, aralarında oğlanlar da bulunur, sultanın yatak odasını kollarlar, bunlara içoğlanı denir.

BOSTANCIBAŞI

Bahçelere bir valinin emrindeki acemioğlanları bakar, buna bostancıbaşı, yani baş bahçıvan, adı verilir. Bunlar mutfaklarda yakılan odunu temin eder, kırarlar, mutfaklara ve mutfak eşyalarına göz kulak olurlar. Bundan başka seyisler saraya ait ne varsa dikkat ederler, işleri çoktur, 500 at, 200 katır 500 deve. Develerin seyisi devecidir, yani deve bakıcısı denir. Eşeklerin sorumluluğu katırcıdadır. Yaklaşık 500 seyis uşağı vardır, eğerlere ve koşumlara bakanlar da o kadardır, bunlara saraç denir. Hepsi en kıdemli seyise ya da onun yerine bakana itaat ederler, yani imrahor başına, en üst ahır idarecisi ve imrahor kâhyasına.

DENİZCİLİK

Sultanın iki tür donanması vardır, biri Bosphorana, diğeri Africana adını taşır. Bunların komutanı sultan tarafından atanır. Afrika donanması zaman zaman farklı yerlerde bekler ve komutan istediğinde hazır olmaya mecburdur. Bosphorana da aynı şekilde dağınıktır, ama kısa sürede bir araya toplanabilecekleri bir mesafede dururlar. En yüksek generale kaptanpaşa denir. Kadırgaların sayısı 300 tanedir, ama 80 ya da 100 tanesinden fazlasını çıkarmazlar. Askerler hariç kadırgalarda 4.000'den fazla mahkûm veya esir bulunur. Askerler yılda bir kez Mayıs ayında bırakılırlar, Aralık'ta tekrar alınırlar.[35] Türkler karada suda olduğundan daha rahat savaşırlar ve donanmayı müdafaa ya da devletin genişletilmesinden daha çok gösteriş ve şaşaa için kullanırlar, denizdeki bazı adalarda, egemen oldukları yerlerde donanma bulundururlar. Yardımcı olarak genelde Hıristiyanları toplarlar ve özellikle Macaristan'dan, Dalmaçya'dan, İlirya'dan, Mesia'dan, Epirus'tan, Trakya'dan, Makedonya'dan ve Yunanistan'dan bile, yani neredeyse bütün Asya'dan. Savaşta çok cesurdurlar ve savaştan bıkmazlar, at üstünde yaya olduklarından daha güçlüdürler, yayalar (piyadeler) fazla etki göstermezler, ancak yeniçerilerin gücü başkadır. Savaşta ne tür şanssızlıkla karşılaşırlarsa karşılaşsınlar hiç yenilmemiş ve öldürülmemişlerdir. Yayalar savaşta bir yay, oklar ve tüfek kullanırlar, süvariler bir tüfek ve yay. Sultanın kendisi çok nadir savaşa gider, ne de olsa böyle büyük bir imparatorluğun başını bırakması ve imparatorluğun merkezi olan şehri terk etmesi uygun olmaz, bu sayede bir düşman hücumu ya da her türden tahıl pahalılığı (ki bazen Asya'dan Avrupa'ya taşınır) fazla güç harcamadan ve kolayca önlenir. Bu bölümü birinci ve en yüksek vezir tam güç ve yetki ile yönetir.

TÜRKLERİN TABİATI

Halkın kendisi diğer kaçaklardan gördükleri ve öğrendikleri bir yana hilekâr ve sinsi değildir. Vücutlarının yapısı çok küstah ve korkunçtur. Yaşadıkları yerin koşullarına göre güçlü veya zayıftırlar, beyaz veya siyah renklidirler ama çoklukla fiziken güçlüdürler, bir darbeyi rahatça kaldırırlar. Özellikle çalışmaya, açlığa, susuzluğa, soğuğa ve sıcağa çok dayanıklıdırlar, bu yüzden yaşı ilerlemiş pek çok yaşlı vardır. Kafalarını tıraş ederler, sadece tepeden sırtlarına uzanan bir tutam saç bırakırlar, büyük ve enli bıyıkları vardır. Yatak odalarında sadece bir kilim ve şilte ile yetinirler, masa ve sedir yoktur. Karıları olmayanlar savaşta olduğu gibi çaput üzerinde yatarlar ama karıları olanlar bizim gibi yatar veya uyurlar. Vücutlarını kirletmekten çok nefret ederler, bu yüzden onda bir şey görür ya da bulurlarsa o şeyi gömerler ya da başka şekilde vücutlarından ve yüzlerinden temizlerler. Yemekte kanaatkârdırlar ve

Varna Savaşı'nın temsil edildiği Polonya kaynaklı bir çizim.

Kronika Wszystkiego *Świata oł Marcin Bielski*, basım tarihi 1564.

genelde çok kötü bir yemekle yetinirler. Bundan başka çok hoşsohbettirler. Herkes çayırlardan ihtiyacı olduğu kadar saman toplamakta serbesttir. Şarap içmekten, domuz etine göre daha çok çekinirler, her ikisi de yasaktır. Temiz ve süslü elbiseleri vardır, hiç şapkalarını çıkarmazlar, onun yerine ellerini göğüslerine koyar, başlarını eğerler; birini böyle selamlarlar. Sol el yola çıkanları onurlandırmak için uzatılır.

TÜRKLERİN DİNLERİ

Dinî açıdan çok batıl inançlıdırlar. Bu batıl inanç, efendimiz İsa'dan 622 sene sonra İmparator Heraklius hüküm sürerken Muhammed tarafından bulunmuş ve burada yayılmıştır. Dinlerinin bir sürü gülünç şeyini Lipsius'tan kısaca anlatalım. İlki ve en önemlisi bir tanrıdır ve bu yüzden onun vücudunun olmadığını söylerler: İsa'yı Tanrı olarak değil büyük bir peygamber olarak kabul ederler, kendilerinden büyük bir peygamber, ondan sonra gelen de Tanrı tarafından seçilmiştir. Ve onu dinleyenler ödül olarak binlerce yıl sonra tekrar açılacak olan cennete kavuşacaklardır. Orada dört nehir akacak, kısmen sütten, şaraptan, baldan ve sudan, yine orada altın ve mücevherden inşa edilmiş evler ve saraylar ve kuşlardan ve meyvelerden her tür lezzetli lokma bulunacak, onlar da yerde yatarak yeter sayıda ağacın gölgesinde bunları yiyecek ve tadını çıkaracaklardır. O (Tanrı), Güneş ve Ay'ın atlarla çekilmesini, sonra akşam sıcak suya batıp ve sonra iyi yıkanmış olarak tekrar doğup yükselmesini, yıldızların birbirlerine altın zincirlerle bağlı havada asılı durmalarını sağlar. Dünya'nın bir öküz boynuzu üzerinde kaldırılmasını sağlar ve ne zaman bu öküz hareket edip O'nu (Dünya'yı) sarssa, o zaman deprem olur..... Türkler aynı Mısırlılar gibi yaparlar, köpeklere, kedilere ve kuşlara tapınmasalar da onlara hürmet ederler, ellerine alırlar, yani bu iyilikler sayesinde Tanrı'nın rahmetini kazandıklarını düşünürler. Bu yüzden Bizans'ta bazı saatlerde bunlara yemek verdikleri görülür. Bu yemek masadan arta kalan kötü yemek değildir, tersine iyi pişmiş pilav, bu iş için kasaptan alınmış kızarmış et ve balıktır. Bunu bir şişe geçirirler ve böylece ürkek ve çekingen hayvanlara uzatır ve verirler. Dahası yakaladıkları kuşları yine azat ederler ve bunu tamamen halis bir düşünceyle yaparlar. Canlı ruhları olmayanlarla ne yaparlar? Örneğin kâğıda o kadar değer verirler ki bir yerde bir parça kâğıda ya da yırtık parçaya rastlasalar kaldırırlar ve duvara yapıştırırlar. Augerius Busbequius'un[36] Türk Süleyman'a elçiliği sırasında anlattığına göre refakatçi ve muhafızı olan yeniçeriler bir iş için kâğıdı boşuna harcadığından çok öfkelenmişler. Ama hangi meşru nedenden? Çünkü üzerinde Kur'an yazılıymış. Lipsius'un dediği gibi insan ırkının büyük kısmının böyle batıl ve boş bir inanç içinde boğulması bir rezalet ve can sıkıcıdır. Üstelik neredeyse bütün Asya, Afrika'nın büyük kısmı ve Avrupa'nın hiç de az olmayan bir bölümü Türk İmparatorluğu'nun ve asasının hükmündeyken. Daha da fazlası onun yönetimi dışındaki birçok yer, örneğin büyük Tatar Hanlığı, İran ve Hindistan'daki diğerleri ve Doğu'nun en uzak uçları bu körlüğe esirler. Türkler hakkında daha çok bilmek isteyen Johannes Baptist Montalbanus, Honorius, Leunclavius ve diğerlerini okusun.

* Çevirideki yardımları için Malte Fuhrmann, Peri Efe ve Harun Turgan'a teşekkür ederiz.

METNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Janssonius'un Türk-Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazdığı metin karışık bir resim çiziyor. Öncelikle bu karışıklığın en önemli sebebi kaynakçalar konusundaki istikrarsızlık. Metnin birinci bölümü olarak kabul edebileceğimiz Türk İmparatorluğu'nun genel tanımı ve sınırlarını anlatan kısım MS ilk yüzyılda yaşamış olan Plinius ve Pomponius Mela'nın verilerinden yola çıkarken, ikinci bölüm olarak nitelendirebileceğimiz imparatorluğun doğuş ve gelişmesini, idare şeklini ve Türklerin tabiatını, dinlerini anlatan kısmın temelinde gerek metinde geçen, gerekse Janssonius'un doğrudan kaynak olarak gösterdiği ve tavsiye ettiği isimlerden dönemin bu konudaki kapsamlı eserlerini veren Leunclavius, Lipsius ve bizzat Kanunî Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilen Busbecq'in oluşturduğunu görüyoruz. Her iki bölüm arasındaki gerek anlatım şekli, gerekse bilgilerin güncelliğindeki göze çarpan fark, bu iki kaynak grubunun arasında neredeyse 1500 yıla yakın bir zaman diliminin geçmiş olmasından kaynaklanıyor.

Metnin içeriğine baktığımız zaman yer yer yanlışların olduğunu, ancak yine de 17. yüzyılın ilk yarısı için kabul edilebilir bir derinlikte olduğunu görüyoruz. İmparatorluğun kökeninin ve gelişiminin anlatıldığı ilk kısımda Osmanlı İmparatorluğu'nun 1300 yılından itibaren gelişimi anlatılıyor. Sadece başta değil, bütün metin boyunca bugün bilinen yıllara göre normal karşılanması gereken sapmalar var. Örneğin Osman'ın 28 yıl, ondan sonra başa gecen Orhan'ın 36 yıl hüküm sürmesi gibi. 1300 yılı başlangıç alındığında bu, Orhan'ın 1364 yılına kadar tahtta kalması demek ki bu zaten metnin kendisinde de geçtiği üzere I. Murad'ın (Hüdâvendigâr) 1363 yılında Gelibolu'yu alması ile ortaya çıkan bir hata. I. Murad dönemi ile ilgili bir başka yanlış da I. Murad'ın Sırplarla yapılan savaşta Lazar'a yenilip öldürülmesi ifadesi. Bugün biliyoruz ki I. Murad döneminde 1364'te Sırpsındığı zaferi ile başlayan ve 1389'da Kosova zaferi ile nihaî olarak sonuçlanan Sırp savaşları esnasında Osmanlı ordusu sadece 1387 yılında Rumeli Beylerbeyi Lâlâ Şahin komutasında Niş yakınlarında Plosnik'te bir muharebede mağlubiyet aldı[37]. I. Murad ise Kosova Savaşı sonrasında Hammer-Purgstall'a göre Lazar'ın damadı olan Miloş tarafından öldürüldü.

I. Murad'tan sonra oğulları olarak Bayezid ve Süleyman tanıtılıyor. Oysa I. Murad'ın Süleyman adında bir oğlu yok. Bayezid hakkında Balkanlar'da yaptığı fetihler anlatılıyor, 1391 yılında İstanbul'un ilk defa sistematik olarak kuşatılmasından[38] bahsediliyor, bu muhasara sırasında ağırlıklı olarak Fransız ve Macar askerlerinden müteşekkil bir haçlı ordusunun gelmesi üzerine kuşatmanın kaldırılması ve Niğbolu zaferi (1396) anlatılıyor. Yıldırım Bayezid döneminde en renkli anlatılmış olay ise Timurlenk ile yapılan Ankara Savaşı. Tarihte yine bir hata olmasına rağmen (1402 yerine 1397) Bayezid'ın mağlubiyeti, prangaya vurulması ve bir kafes içinde tutulması, bugün bile tartışmalı olan intiharı teferruatlı olarak tasvir edilmiş. Öte yandan Bayezid'ın tutsaklığının 3 yıl sürdüğü, savaşta 200.000 Türk'ün şehit düştüğü ifadeleri hatalı. Bugün Bayezid'ın savaştan sonra 1 yıla kalmadan öldüğünü biliyoruz. Katılan askerler

konusunda da oldukça farklı teoriler var. Majoros ve Rill, Matuz'dan sağlıklı bir rakam olarak Osmanlı ordusunda 70.000, Timur'un ordusunda ise 160.000 asker olduğunu naklediyorlar[39]. Buna göre 200.000 ölü sayısının biraz fazla olduğu aşikâr.

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra oğullarının sayısı ve isimlerindeki ufak hataları göz ardı edersek Fetret Devri'ne ve Çelebi Mehmed'e çok kısa değinilmiş, hemen II. Murad'a geçilmiş. II. Murad metinde en çok yer kaplayan padişahlardan biri. Bunun önemli nedenlerinden biri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselmesi esnasında Balkanlar ve Avrupa'da en aktif padişahlardan biri olmasını kabul edebiliriz. Balkanlar'da ve Yunanistan'da yaptığı fetihlerden sonra Murad'ın Sırp Dükü Brankoviç'in kızı Mara ile evlenmesi, Belgrad'ı kuşatmasına değinildikten sonra dönemin en önemli hadiselerinden Yanoş Hünyadi ile yapılan savaşlara değinilmiş. Hünyadi'nin üst üste Türkler karşısında zafer kazanması üzerine Murad'ın hayal kırıklığına uğradığı anlatılıyor. Sonrasında Varna'da Osmanlı ordusunun 10 Kasım 1444'te elde ettiği zafer de anlatılmış, Hünyadi'nin zorlukla kaçan bir avuç Hıristiyan askeri arasında bulunduğu, Vladislav'ın ise öldüğü belirtilmiş. Majoros ve Rill, Vladislav'ın ölümünü söyle anlatıyorlar: "Vladislav da yeniçerilere saldırdı, hezimete uğrayacağı belliydi. Önce bir yeniçeri, kralın atının bacaklarını biçti, kral düştü, hemen orada bulunan ikinci bir yeniçeri kafasını kesti". [40]

Metnin bu bölümünden sonra Janssonius, tasviri oldukça kısa tutarak özet bilgi vermeye başlamış. Aynı Fetret Devri'nde olduğu gibi, Fatih Sultan Mehmed hakkında da çok kısa bilgi var. Bu, Fatih'in Hıristiyan dünyası için ne kadar önemli bir yeri olduğu göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı bir durum. Fatih hakkında sadece 29 Mayıs'ta İstanbul'u fethettiği, Sancak vilayetini ele geçirdiği, Ege'deki adaları ve Kefe'yi aldığı anlatılıyor. İstanbul'un fethinin bir cümle ile zikredilmesi dışında hiçbir bilgi verilmemesi de ilgi çekici.

Fatih'ten sonra II. Bayezid ve Cem'den bahsedilmiş, Cem'in Rodos'tan başlayıp Fransa'ya, oradan Papalık'a kadar olan yolculuğuna değinilmiş, Bayezid'in Çili ve Akkerman kalelerini ele geçirmesi ile Şah İsmail'le olan savaşı anlatılmış. Bayezid'ın tahttan feragat etmesinden sonra, bugün tam olarak kanıtlanmamış olan I. Selim tarafından zehirlendiğine[41] yer verilmiş. Selim'in Mısır'da Mercidabık'ta (1516) ve Ridaniye'de (1517) Memlûkleri bozguna uğratması hakkında anlatılanlar arasında. İlginç bir nokta, Yavuz Sultan Selim'in böbrek kanseri nedeniyle öldüğünün iddia edilmesi.

Yavuz'dan sonra Janssonius önemli bir hata yapıyor, Kanunî Sultan Süleyman'ı tamamen atlayarak II. Selim'i anlatmaya başlıyor. Oysaki Kanuni'yi bilmiyor olması imkânsız. I. Viyana Kuşatması'nın Avrupa'da etkileri göz önünde bulundurulduğunda, Janssonius'un kaynak olarak Kanunî'ye elçi giden Busbecq'ten faydalanması ve metnin son kısmında Süleyman diyerek zikretmesi düşünüldüğünde padişahların anlatılırken Kanuni'nin atlanmasını anlamak çok güç.

II. Selim'in Kıbrıs'ı almasına, Tunus ve Malta seferlerine değinilmiş, İnebahtı'da Türk donanmasının yakılması anlatılmış. II. Selim'den sonraki padişahlar hakkında da bir bilgi yok, sadece o sırada tahtta olan IV. Murad'a kadar isimleri sayılmış.

Metnin tamamında karşımıza çıkan istikrarsızlık bundan sonraki kısımda da kendini gösteriyor. Arada rastladığımız ince detaylar ile gelişigüzel sıralanmış bilgiler, kısmen hatalar bir arada bulunuyor. Her şeyden önce metnin bundan sonraki kısmının birebir Türkler ile ilişkide bulunmuş Leunclavius ve Busbecq'in anılarına dayanarak yazıldığından emin olabiliriz. Bu şekilde bizzat dönemin İstanbul'unda bulunmuş olmanın beraberinde getirdiği ilginç ve otantik teferruat da karşımıza çıkıyor. Örneğin acemioğlanların yılda bir esvap almaları, asker ve memurların sayıları, maaşları gibi. Öte yandan burada da sipahiler 15 gulden alırken çavuşların 30 gulden alması kulağa doğru gelmiyor. İlgi çekici noktalardan biri de, padişahın kız kardeşi ve kızlarının devlet yönetimine karışmalarına imkân vermemek için paşalarla evlendirilmediklerinin ifade edilmesi.

Yine bu bölümde oldukça detaylı sayabileceğimiz bilgiler Solaklar ve Mutefar Ağa terimleri. Solaklar, Yeniçeri Ocağı'nı oluşturan 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63. ortalara verilen isim[42]. Solaklar ortasındaki yeniçeriler hassa askeri sınıfına giriyorlar ve padişahın muhafız birliği görevini üstleniyorlar. Mutefar ise Müteferrika isminden de bildiğimiz gibi hükümdarlarla vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin maiyetinde hademe nevinden olan bir kısım hizmet erbabı[43]. Janssonius'un da yazdığı gibi, padişah müteferrikaları bu görev en itibarlı ve şerefli hizmetlerden olduğu için seçme, asil ve mutemet kimseler oluyorlar. Ve yine Janssonius'un belirttiği gibi, bunların sabit bir sayıları yok, padişahın arzusuna göre değişiyor.

Askerî açıdan da Osmanlı hakkında ilginç bilgiler veriyor Janssonius. İstanbul Boğazı'nda ve Akdeniz'de bulunan 300 kadırgadan müteşekkil iki donanmanın olduğu, bu kadırgalarda 4.000'den fazla kürek mahkûmunun çalıştırıldığı gibi. Öte yandan Türklerin karada, denizde olduklarından çok daha iyi savaştıkları, at üstünde çok başarılı oldukları belirtiliyor. Özellikle yeniçeri birliklerinin hiç yenilmedikleri de zikredilmiş. Osmanlı savaş düzeninde merkezde padişahın otağını korumakla görevli olan ve bir duvar kadar sağlam olan yeniçeri birlikleri yapılan savaşlarda düşman ordularının yenilmesinde en önemli etken olarak biliniyorlar. Majoros ve Rill 1455-1463 yılları arasında yeniçerilik yapmış olan Sırp Ostrovizalı Konstantin'in anılarına dayanarak Osmanlıların müdafaa üzerine kurulu savaş taktiğinin üç kademeden oluştuğunu belirtiyorlar[44]: Merkezde ordunun çekirdeği olarak otağ, ota-

ğın etrafında ise nispeten hareketsiz durumda bir duvar gibi yeniçeri birlikleri bulunuyor. Yeniçerilerin bu geri planda diyebileceğimiz müdafi konumları pek çok defa savaşı kazandıran etken. Kanatlarda ise yeniçerileri destekleyen piyadeler ile Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin komutasında sipahiler, yani süvari

Johannes Janssonius'un *Nieuwen Atlas*'ının kapağı, 1641.

http://www.ortelliusmaps.com/highresolution/5919.htm

birlikleri bulunuyor. Savaşın gelişmesi esnasında birinci kademe olarak Hıristiyan ordusunun zırhlı süvarileri Osmanlıların öndeki müdafaa saflarını aşıp hafif süvari birliklerini geçiyorlar ve zafer kazandıkları inancıyla ordunun çekirdeğine, yani yeniçeri birliklerine, kısmen padişahın yakınına kadar geliyorlar. İkinci kademede bir duvardan farksız durumda olan yeniçeri birliklerine çarpan zırhlı süvariler büyük kayıp veriyorlar. Üçüncü ve son kademede ise yorulmuş ve hayal kırıklığı nedeniyle morali bozulmuş olan Hıristiyan süvarileri kaçmaya mecbur bırakılıyor ve yeniliyorlar. Bu taktiğin ışığında Janssonius'un yeniçerilerin hiç yenilmediklerini ifade etmesi şaşırtıcı bir şey değil.

Metnin herhalde en ilginç bölümlerinden biri de Türklerin tabiatının ve dininin açıklandığı son kısım. Türklerin görünüşlerinin küstah ve korkunç olması ifadesini bir kenara bırakırsak genel olarak olumlu bakılmış. Yeniçerilerde de gördüğümüz kafanın tıraş edilmesi ve tepede bir tutam bırakılmasına değinilmiş, evlerin durumu, yeme ve yaşama şekillerinden bahsedilmiş. Özellikle Türklerin Avrupalıların aksine şapkalarını çıkarmadan bugün de bildiğimiz şekilde ellerini göğüslerine götürerek selam verdikleri anlatılmış.

Din konusunda ise elbette ki tarafsız bir yaklaşım beklemek iyimserlik olur. Janssonius Türklerin dini olarak İslam'ı göstermekle beraber bunu batıl inanç olarak niteliyor. Öte yandan Türklerin hayvanlara gösterdiği ilginin, hayvanları beslemek veya güvercin azat edilmesi gibi örneklerle tasvir edilmesi metnin gerçekten güzel kısımları. Türklerin genel olarak hayvanlara olan ilgisi o dönemde ve sonraki dönemlerde de pek çok defa karşımıza çıkıyor. 1628 yılında Sultan IV. Murad'a elçi olarak gönderilen Avusturyalı Hans Ludwig von Kuefstein anılarında hayvanlara özel bir ihtimam gösterildiğini anlatıyor[15]. Buna göre pek çok camide bütün bir yıl boyunca Janssonius'un anlattığına benzer şekilde kedi ve köpekler için et, ciğer ve sair sakatatın şişe geçirilip kızartıldığı, camiden çıkan Türklerin bunları satın alıp Allah hakkı için köpeklere ve kedilere verdikleri belirtiliyor. Kuefstein ve maiyeti de kızarmış et alıp köpeklere vermişler. Ayrıca hiçbir Türk'ün köpeklere kötü davranmadığını, bu nedenle köpeklerin sokaklarda uyuduğunu, haşarat nedeniyle kedilerin evlere alındığını ve Türklerin bir hayvana kötü davranılmasına katlanamadıklarını anlatıyor. Kuefstein'in anılarından buraya almaya değer bir nokta ise, bir çiftçiden ufak bir kuş alıp azat eden Türk'ün, kuş yakındaki bir ağaca konup ötmeye başlayınca yanındakine "Kardeş, duy, kuş onu azat ettiğim için bana nasıl teşekkür ediyor" dediği.

Aynı yaklaşıma Kuefstein ve Janssonius'tan yaklaşık 200 yıl sonra Türkiye'ye gelen Alman subay Helmuth von Moltke'nin mektuplarında da rastlıyoruz. 1837'de Büyükdere'den yazdığı bir mektupta Moltke, Türklerin hayvanlara karşı çok yardımsever olduklarını, Üsküdar'da bir kedi hastanesi olduğunu, Bayezid Camii'nin avlusunda ise güvercinlere bakıldığını anlatıyor. Kuefstein gibi Moltke de köpeklerin sokaklarda uyuduğundan bahsetmiş[16].

Metnin sonunda yine ilginç bir kısım var, bu da Busbecq'in anılarından alınmış. Busbecq'in üzerinde muhtemelen bir ayetin yazılı olduğu bir kâğıdı yere atması ve bunun kendisine refakat eden yeniçerileri sinirlendirmesini batıl inanç olarak nitelendirmesi gerçekten insanı gülümseten bir hadise.

SONUÇ

Janssonius'un gerek haritası gerek Türk/Osmanlı tasviri, şüphesiz ki, genel anlamda Türkler, Osmanlı İmparatorluğu, Türklerin yaşayışları ve görenekleri gibi geniş çapta bir bilgi içermesi nedeniyle çok değerli bir belge niteliği taşıyor. Metinde kısmen çok bariz hatalar bulunmasına rağmen dönemi için oldukça aydınlatıcı bir metin olduğunu görüyoruz.

Öte yandan, Janssonius'un gerek haritasını gerek metnini değerlendirirken ve içerdikleri hatalar nedeniyle eleştirirken bazı gerçekleri de göz önünde bulundurmak ve Janssonius'un hakkını teslim etmek gerekiyor.

Öncelikle Janssonius bir seyyah ya da elçi değil. Kaynak olarak kullandığı Leunclavius ya da Busbecq'in aksine Janssonius Hollanda sınırları dışına çıkmamış, Türklerle de herhangi bir ilişkisi olmamış biri. Dolayısıyla o çağın Avrupa'sında yüzyıllar boyu esen Osmanlı korkusu ve imajı düşünüldüğünde yazdıklarının aslında nispeten tarafsız olduğu da gözleniyor.

Yine buna bağlı olarak bir diğer gerçek, Janssonius'un sadece Osmanlı üzerine bir çalışma yapmamış olma-

Harita projeksiyonunu geliştiren matematikçi ve haritacı Gerardus Mercator (Flandern, 1512 - Duisburg,1594) ve Dünya Haritası (*Carta do Mundo de Mercator*, 1569)

sı. Bu harita ve metnin, büyük ihtimalle rakibi Blaeu'dan atik davranma kaygısı içinde aceleye de gelmiş olabilecek 6 ciltlik bir dünya atlası serisi içinde yer aldığı düşünüldüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'na atlasta bu kadar geniş bir yer ayrılmış olması bile aslında ne kadar önemli bir bölüm oluşturduğunun kanıtı. Kaldı ki bu harita ve metin sadece siyasî bir içerik taşıyor da denilebilir, çünkü bu kısmı müteakiben atlasta Anadolu, Kıbrıs, Ortadoğu gibi o dönemde Osmanlı'nın hüküm sürdüğü bölgeler ayrıca birer birer haritalarıyla birlikte salt coğrafî olarak da tanıtılıyorlar.

Mesleği haritacılık olduğu için Janssonius'un haritası eleştirilebilir. Kaymalar, oransızlıklar, yanlış çizimler elbette ki var. Öte yandan 17. yüzyılın bütün haritalarında bu tarz özellikleri görmek mümkün. Kuzey-güney-doğu-batı mefhumunun bile tam olarak oturmadığı, örneğin kuzey yönünün kimi zaman "gece yarısı", güneyin kimi zaman "öğle" kelimesiyle tabir edildiği, ölçme, analiz gibi bugünkü haritacılığın temel direklerinin bilinmediği bir dönemde çizilmiş bu harita da takdiri hak ediyor.

17. yüzyıl Avrupa'sında *Novus Atlas Absolutissimus*'u karıştırıp Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazılanları okuyanların Doğu'da uzaklarda bir yerlerde yaşayan Türklerden yüzyıllar boyu duydukları korkunun da etkisiyle heyecan duyduklarını tahmin etmek zor değil.

KAYNAKÇA

Majoros, Ferenc / Rill, Bernd: *Das Osmanische Reich*, Bechtermünz, Augsburg 2002

Moltke, Helmuth von: *Briefe aus der Türkei*, Jakob Hegner, Köln 1968

Pakalın, Mehmed Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993

Teply, Karl: Kaiserliche Gesandschaften ans Goldene Horn, Steingrüben, Stuttgart 1968

Teply, Karl: *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. Im Jahre 1628*, A.Schendl, Viyana, 1970

DİPNOTLAR

1 Budinler Heredot'a göre İskitya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bir halk. İskitya bugün Bulgaristan, Altay Dağları ve Kırım'dan Rusya, Çin ve Moğolistan'a kadar uzanan bölge olarak bilinmiyor. Budinler muhtemelen bugün Sibirya'da yaşayan Votyak ve Permyaklar'in ataları.

2 Gelonlar Aristoteles'in anlattığına göre Budin ülkesinde ağaçtan bir şehirde yaşayan halk.

3 Türkiye ile Türklerin ulaştığı bütün yöreler kastediliyor.

4 1 adım = 70–100 cm.

5 Nevşehir yöresi

6 Trabzon yöresi

7 Bolu ve Bilecik yöresi

8 Antalya yöresi

9 Mersin ve Adana yöresi

10 Manisa, Salihli yöresi

11 Konya ve yöresi

12 Yassıhöyük, Ankara yöresi

13 Bodrum, Datça yöresi

14 Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakası

15 Chersoneso aşağıda da göreceğimiz gibi antik dünyada pek çok yerde karşımıza çıkan bir isim. Trachie Chersoneso Gelibolu Yarımadası'nın eski ismi.

16 Bugünkü Balıkesir, Soma, Bergama ve yöresi.

17 Bugünkü Korfu Adası'nın karşısına düşen yöre.

18 Yahya Çelebi'nin tahta geçme esnasında öldürülmesi kastediliyor.

19 Bugün Yunanistan'ın Ege kıyısında Volos şehri bölgesi.

20 Orta Yunanistan, Delfi ve çevresi.

21 Gordion (Yassıhöyük) ve Ankara'yı içine alacak şekilde Orta Anadolu bölgesi.

22 Yunanistan'ın kuzeybatısında, Arnavutluk'un güneyinde yer alan bölge.

23 Muhtemelen kızını Murad'a veren Sırp hükümdar Durad Brankovic kastediliyor.

24 Erdel.

25 Sancak vilayeti, bugün Belgrad'ın 160 km güneyindeki Raska şehri, Smiderон bugünkü Smederevo kenti.

26 Kırım ve kuzeyi.

27 Sophos ile kastedilen Safaviler, İran'da o sırada hükümdar Şah İsmail'di.

28 Malta'nın başkenti.

29 Akdeniz kıyısında bugün İsrail'de Hayfa ve Tel Aviv arasında bulunan kent.

30 Bâb-ı Hümayün.

31 Timar sistemi.

32 O dönemdeki bir yeniçeri ortası olan solaklar ortası kastediliyor.

33 Müteferrika.

34 Metnin aslında kullanılan "beschnitten" sünnetli manasına gelse de burada hadım olarak kullanıldığı çok açık.

35 Metinde leventlerin Mayıs ayında tatil edilip Aralık'ta tekrar denize açıldıkları belirtiliyor, kulağa mantıklı gelen bunun tam tersi.

36 Augier Ghislain de Busbecq

37 Majoros / Rill, s.113

38 a.g.e., s.122

39 a.g.e., s.128

40 Majoros / Rill, s.152

41 a.g.e., s.209

42 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 3, s.254.

43 a.g.e., Cilt 2, s.637

44 Majoros / Rill, s.29

45 Teply (1970), s.99-100

46 Moltke, s.119

BALKANLAR'IN İLK SİNEMACILARINDAN

MANAKİ BİRADERLER

SAADET ÖZEN

Manaki Biraderler'in binlerce fotoğraf ve yüzlerce metre filmden oluşan koleksiyonu, "tarihi anı" hissetme yeteneğini, bu anı belgeleme, dahası yaratma, anları tarihi olarak kutsama güdüsünü, onunla iç içe giden ticari faaliyeti, aynı zamanda kameramanın istemeden de olsa her tür görüntüye bulaştırdığı fotojeni zevkini, etnografya zevkini sezdirir. Koleksiyon, portre fotoğraflarından Ulah cenazelerine, Resneli Niyazi Bey ve geyiğinden Mustafa Kemal'e, Yunan çete reislerinden krallara, Makedon kıyafetleri giyinmiş Osmanlı şehzadelerinden Manastır'da bisiklet yarışlarına kadar, hayatın yazılı bir metinde yan yana getirildiğinde uygunsuz ve tutarsız kaçabilecek bütün ayrıntıları kapsadığını hatırlatır.

Şairlerin hayat hikâyeleri yoktur.
Onların hayat hikâyeleri,
eserleridir.
Octavio Paz

1995'te Yunan yönetmen Theo Angelopoulos *Ulysses'in Bakışı* filminin Cannes Film Festivali'nde gösterilmesi, bir sinema tarihi ve tarih yazımı meselesini ortaya çıkarmıştı. Filmde yıllar sonra ülkesine dönen bir Yunan yönetmen, savaşlardan harap durumdaki Balkanlar'da masumiyetin kaybedilmesinden önceki "ilk bakışı" görebileceğine inandığı üç makara filmi arıyordu. Kayıp filmleri çekenlerse bugün hâlâ "Balkan sinemasının öncüleri" başta olmak üzere fotoğraf-sinema tarihinde ayrıcalıklı rollere işaret eden pek çok sıfatla anılan Manaki Biraderler'di. Cannes'da büyük ödülü alan bu film, Makedonyalı sinemacılar tarafından, Angelopulos'un Manakileri tamamen Yunan kültür mirasının bir parçası saydığı, Ulah kimliklerini ve Makedonya'yla olan bağlarını görmezden geldiği gerekçesiyle protesto edilmişti.

Manakiler bilinmeyen figürler ya da yeni bir tartışma konusu değillerdi, fakat bu protestoyla birlikte haklarındaki kimlik ve aidiyet tartışmaları daha geniş bir kitleye taşınmış, bir bakıma resmileşmiş oluyordu. Manakileri konu alan biyografik ya da sinematografik çalışmalar bugün hâlâ bir elin parmaklarını geçmiyorsa da, tartışmaların sonucunda varılan noktayı Romen film araştırmacısı Marian Tutui 2009'da şöyle özetliyordu: "Yugoslavya, Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti, Türkiye ve Arnavutluk, Manaki Biraderler'in mirasını sahiplenmeye çalışıyor."[1]

Paylaşılamayan Manaki mirası, bugün Makedonya Sinematek'te muhafaza edilen yaklaşık 2.400 metre film ile Makedonya Milli Arşivleri Manastır Şubesi'nde bulunan 17.583 fotoğraftan oluşuyor.[2] Koleksiyon Milton Manaki tarafından 1954 yılında Yugoslav Devleti'ne satıldı, malzemenin tarihlendirilmesine ve teşhisine yine Milton yardım etti. Ardından Milton'la söyleşiler yapıl-

dı, hatta 1958'de bir Manaki Biraderler belgeseli de çekildi (*Camera 300*, yöneten Branko Ranitovic). Manakilerin hayatı hakkında bugün anlatılanların çok büyük bir kısmı, Milton'la o sıralar yapılmış olan söyleşilere dayanıyor. Bunların yayınlandığı dergilerin büyük bir kısmı Makedonya Sinematek'in kütüphanesinde bulunuyor. Dolayısıyla Makedonya, mirasın büyük kısmını fiziken saklayan, özellikle filmleri "milli miras" sayan ülke olarak tartışmalarda ağırlıklı taraf, hatta kimilerinin gözünde mirası rehin tutan bir hedef konumunda...

Yunan kimliğiyle kardeşleri ilişkilendiren tez ise, öncelikle Milton ve Yanaki'nin doğmuş olduğu Avdela köyünün bugün Yunanistan sınırları içinde kalmış olmasına dayanıyor. Bunun yanı sıra Yanaki'nin 1954'ten öldüğü 1964 yılına kadar Selanik'te yaşaması da Yunan kimliğine aidiyetlerinin bir kanıtı olarak öne sürülüyor. 1995'teki tartışmaların üzerine 1997'de, Selanik'te yayınlanan bir Manakiler biyografisi daha ismiyle bile bu konuda bazı kesimlerin hassasiyetini hemen hissettirir: "The Manakis Brothers / The Greek Pioneers of the Balkanic Cinema."[3] Christos K. Christodoulou'nun yazdığı kitabın girişinde, Manakiler meselesinde çok sık rastlanan bir bilgi kaynağına başvurulmuştur: Söylenti ve kişisel tanıklık -ki zaten "Manakiler ve mirası" anlatısının saf metni de, daha önce belirtildiği gibi Milton'un tanıklıklarının üzerine kurulmuştur. Önsözde, 1955 yılında Milton'la -kitapta Yunan fonetiğine uygun olarak Miltiadis Manakis diye anılır- yüz yüze konuştuğunu ifade eden eski bir büyükelçi, Milton'un Yunanistan'dan "vatanım" diye bahsettiğini, mirasını aslında Yunanistan'a vermek istediğini vurgular.

Ne var ki Christodoulou'nun da inkâr etmediği ve kimlik meselesinin seyrini başka bir ülkeye çeviren bir nokta mevcuttur: Manakiler'in Ulah cemaatinin bir parçası olduğu gerçeği. Christodoulou her ne kadar onların "Yunansever" ve Yunanca konuşan Ulahlar olduğunda ısrar etse de, Romanya'yla yakınlıklarını ima eden bazı olaylar karşısında, "Romanya'nın yoğun Yunan karşıtı propagandasına maruz kaldıkları için böyle oldu" gibi açıklamalar getirse de Romanya, Ulah kimliğiyle olan tarihsel yakınlığıyla baştan beri tartışmada ağırlıklı bir konuma sahip. Romen sinema tarihçisi Marian Tutui, "Balkan sineması / kültürü" anlayışını ön plana aldığı kitabında mirasın özellikle herhangi bir ülkenin tekeline alınması gerektiğini ifade etmekten kaçınsa da, "Yanaki (Ienache) her zaman bir Romen olduğunu söyledi, bir Romen milliyetçisi olarak hareket etti"[4] diyerek kimlik -aidiyet meselesine tarihsel bir boyut kazandırır.

Öznenin kendi anlatısının üzerine çeşitli niyetlerle eklenen küçük ayrıntılarla giderek zenginleşen bu sahiplenme hikâyesinde, Arnavut kimliği de meseleye yine bir "kulaktan kulağa" oyunuyla dahil olmuştur. Bu talep de yine bir rivayete dayanır: Arnavut sporcu ve müteahhit Irfan Tershana 1934 yılında Manastır'dadır. Milton'la görüşürler ve ondan elindeki bir fotoğrafı basmasını ister. Para ödemek istediğinde Milton ona "hemşehrilerden para almıyoruz" mealinde itiraz eder. Ayrıca -aynı tanıklığa göre- annesinin Arnavut olma ihtimali vardır. Irfan Tershana, Milton'un evinde çocukların Arnavutça konuştuğunu da duymuştur.[5]

Kuyumcu Fila ve yardımcıları belediyenin Sultan Reşad'a hediye edeceği altın masanın etrafındalar, 1911.

Milton Manaki'nin elinde 1905'te İngiltere'den alınan Bioscope 300 model kamera.

Manaki Biraderler'in Manastır'da sinema sahibi oldukları dönemde çekilmiş fotoğrafları (yan sayfa).

Marian Tutui'nin Manakileri sahiplenenler arasında saydığı Türkiye cephesinde ise, aslında sahiplenme denebilecek kadar bir tartışma yaşanmadığı gibi, Manakiler konusunda çıkan bazı yayınlarda bu konuda belli bir kararsızlığın olduğu da söylenebilir. Manakilerin Türkiye'de gündeme gelmesinde iki önemli tarihten bahsedilebilir: Manastır'da 1908'de hürriyetin ilanından itibaren çektikleri fotoğrafları içeren, kendi hazırladıkları bir albümün tıpkıbasımının yapıldığı 1997[6] ve Bursa İpek Yolu Film Festivali'nde bazı filmlerinin gösterildiği 2006. Haklarında yazılanların içinde Makedonya Sinematek'in katkısıyla hazırlanmış özet biyografilerin[7] yanında Manakileri "Türk sineması tarihi" kronolojisine katmaya çalışan az sayıda popüler yayın mevcuttur. Fakat genel anlamda Manakilerin bıraktıkları zengin malzemenin sinema tarihyazımındaki yerleşik yargıların sorgulanmasına yol açmadığı, tam aksine yeni kurgularla onların eski yargılara oturtulmaya çalışıldığı

Manakiler Manastır'da bunundukları sırada kameralarını çeşitli vesilelerle de kullanırlar. Bir Ulah düğününden fotoğraf.

Milli Ulah kiyafetiyle bir Manastırlı Dino Dida.

söylenebilir. Bu yayınlarda koleksiyonlarının da bir bütün olarak değil, seçmeci bir anlayışla, pek az örnekle gündeme getirildiği ve değerlendirildiği görülüyor.[8]

Esasen baştan beri ulusaşırı dinamiklerle gelişmiş olan sinemanın belli bir coğrafyadaki tarihini kurgularken, bu dinamiklerin bazılarını yok saymak ya da yeniden anlamlandırmak kaçınılmazdır. "Türk sineması tarihi"ne yaklaşımlar, daha doğrusu uzun süre hâkimiyetini koruyan yegâne yaklaşım, söz konusu tarihi kabaca bir "Türk'ün kamerayı eline almasıyla" başlatılan kronolojik bir anlatıya indirgeyerek bunu milli tarih kurgusuna bir yan hikâye olarak ekleme çabalarıyla gelişmiştir. Bu kurgusal yapı doğal olarak kendi mitolojisini de yaratmıştır: 1915'te "Ayastefanos Anıtı'nın yıkılışının" bir Türk tarafından –Fuat Uzkınay– kameraya alındığı varsayımının bu tarihin başlangıç noktası sayılması, bütün teçhizatın Alman-Avusturyalı teknisyenler tarafından kurulduğu bu operasyonda Fuat Uzkınay'ın birkaç saatlik eğitimle eline kamerayı almış olması, bu ve benzeri hikâyelerin ana yapıyı destekleyecek şekilde zamanla gelişerek adeta bir yazınsal tür oluşturması gibi[9]. Manakiler Türk sinema tarihi tartışmalarına yine bu kısır paradigmayla dahil olmuşlardır. Esasen bu anlayışın yarattığı kavramsal içeriğe göre, Ulah kimliklerinden dolayı "Türk sinemacılar" rolüne uygun figürler sayılmazlardı. Ayrıca milli sinema tarihine eklemlenmesi hep sorun teşkil eden, sonraki gelişim üzerindeki etkileri hep muğlâk kalan Osmanlı devrindeki sinema birikiminin bir parçasıydılar. Fakat bu itibarlı mirasla "Türk" sinema kronolojisini biraz daha geriye çekebilme ve zenginleştirme ihtimali vardı. Bu kapsamda Sultan Reşad'ı, yani "Türk" hükümdarını 1911'deki Balkan seyahati sırasında filme çektikleri için Manakilerin ilk "Türk" sinemacılar sayılmaları gibi formüller geliştirildi.[10] Bu noktada –yine aynı anlayış çerçevesinde düşünülerek– Manakilerin 1909'dan itibaren Meşrutiyet kutlamalarını da kayda geçtikleri, sözgelimi Resneli Niyazi Bey'in onların hem fotoğraflarının hem filmlerinin önde gelen simalarından biri olduğu tamamen es geçilmiştir. Anlayışın kendi içindeki bu tutarsızlığı, milli sinema tarihi inşasını belirleyen değer yargılarına, hiyerarşik ve seçmeci bakışa, "itibarlı başlangıç" ihtiyacına, kurgunun geçmişle bugün arasında kurmaya çalıştığı ilişkiye bir örnek sayılabilir. Yine benzer bir anlayış çerçevesinde mantık yürüterek, "Osmanlı sinması" gibi daha kapsayıcı bir kavramın Manakilerin konumuyla ilgili bu sorunu çözebileceği akla gelebilir. Fakat Manakiler, "Devlet-i Aliyye'de" sinemayı bir kavram olarak gündeme getiren nadir yayınlara da, Osmanlı arşivlerinde isimlerine rastlanmadığı için –şimdilik– dahil edilmediler. Öte yandan örneğin Sultan II. Abdülhamid döneminde sinemayla ilgili nadir akademik değerlendirmelerin de dışında kaldılar, zira resmi yazışmalara konu olmamış, yasal çerçevede görünürlük kazanmamışlardı." Manakilerin filmleri ve fotoğrafları bu bakımdan, hem kültür tarihine İstanbul temelli bakışın, hem de arşivleri, yasal düzenlemeleri, ayrıca daha genel olarak yazılı mirası geçmişi anlamanın yegâne anahtarı

olarak görmenin birtakım zaaflarına da işaret eder. Fakat bu elbette, kardeşlerin biyografisi hakkında kısa bir özet vermeyi amaçlayan bu yazıda ele alınamayacak kadar geniş bir tartışma konusudur.

Manakiler hakkında bilgi vermekten çok, anlatanların kimlik ve aidiyet bağlarının nasıl kurulduğuna dair tahayyüllerini -dil, aile, tarihsel köken, hiyerarşi, ikrar- ortaya koyan bu anlatılar ve yaklaşımlar, neticede "ana metnin" -Milton'un anlattıkları- öznenin dışına taşan versiyonlarını doğurmaya devam ediyor. İstenildiği takdirde o "saf metne" ulaşmanın fiziken de kolay olduğu söylenemez. Anlatıların tamamı bir yerde toplanmadığından, böyle bir şeye gerek duyulduğunda Makedonya Sinematek'in hem fotoğraf ve film koleksiyonuna, hem Milton'un ifadelerine dayanarak hazırladığı sınırlı sayıda yayına başvurmaktan başka çare bulunmuyor. Bunun yanı sıra, Manastır'daki arşivlerde bulunan, yine Milton'un bıraktığı, özellikle fotoğraf ve film etkinlikleri hakkında fikir verebilecek yazılı belgelerin büyük bir kısmı üzerinde çalışılmamıştır. Sırpça, Romence, Yunanca, Makedonca, Osmanlıca, Fransızca, Almanca gibi dillerde yazışmaları içeren bu belgelerin, kardeşlerin özellikle sinema endüstrisiyle ilgili bağlantılarına dair pek çok ipucu vermesi beklenebilir, tabii günün birinde bütün bu dilleri okuyabilen bir ekibin bu çalışmayı üstlenmesi koşuluyla.

Bu koşullarda, sonuç olarak elimizde ulaşılabilir durumda olan kaynaklar, birkaç biyografik çalışma ve arşiv belgesiyle sınırlıdır.[12] Makedonya Film Arşivleri'nin yöneticisi Igor Stardelov'un "Manakiler"i[13] doğrudan filmlerin analizine yönelmesiyle diğerlerinden ayrılır. Gerek Stardelov gerek Romen araştırmacı Tutui ayrıca genel kabul görmüş olan biyografideki eksikliklere ve çelişkilere de işaret etmekteler. Fakat sonuç olarak Manakiler hakkında hemen bütün kaynakların klasikleşmiş bir anlatıyı önemsiz sayılabilecek değişikliklerle tekrar etmekle yetindikleri, aralarındaki farkın yorum ve tahminlerden

Koleksiyonda ayrıca portre ve aile fotoğrafları da yer almaktadır. Bakkal Haim ve ailesi, 1908.

I. Dünya Savaşı'nda Manastır Bulgar kuvvetlerinin hâkimiyetine girdiğinde, Yanaki evinde silahlar bulunduğu gerekçesiyle Filibe'ye sürülür. Yanaki Manaki Filibe'de sürgünde, 1916.

ibaret olduğu söylenebilir. Bütün eleştiriler dikkate alınarak bilinenler gözden geçirildiğinde, elimizde şu an için hayatlarının tam bir kronolojisi bile mevcut değildir.

Bu eksik kronoloji, Yanaki Manaki'nin 1878'de, Milton'un ise 1882'de, bugün Kuzey Yunanistan'da bulunan Avdela'da doğumuyla başlar. Dedeleri Yanuli Manaki *teba-i saltanat-ı seniyeden ulah taifesinden Yanuli* olarak kayıtlara geçmiştir[14]. Manaki Biraderler doğduğunda Ulah taifesinin Rum cemaatinin bir parçası sayılmasına rağmen, Yunanca konuşan Ulahların yanında, Romanya'yla kültürel ve tarihsel bağlarını kuvvetlendirmeyi talep edenler de vardır. Bu ortamda her iki kardeş de Romen okulunda eğitim görür, büyük olan Yanaki güzel yazı öğretmeni olarak mezun olurken, Milton ilkokul seviyesinin ötesine geçemez. Yanaki 1898'de Yanya'da bir fotoğraf stüdyosu kurar, bir taraftan da Romen okulunda öğretmenlik yapmaya başlar. Aynı yıl kardeşi de fotoğraf stüdyosunda çalışmaya başlar. 1904'te Yanya'da Romen konsoloshanesinin olaylı açılışında fotoğrafları çekenler onlardır. Yine Ulah cemaatinin talepleriyle bağlantılı olarak 1905'te meydana gelen bazı olaylar, Yanaki'nin Yanya'dan ayrılmasıyla sonuçlanır. O tarihte Romanya'dan gelen iki Ulah müfettiş, Rum kilisesine karşı bir protesto gösterisi olarak Paskalya'da ayini Romence okuturlar. Buna ilk olarak Yunanca konuşan Ulahlardan, belki Yunan cemaatinden tepki gelir -bu konuda görüşler farklıdır-, ardından tutuklamalar olur. Yanaki de tutuklananlar arasındadır ve o sırada gazetelere yansıdığına göre Yanya'dan sürülür. Belli bir kaynağa dayanmadan bir süre Atina'da kaldığını iddia edenler varsa da[15] kesin olan tek şey o olaydan sonra stüdyolarını 1905'te Manastır'a taşıdıklarıdır. Fakat bundan önce, Illinden

Ayaklanması sırasında dağlardaki çetecilerin fotoğraflarını çekerler. Biyografilerinde 1905 yılının ayrı bir önemi vardır: O yıl, Romanya'daki bir fotoğraf sergisine katılmak üzere Bükreş'e gider ve bir gümüş madalya kazanırlar. Film kamerasını da ilk kez orada görürler. Milton aynı sene bir de İstanbul'a gittiğinden bahsetmiştir. Yanaki ise yine aynı yıl Londra'ya gidip Charles Urban'dan "Bioscope 300" model bir kamera alır ve yine aynı yıl, Avdela'da, büyükanneleri Despina'yı 117 yaşında (bu da Milton'un sonradan verdiği ayrıntılardan biridir) filme çekerler: Balkan sinemasının başlangıcı sayılan bu filmde, 18. yüzyılda doğmuş olan Despina 20. yüzyılın başında yün eğirirken görülür.

Manakilerin Manastır'daki stüdyolarından kadın ve çocuk fotoğrafı, 1905.

Manastır Jimnastik Kulübü.

Manastır'da fotoğraf çekmeye devam ederken, bir taraftan da kameralarını çeşitli vesilelerle kullanırlar. Düğün sahnelerinden, bir veterinerin inekleri tedavi etmesine kadar çok farklı konularda kayıt yaparlar. Romen Devleti'nin siparişiyle göçmen Ulahların yaşamını filme alır ve pek çok filmleri gibi ham halde bırakmayıp kurgularlar. 23 Temmuz 1908'i izleyen süreçte, Manastır'da yapılan hürriyet kutlamalarını da kaydederler. 1911'de Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin belli safhalarını, 1912'de, geleceğin Yugoslavya kralı Aleksandır Karayorgievic'i kaydeder, 1929'da bu sefer de onun resmi fotoğrafçısı olurlar. Balkan Savaşları sırasında da fotoğraf çekmeyi sürdürürler. I. Dünya Savaşı'nda, Manastır Bulgar kuvvetlerinin hâkimiyetine girdiğinde, Yanaki evinde silahlar bulunduğu gerekçesiyle Filibe'ye sürülür. Savaştan sonra Manastır'a dönerse de, yeni rejim yabancı okulları kapatmış olduğu için öğretmenliğe ara vermek zorunda kalır. 1921'de kardeşiyle birlikte bir gezici sinema kurarlar, 1924'te bunu kalıcı bir binaya dönüştürürler. 1939'da nitrat tabanlı filmler yüzünden sinema yanınca bilinmeyen bir tarihte Yanaki Selanik'e taşınır ve oradaki Romen okulunda öğretmenliğe döner. Milton ise Manastır'da kalır ve 1964'te ölene kadar fotoğraf çekmeye devam eder. Yanaki 1954'te öldüğünde fotoğrafçı ve sinemacı geçmişi tamamen unutulmuştur. Milton ise elindeki bütün filmleri ve fotoğrafları sosyalist Yugoslavya'ya satar ve ölümüne kısa bir zaman kala yeniden gündeme gelir.

Biyografide örneğin 1905 senesinin sembolik bir anlam kazanarak gerçek dışı bir tempoyla doldurulması gibi merak uyandıran ayrıntıların yanında, kardeşlerin adeta bir bütün olarak, hep aynı şekilde düşünmüş ve hareket etmişler gibi ele alınmış olması gibi temel sorunlar göze çarpıyor. Büyük olasılıkla kaynakların azlığından ve Milton'un ağırlıklı bir figür olarak anlatıya müdahalesinden dolayı, siyasi ve kültürel aidiyet bağlarını farklı şekillerde tecrübe ve ifade etmiş olabilecekleri ihtimali safdışı kalıyor. Öte yandan kimlikleriyle ilgili değerlendirmelerde, kardeşlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda başladıkları hayatlarına ismi defalarca değişen ülkelerde, yeni hükümdarların uyrukları, yeni devletlerin vatandaşları olarak devam ettikleri ve neticede yıllarca birbirlerini görmeden farklı ülkelerde ölmüş oldukları, dolayısıyla aidiyet ve kimlik duygularının defalarca sınanmış olduğu da göz ardı ediliyor.

Manakiler meselesinde tartışmaya gerek görülmeyen tek bir konu varsa, o da Balkan sinemasının öncüleri olduklarıdır. Ne var ki tartışmasız kabul edilen tek konu bile biraz deşildiğinde aslında sessiz bir sözleşmenin ürünü olduğunu ele verir. Bu bakımdan "Balkanların Lumière'leri" sıfatı bir anda yerli yerine oturur: Kamerayı Lumière'ler tek başlarına icat etmemiş, ilk filmleri onlar çekmemiş, fakat başka bir sebeple, sinema endüstrisinin biletli seyirci-kameraman-yapımcı dayanaklarını bir araya getirerek öncü sıfatı kazanmışlardır[16]. Manakiler'in öncülüğünün de benzer bir şekilde alanlarında "ilk" olmalarından başka dayanakları

olmalıdır. Balkanlar'da onlardan önce de kamera, farklı bölgelerde çoktan beri kullanılıyor, film gösterimleri yapılıyordu.[17] Eğer mesele ("kamerayı eline alan ilk Türk kimdir" örneğindeki gibi) Balkanlar'da eline kamerayı ilk kimin aldığı ise, 1897'de Paul Meni, 1901'de Constantin Popescu, 1905'te Slovenya'da Grosman onlardan öndeydi. Ölçüt bir endüstrinin başlangıç noktası olmalarıysa, Manakilerin buna bir katkılarının olduğu söylenemez, çünkü filmlerinin çoğunu pozitifini basmamış, kurgulamamış, dolayısıyla göstermemişlerdir. Balkanlar'ın sinema endüstrisine eklemlenme süreci çok daha önce başlamıştı. Yabancı kameramanlar 1903'ten beri Balkanlar'da faaliyetteydi ve çekilen haber filmleri örneğin İngiltere'de gösteriliyordu.[18] Nitekim Yanaki de meşhur Bioscope 300 model kamerasını 1903'te bölgeye kameraman göndermiş olan Charles Urban Şirketi'nden almıştı. Bundan başka Paris yakınlarındaki bir stüdyoda Makedonya konulu filmler kurgulanarak, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde "haber filmi" olarak servis ediliyordu. Sinemanın hemen hemen bütün bileşenleri Manakilerden önce öyle veya böyle Balkanlar'a girmiş, belli bir işlerlik kazanmıştı: Kamera, yapımcı, seyirci. Manakilerin bu piyasada dolaşıma soktukları filmler -şu an bilindiği kadarıyla- Romen hükümeti için çektikleri göçmen Ulahların hayatıyla ilgili filmden, bir de bir düğünde çektikleri filmden ibaret kalmıştır. Sultan Reşad'ın seyahatinde çekilmiş 1.000 metrelik bir filmin meşhur sinemacı Weinberg tarafından kurgulanarak İstanbul'da gösterildiği dönemin basınından izleniyorsa da, bunun Manakilerin kayıtlarından üretilip üretilmediği belli değildir.[19] Çektikleri fotoğraflar ne kadar geniş bir alana dağıtıldıysa, filmleri –şimdilik bilindiği kadarıyla– o kadar kısıtlı kalmıştır.

O zaman neden, hangi bakımdan "Balkanların ilk sinemacılarıdır" ya da "Balkanların Lumière'leridir" Manakiler? Bunu geçmişe, bugünün ve yarının itibarını sağlayacak bir malzeme, bir mühimmat deposu olarak bakan yaygın bir anlayışla ilişkilendirmek elbette mümkündür. Fakat somut olarak, öncelikle çok uzun bir zaman dilimini kapsayan, bu kadar çeşitli görüntüyü içeren bu sayıda malzemenin dağılmadan bir arada kalmış olmasının çok az rastlanabilecek bir mucize olduğunu belirtmek gerekiyor. Böyle bir koleksiyonun, ideolojik kullanımları bir yana, salt fiziki varlığıyla bile kültürel "piyasada" "sahibine" itibar kazandıracağı açıktır.

Bulgar ordusu Manastır'dayken çekilmiş bir fotoğraf, Bulgar kumandan Stoyçev.

Bununla birlikte bu itibarın nereden kaynaklandığı meselenin başka bir yönünü oluşturuyor. Görüntünün en temel özelliklerinden biri, akıl düzeyinde analiz edilmesinden önce, gözle temas ettiği anda seyircinin duygularını tetikleyecek bir güce sahip olmasıdır. Bir koleksiyonun zenginliği nicelik ya da malzemenin nadirliği gibi somut kıstaslarla tarif edilebilir, fakat görüntülerinin içeriğinin değeri seyircinin görüntü karşısındaki bireysel ya da kolektif duygusal tecrübesiyle de ilişkili olabilir. Manakiler'in binlerce fotoğraf ve yüzlerce metre filmden oluşan koleksiyonu, "tarihi anı" hissetme yeteneğini, bu anı belgeleme, dahası yaratma, anları "tarihi" olarak kutsama güdüsünü, onunla iç içe giden ticari faaliyeti, aynı zamanda fotoğrafçı/kameramanın istemeden de olsa her tür görüntüye bulaştırdığı fotojeni zevkini, etnografya zevkini sezdirir. Koleksiyon, portre fotoğraflarından Ulah cenazelerine, Resneli Niyazi Bey ve geyiğinden Mustafa Kemal'e, Yunan çete reislerinden krallara, Makedon kıyafetleri giyinmiş Osmanlı şehzadelerinden Manastır'da bisiklet yarışlarına kadar, hayatın yazılı bir metinde yan yana getirildiğinde uygunsuz ve tutarsız kaçabilecek bütün ayrıntıları kapsadığını hatırlatır. Balkanlar'da hemen her kesimin kendine aynada gibi bakabileceği yanılsamasını yaratan, kökenine, bir zamanlar var olan bir "altın çağa", bir tarihin "başlangıç noktasına" dair kanıt arayanlara her tür imkânı sunan bir çeşitliliktir bu. Koleksiyon, Roland Barthes'ın cepheden çekilmiş eski portre fotoğrafları için dediği gibi,[20] geçmişten "doğrudan gözümüzün içine bakmaktadır". Theo Angelopoulos'un *Ulysses'in Bakışı* filminde bir eylem kılavuzu olarak hikâyenin merkezine oturtulan da işte bu yanılsama, kameranın "masumiyet çağını", "katıksız gerçeği" kaydetmiş olabileceğine duyulan inançtı.

Bu noktada, bu masumiyeti kaydettiği düşünülenlerin hayatındaki ayrıntılar üzerinde ısrar etmenin herhangi bir sonuca varmak için ne kadar anlamlı olduğu tartışılabilir. Hemen her önemli filmin öyle veya böyle tarih meselesine bağlandığı Balkanlar'da, Manakiler her tür kartezyen yaklaşıma meydan okumaya aday "mutlak ilk sinemacılardır" ve her coğrafya ya

Manaki Biraderler'in doğduğu köyden bir fotoğraf, Avdela halkı, 1915.

da topluluk onları farklı kurgularla sahiplenebilir. Fakat arkalarında bıraktıkları devasa koleksiyonun uyandırdığı o açıklanamaz hissin –belki de bir koleksiyondan çok geçmişin yekpare bir resminin, Barthes terminolojisiyle *punctum*'a sahip bir resmin karşısında bulunma hissi- ötesine geçmeye çalışarak, görüntülerin içeriğini tarihin alanına çekebilmek de ihtimal dışı değildir. Filmler ve fotoğraflar, nihayetinde Manakilerin fikirlerinin, hislerinin, ihtiyaçlarının ve Balkanların karmaşık geçmişinin somut ürünleridir ve üzerlerine inşa edilen kurgulardan bağımsız bir varlığa da sahip olmaları beklenebilir. Tarihin kendi metotlarına dönerek Balkanlar'ın geçmişine, imparatorluğun halklarına, İlinden ayaklanmasına, Meşrutiyet'in ilânına dair sorular sorabileceği binlerce malzeme barındıran bu arşivler, bir anlamda baştan beri temelde yazılı metinler ve onların birbirlerine referanslarıyla ilerleyen tarih için yeni sayılabilecek bir deney alanı oluşturuyor. Manakiler ve biyografilerinin kameranın arkasındaki adamın hislerini, eğilimlerini, güdülerini, görsel dillerini tahmin etmeye sıra geldiğinde farklı bir anlam kazanacağına da şüphe yok.

Bu koleksiyon, öncelikle Türkiye'deki sinema tarihi araştırmalarında -Sultan Abdülhamid döneminde sansür, yasal çerçeve ve pratik arasındaki mesafe, sinemanın ulus aşırı dinamikleri vb. gibi- pek çok tartışmaya yeni açılımlar getirebilir. Fakat aynı zamanda, fotoğrafın ve filmin bir tarihi belge olarak okunması denemesine girişilecek olursa, örneğin Meşrutiyet'in ilan edilişine, Meşrutiyet'in simgelerine, Manastır'daki hareketin başka yerlere taşınmasıyla ilgili tartışmalara da katkı sağlayabilir. Manastır'daki fotoğraflar, Üsküp'teki filmler ve görünüşe göre Manakilerin kendilerinin hazırlayıp bastıkları Meşrutiyet albümü[21] bu bakımdan hatırı sayılır bir malzeme bütünü oluşturuyor. Bir sonraki yazıda, burada bahsedilen malzemenin Meşrutiyet pratikleri ve sembolizmi açısından değerlendirilmesi yönünde bir deneme sunacağız.

DİPNOTLAR

1 Marian Tutui, *Orient Express or the Balkan Cinema (Bükreş: Noi Media Print, 2011).* *Bu kitabı henüz çıkmadan önce okumamı sağlayan, baskıya gitmek üzere hazır bekleyen kopyayı bana gönderen Vera Maslovarik'tir. Kitabın basılmış halinin bir kopyasını henüz edinemediğim için sayfa numaralarını veremiyorum.*

2 Rakamlar, Makedonya Sinematek'ten ve Makedonya Milli Arşivleri, Manastır Şubesi'nden alınmıştır. 2006 yılından beri çeşitli vesilelerle bu arşivlerde çalışma şansım oldu. En son, Manaki Biraderler'in Meşrutiyet filmleri üzerine tez yazmaya çalışırken, 2009 yılında gittiğim arşivlerde her zaman çok büyük bir dostluk ve yardımseverlikle karşılaştım. Sadece filmleri vermekle ve arşivlerini açmakla kalmadılar, Makedonca belgelerin İngilizceye çevrilmesinden basılı kaynaklardan beni haberdar etmeye kadar her konuda yardımcı oldular. Mimi Gjorgoska-Ilievska'ya, Vesna Maslovarik'e, Igor Stardelov'a, Marta Despotoska'ya gönülden teşekkür ederim. Sinemayla ilgilenen herkes onlara çok şey borçlu.

3 Christos K. Christodoulou, *The Manakis Brothers, The Greek Pioneers of the Balkanic Cinema (Selanik: Organization for the Cultural Capital of Europe, 1997).*

4 *Orient Express.*

5 Natasha Lako, "Igrata na albanskata filmska slika (1895-1945)". In *Razvojot i proniknuvanjeto na balkanskite natsionalni kinematografii vo periodot od 1895 do 1945 godina edited by Boris Nonevski, Skopje: Kinoteka na Makedonija, 2003, s. 192-223. İngilizcesi için: "The Game of Albanian Film Image 1895-1945, Studies presented in the symposium The Development and the Interlacing between the Balkan National Cinematographies in the Period 1895-1945".* http://epa.oszk.hu/00300/00375/00001/lako_albanian.htm, [25 Ocak 2012].

6 Roni Margulies, *Manastır'da İlan-ı Hürriyet (Yapı Kredi Yayınları, 1997).*

7 Türkiye'de daha önce yayınlanmamış bazı fotoğrafları da içeren bir örnek için: Özgür Şeyben, "Türkiye'de İlk Kez Manaki Biraderler'in Çektiği Filmler ve Fotoğraflar", *Sinematürk Aylık Sinema Dergisi, sayı 2 (2006).*

8 Başlıcaları: Metin Erksan, "İlk Türk Filmi 1905'te," *Tempo, no 16 (1991); Burçak Evren, "İlk Türk Filmini Çeken Yanaki ve Milton Manaki Kardeşler", Pazar Postası (8 Temmuz 1995); Burçak Evren, "Türk Sinemasının Doğum Günü / Bir savaş – Bir anıt – Bir film (İstanbul: Antrakt Sinema Kitapları, 2003).*

9 Ayastefanos Anıtı filmi hakkında yazılanların karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. Dilek Kaya Mutlu, "Ayastefanos'taki Rus Abidesi: Kim Yıktı? Kim Çekti? Kim 'Yazdı'?", Deniz Bayrakdar (ed.) *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 6, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007).*

10 Burçak Evren, *Türk Sinemasının Doğum Günü / Bir savaş – Bir anıt – Bir film (İstanbul: Antrakt Sinema Kitapları, 2003), s. 52-55.*

11 Örnek olarak: Ali Özuyar, *Devlet ı Aliyye'de Sinema (İstanbul: Dekl, 2007).*

12 Belli başlıları: Christodoulou, *ibid;* Tutui, *ibid;* Giorgios Exarchos, *Adelfoi Manakia (Yunanistan: Gavrilidis, 1991), s. 233-240, Tvorestvoto na brkata Manaki, L'oeuvre des freres Manaki, The Creation of the Brothers Manaki (Matica makedonoska) (Üsküp, 1996).*

13 Igor Stardelov, *Manaki (Üsküp: Kinoteka Na Makedonija, 2003). Ayrıca bkz. "The Brothers Janaki and Milton Manaki – The Balkan Painters of the Light", La Bienalle di Venezia, La meticcia di fuoco, Oltre il continente Balcanici (Venedik: Edizioni Lindau, 2000). "Preservation of Manaki Brothers Film Heritage", Journla of Film Preservation, n. 54 (Nisan 1997, Brüksel), s. 26-31.*

14 Bitola Devlet Arşivleri, 2.580.4.78.

15 Christodoulou, s. 56, 57; Tutui, s. 120.

16 Erken kamera kullanımlarının bir kronolojisi için bkz. Stephen Herbert, *When the Movies Began... A chronology of the world's film productions and film shows before May, 1896,* (London: Projection Box, 1996).

17 Nikos Theodosiou, "Flash Back. Les Pionniers du Cinéma en Grèce", trans. Hélène Belleviel, *Desmos / Le Lien, n.32 (France, 2009).*

18 *Revised List of High-Class Original Copyrighted Bioscope Films, Urban Films, Depicting Scenes from all Countries (London: The Charles Urban Trading Co., Ltd. February 1905).*

19 Oktay Çanaklı, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Vardar Dergisi, n. 4 (İzmir: MAK-GÖÇ, Ekim 2000), s. 11-17.*

20 Roland Barthes, *La Chambre Claire (Paris, Seuil, 2002), s. 96.*

21 *Manastır'da İlan-ı Hürriyet.*

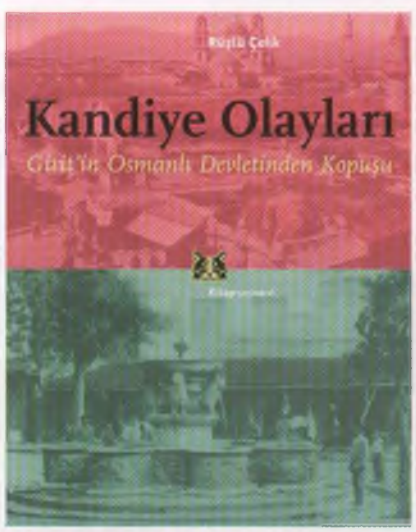
Dört Kitap Daha!

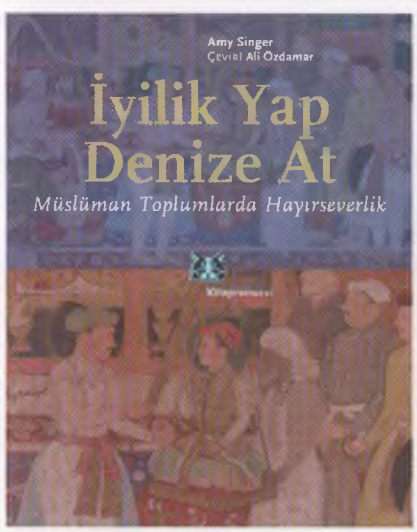
Elinizdeki seyahatname 1851'de İstanbul'a gelen ve burada bir süre kaldıktan sonra Efes, İzmir, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli ve Akhisar'ı kapsayacak şekilde bir Ege yolculuğuna çıkan Henry Christmas (1811-1868) tarafından yazıldı. İstanbul'un 19. yüzyıl ortasındaki durumunu, Ege kentlerini ve ören yerlerini merak edenler için değerli bir kaynak. Pek çok alanda çalışmalar yapan Henry Christmas, özellikle İngiliz tarihi ve arkeolojisi alanında yaptığı faaliyetlerle tanınıyor.

Bu kitap Osmanlı sarayında hazırlanan resimli kitapların sadece edebi bir zevkin ya da tek başına kitap merakının neticesinde üretilmediklerini, içinde yaratıldıkları tarihsel bağlamın siyasi ve kültürel dinamikleri ile şekillenen pek çok farklı roller üstlendiklerini öne sürüyor. Renkli basılan birçok minyatürün eşlik ettiği İktidar Oyunu genç bir sultanı ölüme götüren, veraset tartışmaları, siyasi mücadele ve çekişmelerle geçen çalkantılı bir dört yılın sonunda, II. Osman'ın sarayında üretilen resimli kitapları, tüm bu yaşananların zaviyesinden bakarak okuma ve anlamlandırma denemesi.

Girit'te 1897'de muhtariyet ilanından bir yıl sonra, Müslüman ahalinin tepkisi sonucu ortaya çıkan 1898 Kandiye olayları, adanın Osmanlı hâkimiyetinden kopması sürecinde bir menzil taşı oldu. Olayları izleyen süreçte Osmanlı asker ve memurları Girit'ten çıkartıldı ve 1899'da da Yunan kralının oğlu Prens Georgios adaya vali olarak atandı. 1908'de Girit Meclisinin Yunanistan'a ilhak kararını ilan etmesini izleyen gelişmelerden sonra, 1913'de imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı devleti Girit üzerindeki haklarından vazgeçtiğini bildirdi. Yunan kralı aynı yıl Girit'in Yunanistan'a bağlandığını dünyaya ilan etti.

İslam inancı ondört yüzyılı aşkın bir süredir hayırseverliği vaaz ediyor olmasına rağmen İslamiyet tarihi bu bakış açısından hemen hemen hiç araştırılmadı. Bu kitap Müslüman toplumlardaki hayırseverliğin temel kavram ve kurumlarını açıklıyor, toplumun her katmanında süregelen gönüllü faaliyetleri anlatıyor.Yazılı metinleri, yapıları, imgeleri ve objeleri kullanarak hayırseverliğin ardındaki güdüleri, varsılı ve yoksulu nasıl etkilediğini ve bunun nasıl siyasi hayatın bir parçası olduğunu gösteriyor.

Kitapyayinevi

www.kitapyayinevi.com

1538'DE PREVEZE İLE EŞZAMANLI BİR HÜSRAN:

HİNDİSTAN KAPILARINDA "DONANMA-İ HÜMAYÛN"

SALİH ÖZBARAN

Akdeniz'de, İran sınırında, Karadeniz'de egemenlik tesisinde savaş veren Osmanlı İmparatorluğu için güneydeki sefer niyetinin uygulamaya geçirilememiş olması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Osmanlılar için uygun zaman 1538'de gelmiştir: "Mısır beylerbeyisi Süleyman Paşa'ya hayli asker virilüb ve yetmiş pâre gemiyle Mısır'a ve andan Hindüstan Denizi'ne gönderüb varub Yemen Vilayetin alub ve Diu Kalesi'ne ki Portakal nâm kâfirindir ol diyarları teshir idüb...".

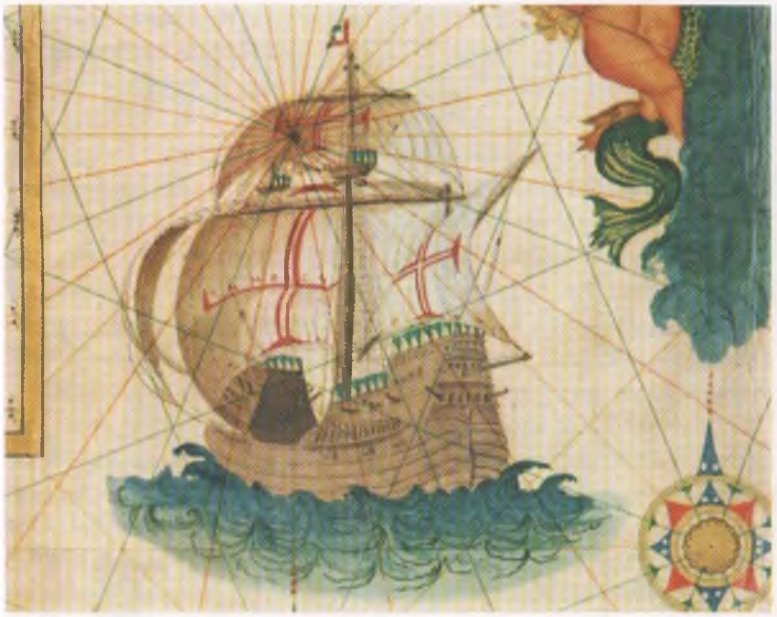
1538: Osmanlı tarihçiliğinde çok önemli bir deniz muharebesini belirleyen dört rakam. Bir ihtişamın Akdeniz'de dalgalanmasını işaret eden Preveze Deniz Muharebesi'nin tarihi; sultanın, boyutlarını Akdeniz sularında genişlettiği imparatorluğunun Batı/Hıristiyan dünyasına karşı kadırgalarının meydan okuma evresinin sembolü; karada olduğu gibi denizde de kendini gösteren Kayser-i Rûm'un (Roma ülkelerine atfen kullanılan Osmanlı hükümdarının duruşunu belirleyen) kilometre taşı. Aynı zamanda, İslam'ın temsilciliğini yüklenmiş aynı görkemin gururunu taşıyan imparatorluk padişahının ayağını uzatmak istediği Hindistan anakarası kıyılarındaki Diu'da Hıristiyan deniz imparatorluğu Portekiz'e karşı bir meydan okuma girişiminin tarihi. Preveze ile -hatta Sultan Süleyman'ın karadan Boğdan üzerine ilerleyen bir gücüyle de- eşzamanlı çok uzaklardaki bir İslam ülkesine yardım girişimi; ancak, sayıları 70'i aşan donanma gücüyle Süveyş'ten açıldı-

D.Joao de Castro'nun *Roteiro de Goa a Diu* adlı eserinde (1539) Diu Kalesi.

ğı bir okyanus seferinde uğranılan hüsran. Hıristiyan dünyasındaki imgesi olan "Büyük Türk"ün Hindistan kapılarını zorladığı ama "memâlik-i mahrûsa"ya dahil edemediği, yani Osmanlı sınırları içine sokamadığı bir okyanus limanına karşı başarısız bir eylemin onay tarihi. Osmanlı denizciliğinin simgesi gibi her yıl kutlanan bir zafere kronolojik olarak eşlik eden, ancak okul kitaplarında Osmanlı'nın "Hint Deniz Seferleri" sayfasında geçiştirilen ve talihsiz bir serüven addedilen 1538/Diu çıkarması. Dönemin Osmanlı kaptan-ı deryası Barbaros Hayreddin'in Akdeniz'de, 55.000 asker taşıyan Venedik, Ceneviz, Papalık, İspanya, Portekiz ve Malta'ya ait kare yelkenli 140 kalyon, 168 kadırga ve birçok nakliye türünden oluşan muazzam bir donanmaya karşı, kadırga türünden 122 gemi ve 20.000 asker ile Preveze'ye ulaştığı an.[1] Ve 70-80 parça geminin taşıdığı 20.000'e yakın bir insan gücüyle oluşan başka bir Osmanlı donanmasının da Hadım Süleyman Paşa komutasında Süveyş'ten başlayan bir seferin Hindistan kıyılarına varış tarihi.

1960'lı ve 70'li yıllarda Osmanlı tarihi incelemelerine damga vuranlardan biri olan Cengiz Orhonlu'nun bilimsel anlamda içine soktuğu -beni de yüreklendirdiği- çok önemli bir evre olarak, Osmanlıların Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu yönündeki serüvenleri ve yapılanmaları da gündemdeydi. Ve bu evre içine oturttuğum bu makalenin konusu olan 1538 Hint Okyanusu seferi, onun akademik anlamda Türk tarihçiliği içine soktuğu bir girişim olmuştu.[2] O günlerden bu yana hatta 1960'lı yıllardan çok daha öncelerine giden süreçte, kimi profesyonelce, kimi amatörce yapılan incelemelerin içinde veya bağımsızca ortaya konan makalelerde 1538 Diu seferi irdelenmeye çalışılmıştır. Birkaç adla yetinmem gerekirse, Portekiz tarihçiliğinin ünlü şahsiyeti V. Magalhaes Godinho, bazı Arapça kaynakları ustalıkla araştırıcının kullanımına hazır eden İngiliz tarihçi R.B. Serjeant, okyanusa açılım bağlamında konuyu Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi içine yerleştiren Halil İnalcık, Şerafettin Turan,

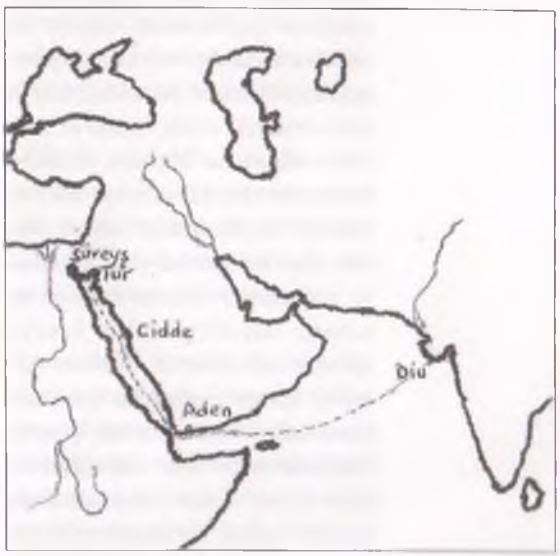

Portekiz deniz imparatorluğunun 16. yüzyıl ortralarında kullandığı büyük gemi tipi: Nâo.

Sebastião Lopes'e atfedilen atlasta yer almaktadır.

Suraiya Faroqhi, M.Yakup Mughul, İdris Bostan, Dejanirah Couto, Rui Manuel Loureiro ve benim de dahil olduğum, Osmanlıların Hint Okyanusu serüvenlerinde anılan olayı geniş perspektif içinde dile getiren ya da kaynaklarına inen genel ya da spesifik değerlendirmeler yapılmıştır.[3] Veyahut da çok daha gerilerde, 1920'li yıllarda M.D. Dames ve Denison Ross gibi doğubilimcilerin veya 1940'lı yıllarda Fevzi Kurtoğlu'nun, Helbert Melzig gibi bir meraklının[4] ilgi alanlarına girmiştir. Portekizli Lusiano Ribeiro da, 1958 yılında yanınlamaya başladığı ve Portekiz belge ve kroniklerinden esinlenerek yansıttığı makaleleriyle Diu kuşatmasını ele almıştı.[5] 1995 yılında Stephan Michaelsen kuşatmayı ayrı bir makale konusu yapmıştı.[6] Hint Okyanusu'nda Osmanlı-Portekiz ilişkilerini bilhassa ekonomik tarih açısından ele alan ve bu vesileyle 1538 seferini değerlendiren Portekizli tarihçi Dejanirah Couto'nun 1998 yılında yayınladığı bir inceleme,[7] 2008'de İstanbul'da bir sempozyumda kuşatmanın görgü tanığı bir Portekizlinin eserini konu eden Nicola Melis[8] ve 2010 tarihinde, Ertuğrul Önalp'ın daha ziyade Portekiz kaynaklarından ve bazı incelemelerden faydalandığı ve 1538 Diu kuşatmasına ilişkin ayrıntılı bilgiler verdiği bir incelemesi ortaya çıkmıştır.[9] Saydığım ve burada anımsatma gereği duymadığım çalışmaların hepsini aynı kategori içine sokmanın doğru olmadığını bildirmek isterim.

Kimileri profesyonel tarihçi, kimileri ise rastlantılar sonunda Diu kuşatmasına el atanların yaklaşımları, inanılabilirlikleri ve değerlendirilmeleri bu makalenin konusu değildir. Ve onun anlatımında yerleştirdiğim dipnotlar çok sınırlı kalmıştır. Ele aldığım olayın ve yansımalarının Osmanlılarda kalan imgesinden çok daha fazlasının Portekiz İmparatorluğu'ndan yansıyıp gelen resmi yazışmalarda, kroniklerde ve yakın geçmişin modern tarihçiliğinde bulunduğunu da ayrıca belirtmek isterim. Makalem daha ziyade olaya çağdaş ya da çok yakın, görgü tanığı ya da dönemin tarihçisi olan tanıklıkların göstergeleri üstüne kurgulanmakta, sınırlı Osmanlı kaynakları karşısında gerçekten zengin duran Portekizce mehazların anılan olayın aydınlığa kavuşmasındaki önemine değinmektedir.

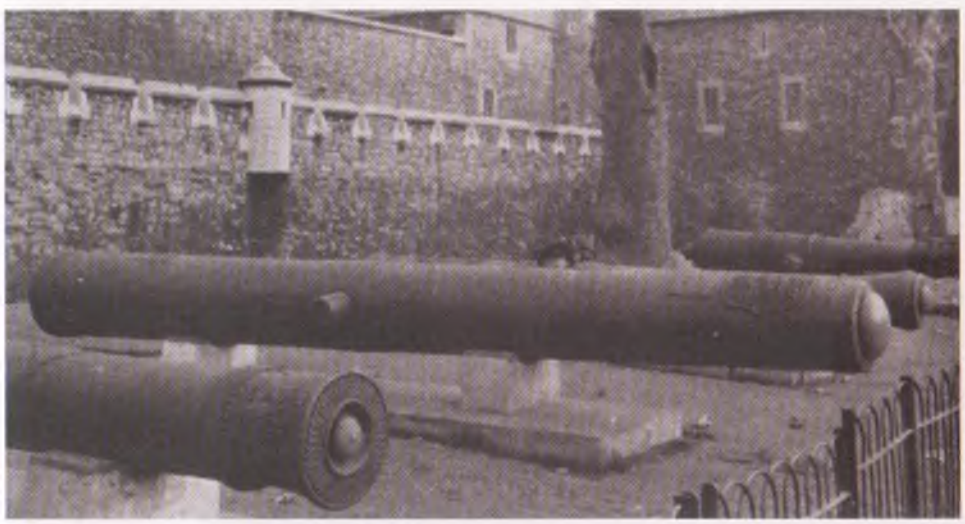

1538 Diu seferi güzergâhı.

HEDEF HİNDİSTAN

Osmanlıların askeri sınıfının Hindistan üzerindeki emellerinin, şüphesiz ki, 1538 yılında gerçekleştirdikleri Diu kuşatmasıyla başladığı söylenemez. Daha Memlukler döneminde yani Mısır'ın 1517'deki işgalinden önce Osmanlı toprak ve denizlerinden yardım etmek ve geçim sıkıntılarını gidermek için Memluk Devleti hizmetine giren ve Doğu Roma'ya atfen "Rûmî/Rumlu" olarak anılan levent türünden paralı askerlerin Hint Okyanusu dünyasıyla Osmanlı merkezi arasında aracı oldukları söylenebilir. 1508 yılında Hüseyin Reis komutası altında 12 gemilik bir Memluk deniz gücünün Hindistan kıyılarına ulaştığı hatta Çaul'da bir Portekiz gücüne karşı başarı kazandıkları; 1531 yılında Diu'ya büyük topların da eşliğinde 600 Osmanlı ve 1.300 Arap kuvvetiyle Mustafa Bey ve Hoca Sefer'in önderliğinde ulaşıp orada ateşli silahların yayılmasında önemli rol oynadıkları tarihçilerin bilgi dağarcığındadır. Daha da önemlisi, Mısır'ın fethi sırasında Cidde Limanı'nı Portekiz saldırısına kapatan, İslam'ın merkezine olası bir saldırıyı önleyen Osmanlı denizcilerinin önderi Selman Reis'in Osmanlı-Hint Okyanusu bağlantısının rolüne değinen ve sultanın başveziri İbrahim Paşa'ya sunulan raporunun bu yöndeki teşvikleri bilinmektedir.[10] Bu makalede Osmanlıların 1538 öncesine yönelik faaliyetlerinden söz edilmeyecek; daha ziyade benim çalışmalarımda şimdiye kadar ayrıntısını yansıtmadığım bir kuşatmanın çok yakın tanıklarıyla betimlenen serüvenine eşlik edilmesi sağlanacaktır.

Portekiz savaş gemilerinin 1520'li ve 1530'lu yıllardaki, özellikle Kızıldeniz yönünde işleyen ticaret gemilerine karşı yıkıcı faaliyetleri, belki, Osmanlıların okyanusta topyekün bir çıkarmasına neden olduğu ileri sürülebilir. Bir Osmanlı arşiv kaydına göre 1530-1531 (hicri yıl 957) sürecinde Süveyş tersânesinde (bir sultani altının 1/60 değerinde olan akçe hesabıyla) iki milyon akçe harcanarak bir donanma gücü hazırlığına girişildiği bilinmektedir.[11] 1531 yılı sonunda da, Portekizlilerin okyanusta kurdukları ve Kızıldeniz açıklarında hissettirdikleri egemenliğine karşı koyacak, sınırlarını Hindistan'a ulaştırabilecek, böylece de yardıma muhtaç Müslüman halklara erişebilecek bir Osmanlı donanmasının hazır olduğu sanılabilir. Hatta, böyle bir açılım için, 1532 yılında da süren ve binlerce kişinin Nil ile Kızıldeniz arasında -sonu getirilemeyen- bir kanal açma işinde çalıştırıldığı yolundaki tanıklıklar dahi akla getirilebilir.[12]

1531 yılında Mısır'da dökülen ve Hindistan'a götürülen bir Osmanlı topu.

R.B.Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast*, Oxford U.P., 1963.

Ancak o yıllarda böyle bir atılım gerçekleştirilememiştir. Neredeyse her yöne açılmış yani Akdeniz'de, İran sınırında, Karadeniz'de egemenlik tesisinde savaş veren bir imparatorluk için güneydeki sefer niyetinin uygulamaya geçirilememiş olması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Osmanlılar için uygun zaman 1538'de gelmiştir; 1525'te atandığı yıldan sonra -tarihçi Peçuylu'nun da işaret ettiği üzere- "daima Yemen ve Aden fethi tedbirine sarf-ı himmet" ettiği bilinen Mısır beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'nın kumandasındaki gemiler sefere hazırdır artık.[13] Osmanlı sadrazamı Rüstem Paşa'ya atfedilen bir Osmanlı tarihindeki açıklamalar da hedefi belirlemektedir:

"Mısır beylerbeyisi Süleyman Paşa'ya hayli asker virilüb ve yetmiş pâre gemiyle Mısır'a ve andan Hindüstan Denizi'ne gönderüb varub Yemen Vilayetin alub ve Diu Kalesi'ne ki Portakal nâm kâfirindir ol diyarları teshir idüb...".[14]

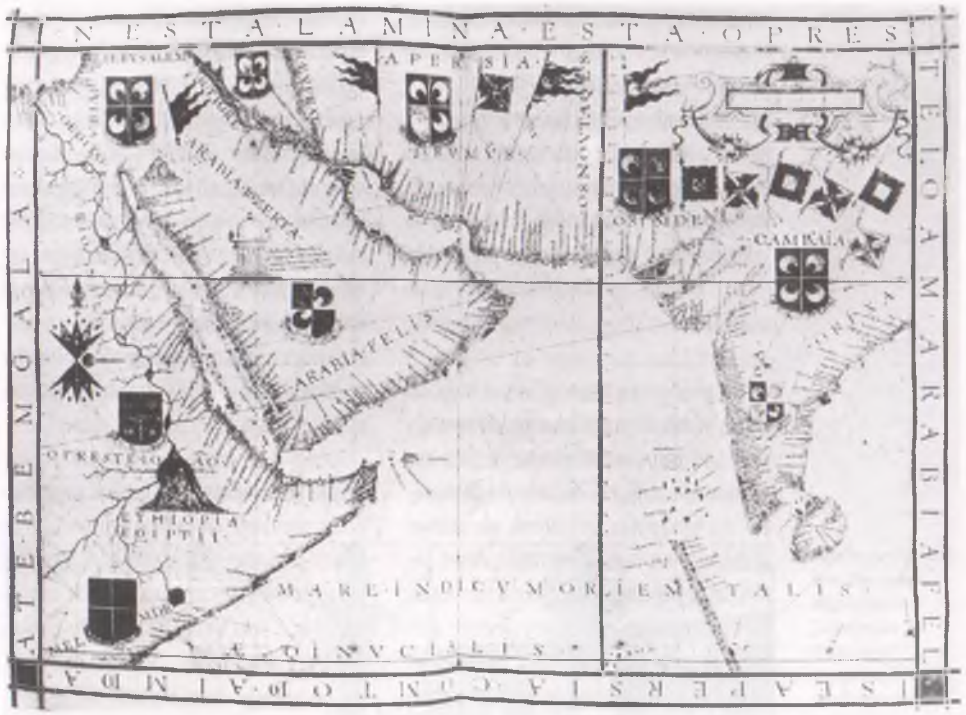
Osmanlı deniz kuvvetleri çok homojendi; gemi inşasında gözlemci olmak üzere topçu, doğramacı, kalafatçı, kaptan, kürekçilerden oluşan 200 kadar Venedikli zorla hizmete sokulmuştu; İskenderiye'de bulunan Venedik ticaret gemilerinden alınan toplara da sefer için el konulmuştu. Bu ortamda Osmanlı hizmetinde çalışmaya zorlanan adını bilmediğimiz bir Venedikli subayın görgü tanığı olarak kaleme aldığı sefer anılarında barut, güherçile, kükürt, gülle, peksimet ve diğer erzak ve materyalin gemilere yüklendiğinden bahsetmektedir.[15] Diu kuşatmasında Osmanlılara karşı savunma yapmış olan Portekizli subay Francisco do Couto'nun hazırladığı bir sefer günlüğünde Osmanlı donanmasının sayısal gücünü şöyle yansıtmaktadır:

"Anılan Süveyş'te kürekli (*de remo*) türünden ve donanımlı olan gemiler şöyleydi: Her birinde 33 oturak sırası bulunan 15 baştarde, 30 sıralı 25 kadırga (*galés reaes*), 10 küçük boy kadırga (*galés sotis*), 4 küçük gemi (*albetocas*) ve çift gabya yelkenli 6 kalyon [....]. Böylece Süveyş'te toplanan gemi sayısı 72 idi".[16]

Diu Kalesi'ni koruyanlar arasında bulunmuş, muharebede yara almış, büyük bir olasılıkla o günlerde kuşatmanın öyküsünü yazmaya başlamış olan başka bir Portekizli subay olan Lopo de Sousa Coutinho'nun da yakın tanıklık ettiği bu seferin tasvirini yaparken gemi ve top sayılarını şöyle vermektedir:

"Osmanlılar (*Rumes*/Rûmîler) donanmalarını inşa ettikleri Süveyş'ten yola çıktılar. Her biri 25 oturak sıralı 49 kadırga (*gualees*), 7 kalyon 1 büyük gemi (*naão*) ve 6 pergente (*bargamtines*). Kadırgalar badaluşka (*basalisco*) denilen ve her biri demir döküm olan 40 topla geldiler; Hindistan'daki bizim badaluşkalarımızdan daha iyiydiler [....]. Mekke'den [Cidde'den olmalı] ayrıldıklarında toplam 90 gemileri vardı".[17]

Coutinho, hedefteki kalenin komutanı olan Antônio da Silveira'yı bilgilendiren bir Müslüman'ın söylediklerine dayanarak belirttiği bir nokta ise çok ilginç: "Bizim yaptığımız savaşın temel nedeni Rûmilerin (Osmanlıların) gelişlerini duyumsamaktır."[18]

Fernao Vaz Dourado'nun resmettiği 1575 yılı Batı Hint Okyanusu dünyası.

Cortesao ve Mato, *Portugaliae...*, III, est. 305.

Osmanlı donanmasının kaç gemiden oluştuğunu ifade etmek kolay değildir. Osmanlı kroniklerine ve bazı incelemelere dayanan Şerafettin Turan'ın 76, Cengiz Orhonlu'nun 72 olarak verdikleri ve İdris Bostan'ın İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan *Rüstem Paşa Tarihi*'ne dayanarak yansıttığı "yaklaşık 70" tahminleri akla yatkındır.[19] Yukarıda naklettiğim bu rakamlara ek olarak dönemin Arap kaynakları da değişik rakamlar yansıtmaktadırlar. Arapça anonim bir kaynağın belirttiği 100 yelkenli ve 80 grab ile taşınan 40.000 kişilik ordu şüphesiz abartılı bir tahmindir. Bir Hadramut kroniği olan *Tarih-i Şihri*'de ise 40.000 kişilik insan gücü yinelenirken, gemi sayısı 80 ile sınırlandırılmıştır.[20] Gemi sayısını 70-80, insan gücünün 6.500 savaş erleriyle birlikte 20.000 civarında olduğunun onaylanması varsayımında bile, bu açılımın Osmanlıların Hint Okyanusu'na çıkardıkları en güçlü donanmayla yapıldığı ve güney denizlerinde erişebilecekleri kuvvetin doruğuna çıktıkları bir süreç olduğu ortadadır.

BİR SERÜVENİN ÖYKÜSÜ

Bu makalenin esas amacı, Süveyş'ten başlayıp anılan kuşatma girişiminin ve sonuçsuz olarak geri dönüşün öyküsünü betimlemektir. Yani kuşatmanın betimleyici (hikayeci/narrative/öyküsel) biçimiyle anlatımıdır; ve dönemin elimizde bolca kalan Portekizce kaynaklarından ve bazı Arapça ve Türkçe özgün tanıklardan alınan veriler ve pasajlarla yansıtılmasıdır. Kuşatmaya yönelten saiklerin, o sürecin ya da kuşatmanın veyahut da kuşatma sonuçlarının yansıtılması ve yorumu yapılmayacak, sadece kuşatma sürecine şahitlik edenlerin imgelerini taşıyan belge ve kaynakların içeriklerine dayanan -yapısal tarih dışında kalan- kronolojik bir kesit sunulacaktır.

Mora doğumlu, 80 yaşında, denizcilik eğitim ve deneyiminin sınırlı olduğunu tahmin ettiğim, ancak 4 kişinin yardımıyla yerinden kalkabilen[21] Süleyman Paşa komutası altında yola çıktı Osmanlı donanması. 1538 yılı 28 Haziran'ında Süveyş'ten denize açılmasından Cidde Limanı'na varışına değin geçen yolculuğun öyküsünü, karşılaşılan coğrafi güçlükleri, özellikle su sıkıntısını ve onun getirebileceği rahatsızlıkları, karşılaşılan kayacıklardan sıyrılmalarını, hatta Akdeniz'in deneyimli denizcilerinin dahi Kızıldeniz'de tanık oldukları manzaradan dolayı şaşkınlık içinde kaldıklarını, başkomutan konumundaki Süleyman Paşa'nın bizzat kendisinin sultanına gönderdiği bir arzında şöylece özetlemektedir:

"Süveyş'ten hassa donanma gemileriyle çıkılup Korondil nam mahalle konulup yarındası [yarıntesi] yevmülcüma ki mah-ı saferin gurresidir mahall-i mezbûrdan göçülüp Tur limanına konulup anda Tur'da mukaddema sulamaya irsal olunan otuz pare hassa donanma gemilerine mülaki olup asker halkının suya şiddet-i ihtiyaçları olmağın dört gün sulanmak maslahatı içün Tur'da ikamet olunup andan Kemran [Kameran] ceziresine yapışmak niyetine çıkılup Cidde enginine salınup dört gün dört gice zikrolunan enginde yürünüp beşinci gice hemen anı gördük ki derya içinde suya beraber nice yerde cabe ca döküntü taşlar zahir olup [...]. Eğer Cidde limanına yapışılmak müyesser olmasa asker halkının ve gemici tayfasının nısfı hararet ve ufunet-i havadan ve su kıllesinden kırılup halleri diğergün olmak mukarrerdi".[22]

Serüveni yine Süleyman Paşa'nın, sultanına Aden'e varışından sonra gönderdiği bir ariza ile sürdürelim; kuşatmanın baş sorumlusu olan Osmanlı paşasının anlatımıyla:

"[Daha önce Aden'de Osmanlı padişahı adına para bastırılıp hutbe okutulduğunu anımsattıktan ve Emir Ferhad Subaşı'nı Kameran adasından padişah nişanıyla Aden şeyhi Âmir bin Davud'a gönderip, Ferhad şeyh

ile buluştuğunu ve hükm-i şerifin kendisine verildiğini bildirdikten sonra] hemen Kameran'dan yilken idüp şenbih gün ki mah-ı rebiyülevvelin yedinci günüdür Aden'e gelüp vasıl oldukda yilken aşağa komayup mükemmel donanma gemileriyle yilken ile gelüp doğru limanına girüp demir bırakup kendisi taleb olundukta...".[23]

Aden şeyhinin ele geçirilmesi hakkında ilk elden kaynakların verdikleri ayrıntı burada yansıtılmayacak, Diu kuşatması yolculuğuna devam edilecektir. Şu kadarıyla yetinmek gerekirse, dönemin kaynaklarını tahlil eden tarihçilerin çoğunlukla vardıkları kanı, Süleyman Paşa'nın Aden şeyhini hile ile elde ettiğine ve gemide adamlarıyla birlikte asıldığına ve kentin yağma edilmesine ve bir garnizon yerleştirilerek kısmen Osmanlı egemenliğine geçişinin bir işareti olduğuna ilişkin bilgilerin onaylanması şeklindedir.[24]

Osmanlı serdarı, imparatorluğun adım attığı Hint Okyanusu sularında yer alan Aden'i kendisine üs yaptıktan sonra Hindistan kıyılarına doğru açıldı. Kürekli gemilerin ağırlığını taşıdığı donanmasıyla 19 gün süren ve bir hayli zahmetli geçen, Hindistan kıyılarına sürüklenip kaybolan gemilerin de yitirildiği bir yolculuktan sonra 4 Eylül 1538'de Diu açıklarında demir attı. Böyle bir hareket -Osmanlıların Gücerat Yarımadası'nın güney burnunda yer alan Diu Kalesi önünde gözükmeleri- Portekizlileri korkutmuştu şüphesiz.

Daha sonraki yüzyıllarda İngilizler adına Bengal'de görev yapmış olan ve özellikle Portekiz kaynaklarını iyi kullanmış olan R.S. Whiteway'in Diu kuşatmasına ilişkin kısa, düşündürücü ama kapsamlı betimlemesinin önemli olduğunu düşünüyorum. Şöyle değerlendirmiş söz konusu kuşatmayı:

"Diu'ya 4 Eylül'de ulaşılmıştı. Donanma Aden'den geçerken fırtınada dağıldı, gemilerden dört tanesi Batı Hindistan'ın çeşitli yerlerinde harap oldu. Bu kazalardan dolayıdır ki Portekizliler korktukları donanmanın Hindistan sularında olduklarını anladılar. Hızlı giden gemilerini kuzeye ve güneye saldılar ve yerleşik alanlardakileri hazır olmak için uyardılar. [Sultan] Süleyman'ın buyrukları Portekiz donanmasının bulunması ve ona karşı savaşılması yolunda idi. [Osmanlı] milleti için iyi bir rastlantıydı ki [Süleyman Paşa] emirlere uymadı ve Diu'yu kuşattı. Diu o zamanlar Portekizlilerin Hindistan'da sahip oldukları en güçlü yeriydi".[25]

Böyle bir kuşatmanın başarı şansının önü engellerle doluydu; Osmanlıların yerel güçlerle olan İslamî ittifakı ve iri gülleler atan topları yeterli olmayacaktı. 1.500 kadar Hıristiyan tutsağın kürek çektiğini, bir Venediklinin 10 kadırgada 800 Hıristiyan askere komutanlık yaptığı ve bir isyan dolayısıyla yüzlerce askerin ve denizcinin öldürüldüğü bir donanma gücünün etkinliğindeki başarı kuşku götürür nitelikteydi. Yine Whiteway'in yorumlarına açılalım:

"Şimdi Diu'yu tehdit eden ve karışık yapılı bu dehşet verici saldırı, onu oluşturan taraflar arasında dayanışmadan yoksundu. Tüklerle Hintlilerin arasındaki tek ortak bağ Portekizlilere karşı olan kindi. Gücerat kuvvetlerinin komutanı olan Ali Han [Âlam olmalı] Diu adasının Gücerat egemenliği için Portekizlilerden kurtarılmasını istedi; ve ardından da Osmanlı/Türk [sultanın] adının Diu kentinin merkez camilerinde okunmasını reddetti".[26]

Gücerat yöneticileri Süleyman Paşa'nın Aden emirine yaptıklarını biliyorlardı; paşanın Osmanlı İmparatorluğu adına kendilerini yönetecekleri kuşkusu içindeydiler. Bir Osmanlı gemisinin Gücerat kıyılarında parçalanması sonucu süvari eyeri yükü çevreye saçıldığında yerli halk anlamıştı ki Osmanlılar sadece bir deniz seferi düşünmüyorlardı; kara harekâtı ise muhakkak kendilerine ya da bir Müslüman devlete karşı düşünülmüş olmalıydı. 5 Eylül'de karaya çıkan yeniçerilerin yağmacı davranışları ise kuşku artırıcı başka bir eylem sayılmalıydı.

Diu Kalesi, aynı adı taşıyan adanın doğu köşesinde yer alırken batı yakasında şehir konumlanmıştı. Kale üç tarafından denizle çevrili olup anakara yönünde sağlam surlarla çevriliydi. İslam dünyasında "Bender-i Türk", Portekizliler tarafından "Villa dos Rumes" olarak tanınmış olan Gogala ise adayı Kathiavar Yarımadası'ndan ayıran körfezin karşı kıyısında bulunuyordu.[27] Gogala tabyasında bir komutan emrinde 4 top ve başka silahlar eşliğinde 100 Portekizli bulunmaktaydı; ayrıca Garcia da Sa ve St. Thomas olarak bilinen, Diu Kalesi'nin korunmasını sağlayan iki küçük tabya vardı. Süleyman Paşa Caferabad'a çekildiği sırada Hoca Sefer komutasındaki Gücerat birlikleri Gogala'ya saldırılar yapmışlar, kaleyi toplarla dövmüşler ve birçok Portekizli askerin ölümüne yol açmışlardı.

28 Eylül'de gemilerin bakımı yapıldıktan ve Caferabad'dan ayrıldıktan sonra Osmanlı kadırgaları toplarını Diu kalesi arkasına boşalttılar ve kalenin üç mil açığında demirlediler. Osmanlı paşası, Hoca Sefer ve portekizin Gogala komutanı arasında yaşanan bir diplomatik iletişim sonunda kalenin teslim alınması Osmanlıları cesaretlendirmiş olmalıydı. Diu kalesinin kuşatılmasına sıra gelmişti. Yapılan teslim çağrısı kalenin Portekizli komutanı Antonio da Silveira tarafından, alaylı bir tavırla, reddedildi. Diu artık kuşatılacaktı. İçlerinde ağır gülleler atabilen birçok top karaya çıkarılmış, Diu Kalesi'ne yöneltilmişti. Top atışları Ekim ayı boyunca ısrarla sürdü. Kale büyük zarar gördü. Bu arada, 5 Ekim tarihinde, Diu'nun doğusunda kalan Garcia da Sa Kalesi'ne de ateş açılmış, Portekizliler oradan geri çekilmişti; hatta yakındaki St.Thomas tabyası topa tutulmuş ve yerle bir edilmişti. Ancak çekildikleri yerlerde yeni savunma hatları inşa etmeleri, Osmanlıların kaleyi tam işgallerini engellemişti. Portekizlilerin ay boyunca yitirmedikleri savunma dirençleri Portekiz tarihçiliğinin gurur kaynağı sayılmıştı. Portekiz kaynaklarının yansıttığı kişisel kahramanlık öyküleriyle dolu olan Portekiz savunması 4 Kasım'da direnen güçlerinin çok az sayıya düş-

müş olmalarına karşın kale zaptedilememişti.

Kaleyi teslim almak isteyen ve iri toplarıyla ortaya çıkan Osmanlı güçleriyle onu savunan Portekiz kuvvetleri arasındaki muharebe taktikleri bu makalenin konusu değildir. Şu kadarını ifade etmek gerektir ki Osmanlı paşasının yenilenen saldırıları ve onun karşısındaki komutan Antonio da Silveira'nın inatla sürdürdüğü savunma, bir okyanus seferinin kale kuşatmasında düğümlenen özünü oluşturmuştur. Osmanlılar ile Gücerat kuvvetlerinin anlaşmazlığı, Osmanlı paşasının güvendiği İslam hükümdarlardan beklediği yardıma ulaşamaması, belki tüm bu olumsuzluklardan da önemli olarak, Portekizlilerin merkez üssü olan Goa'dan yardım konvoyunun yaklaştığı, dolayısıyla genel valinin yardım kuvvetleriyle ulaşmak üzere olduğu kuşkusu, Osmanlı ihtişamını Hindistan'a taşımak isteyen hareketin sonunu getirdi. 6 Kasım'da, bazı toplarını yeniden yükleyen ve ardında 400 yaralı bırakan "donanma-i hümayûn" Diu'dan uzaklaştı. Whiteway'in şu yorumu kayda değer:

"Portekizlilerin uzun süren savunmaları Türklerle Güceratlılar arasındaki farkları daha belirgin duruma getirmişti. Dışarıdan müdahale edenler, kendi taşkınlıkları yüzünden gerekli araç-gereçleri dahi sağlayamadıkları gibi, Türkler adına güney Müslüman devletlerinin yardımlarını sağlama yolundaki çabalar işe yaramamıştı. Süleyman Paşa toplarını geri çekti, gemilerine bindi ve 6 Kasım sabahı gözden kayboldu. [...] Gerisinde 400 yaralı bıraktı; dönüş yolculuğu, onun başka yerlerde yaptığı gaddarlıkları kadar vahim damga yemişti. Gücerat kuvvetleri çevreden çekildiler. Aslında Portekizlilerin Antonio da Silva komutasındaki kurtarma güçleri sınırlıydı".[28]

Kuşatmanın sonuna yaklaşan gelişmelerin yukarıda andığım Venediklinin görgü tanıklığındaki betimlenmesi ise şöyleydi:

"Tüm Türk kuvvetleri [Ekim'in] 30'unda savaş düzeni almıştı; büyük bir saldırı için limanın yanındaki kaleye yürüdü; bu amaçla hücum merdivenleri getirildi. Türklerin diğer bir kolu kalenin kara tarafından gedik açmak için tırmandı; bunu kolayca yapabilirlerdi, çünkü orası ateş altında kalmıştı ve açıktı. Ancak orada üç saat beklediler, içeriye girmek için yeterince cesareti gösteremediler; kuşatılanlar gedikten geçtiler ve Türkleri hendeğe püskürterek 400 kişiyi öldürdüler. [Ekim'in] 31'inde Müslüman kaptan on bir kadırgayla küçük bir burca saldırı için hareket geçti; ama büyük kale tarafından atılan ve bazı gemilerini de batıran top atışı nedeniyle geriye çekilmek zorunda kaldı".[29]

Savaş kahramanlarından ve görgü tanığı olan Coutinho'nun, Türklerin "kaleye çok şiddetli ve dayanılması zor bir saldırısı" olarak betimlediği bu hücum da Müslümanlara bir zafer getirmemişti.[30] Venedikli tanık Osmanlıların 5 Kasım'da bütün toplarını geride bırakarak gemilerine bindiklerini söylüyor. Osmanlı kadırgalarına yaklaşan ancak görünemeyen Portekiz gemilerinden saçılan barut ateşlemelerine karşı Osmanlı paşasının emriyle her bir kadırgadan ateşlenen üçer top, gecenin karanlığında dağılan boru sesleri, Osmanlıların ummana çıkardıkları en büyük donanma gücünün gösterisi oldu! Çaresiz, yelkenleri açarak ve küreklerini çekerek dönüş yolunu tutacaktı bu karmakarışık "donanma-i hümayûn".[31]

DİU SEFERİNDEN ARTAKALANLAR

Osmanlıların gemilerine binip dönüş yolculuğuna başladığı günlerin ardından bir Portekizli yetkili olan João de Sousa'nın Hint Okyanusu'ndaki merkezleri Goa'dan kralına yazdığı bir mektupta durumu şöyle özetlemişti:

"Osmanlılar [Rûmîler] Diu'ya karşı büyük bir savaşa giriştikten ve orada çok zarar gördükten sonra orayı elde etme umutlarını yitirdiler; çünki büyük bir dirençle karşılaştılar. Her gün bizim çok büyük bir donanmamızın gelebileceği haberlerini alıyorlardı. Gücerat sultanının ne karadan bir yardımını aldılar ne erzak ulaştırıldı kendilerine ne de çok gerekli olan şeyler verildi".[32]

Aden şeyhi Âmir bin Davud ve adamlarının Süleyman Paşa'nın gemisinde asılmalarını imgeleyen resim.

A. and J. Churchill, *Collection of Voyages and Travels* adlı eserden nakleden R.B.Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast*, Oxford, 1963.

İster Süleyman Paşa'nın ileri sürdüğü sebeplerden olsun, isterse Portekizlilerin başarılı savunması ve genel valinin Goa'dan büyük bir donanmayla gelmek üzere olduğu haberinin sonucu olsun, 1538 Diu olayı kuşatmalar tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Portekiz İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini kaleme almış olan tarihçi R.S. Whiteway'in ifade ettiği gibi, "Portekiz halkının gururla hatırlayacağı" bir olaydır.[33]

Süleyman Paşa, Diu'dan dönüşünde Aden'den 6 Aralık 1538 tarihinde Gücerat şahı Mahmud'un başvezirine yazdığı ve Portekizcesi Portekiz devlet arşivinde saklı bulunan bir

mektupta, ticaret yollarını tıkayan ve Müslümanların Mekke'ye gidiş gelişlerini engelleyen Portekizliler üstüne gittiğini ama gereken yardımı Müslüman müttefiklerinden alamadığını hatırlatırken, bu arada intikam için döneceğini bildirirken, ona şunu söyleme gereği duymuştu: "Uyanın! Düşmanınız ve dostunuz kimdir bilmiyorsunuz" (... *acordaiuos do sonu se estais dormjdo / por que nam soubestes quem he voso y[ni] migo e amigo...*).[34]

Osmanlı paşası Hindistan kıyılarında -Müslüman ülkelerin topraklarında dahi- sığınacak yer bulamamıştı. Sefere giderken elde ettiği Aden hâkimiyeti ve sefer sonrasında Yemen toprak ve limanlarında kurulan Osmanlı egemenliği, hüsranın bir tesellisi gibiydi. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu anılan seferin öncesinde ve sonrasında Afrika'da Etiyopya sınırlarından Basra Körfezi'nin kuzeybatısına kadar uzanan Umman kıyılarının nöbetini tutmuş, Hindistan ticaret yolunda işleyen alışverişin gümrüklerindeki kazancı oralar için düzenlenen eyalet bütçeleriyle devlet iradına dahil etmiştir. Ancak bu durum 17. yüzyılın başlarında Asya sularında ağırlıklarını hissettirecek olan İngiltere ve Hollanda imparatorluklarının taze güç ve yeni yöntemleriyle, Osmanlıların Hint Okyanusu'ndaki görüntülerini karartmaya başlayıncaya kadar sürebilmiştir.[35]

Genel bir değerlendirmeye dönüp Diu serüvenini dile getirecek olursam, Whiteway'in yorumunu yinelemek, sanırım, yerinde bir tavır olacaktır: "Osmanlılar, Portekizlilerin en muhkem kalesine saldırmışlardı (aslında başarılı oldukları bir yöntemi seçmişlerdi); ama bu hareketlerinde dahi başarılı olamamışlardı. Başka kalelere saldırıları ve başarılı olmaları durumunda bile okyanusta Portekiz donanmasına karşı ne yapabilirlerdi?"[36] Savaşın görgü tanığı, Osmanlılara karşı savaşmış asker ve günlükleriyle tarihsel bir belge bırakmış olan Coutinho'nun yorumu ise birincil kaynaktan gelmiştir. Eserini, belki, kuşatma altındayken, hatta yaralandığı zaman yazmaya başlayan Lopo de Sousa Coutinho'nun şu gözlemi de böyle bir yorumu destekler niteliktedir: "Yaptığımız savaşın ana nedeni Rûmîlerin [Osmanlıların] gelişlerine ilişkin duygularımızdı".[37] Gerçekten, daha Memlukler döneminden beri kimi zaman "Türk", kimi zaman "Rûmî" imgesiyle Portekiz üslerinde yaratılan kuşku ve korku Osmanlıların okyanusa yönelik gelip-geçen çıkarmalarında bıraktıkları izlerden daha derin olmuştur.[38]

DİPNOTLAR

1 İdris Bostan, "Preveze Deniz Seferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi*, cilt 1 (editörler: İ. Bostan ve Salih Özbaran), İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, ss. 173 vd.

2 Orhonlu'nun erken yaşta gelen ölümünden iki yıl önce yayınlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, 1974) kitabı, onun Kızıldeniz yoluyla daha önceleri yazmış olduğu makalelerini de kapsamaktadır.

3 Anılan tarihçilerin bu konuyu da işledikleri bölümleri içeren incelemelerini burada sıralamanın gereksiz olduğunu düşünüyorum. Aşağıda onlardan bazılarına gönderme yapılmıştır.

4 H.Melzig, *Büyük Türk Hindistan Kapılarında. Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*. İstanbul, 1943.

5 L. Ribeiro'nun dizi makaleleri şöyledir: "O Primeiro Cerco de Diu", *Studia*, no: 1, 1958, pp. 201-271; "Preâmbulos do primeiro cerco de Diu", *Studia*, no: 10, 1962, ss. 151-193; "Em torno do primeiro cerco de Diu", *Studia*, no: 13-14, 1964, ss. 41-103; "Mais domumentos relativos ao primeiro cerco de Diu", *Studia*, no: 18, 1966.

6 S. Michaelsen, "The Ottoman Expedition to Diu", *Mare Liberum*, nu 9, Julho 1995, ss. 209-215.

7 "No rasto de Hādım Sulemão Pacha: alguns aspectos do comércio do mar Vermelho nos anos de 1538-1540", *A Carreira da India e as Rotas dos Estreitos*, Angra do Heroismo, 1998, ss. 483-508.

8 N. Melis, "The Importance of Lopo de Sousa Coutinho's work as a source of information on the first siege of Diu", *International Turkish Sea Power History Symposium: The Indian Ocean and the Presence of the Ottoman Navy in the 16th and 17th Centuries*, İstanbul, 2009, ss. 111-15.

9 E. Önalp, *Osmanlıların Güney Seferleri: XVI. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Ankara, 2010, 3. bölüm.

10 Daha fazla bilgi için bak. Salih Özbaran, Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004; S. Özbaran, *The Ottoman Expansion towards the Indian Ocean*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2009).

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci tasnifi, no: 5638.

12 Magalhaes Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, Lizbon, cilt 2, 1965, s. 154. Akdeniz ile Kızıldeniz'i dolayısıyla Hint Okyanusu'nu birleştirebilecek ve daha önce Venediklilerin tasavvur ettikleri bir kanal projesi düşüncesine ilişkin bak. Maria Pia Pedani, "Venetians and Ottomans: From the Suez Canal to Diu (1502-1538)", *International Turkish Sea Power History Symposium*, İstanbul, 2009, ss. 11/3-11/9.

13 Ş. Turan, "Süleyman Paşa", *İA*, cilt 11, 1970.

14 Tevârih-i Al-i Osman, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Türkçe Yazma bölümü, yaprak 215b-216a.

15 "Particular relation of the expedition of Solyman Pacha from Suez to India against the Portuguese at Diu...", *A General History and Collection of Voyages and Travels* (ed. Robert Kerr), vol. VI, Edinburgh and London, 1824, s. 261.

16 Ribeiro, "Primeiro Cerco..." s. 246: "Este he ho caminho que hos rumes fizeraão ate chegar a Imdia e a maneira como deram ha bataria a Fortaleza de Dio" (Osmanlıların Hindistan'a varışlarına ve Dio kalesini nasıl topa tuttuklarına ilişkin sefer günlüğü); Lopo de Sousa Coutinho, *Historia do Cerco de Diu*, Lizbon, 1890, s. 126.

17 Ribeiro, "Primeiro Cerco..." s. 246: "Este he ho caminho que hos rumes fizeraão ate chegar a Imdia e a maneira como deram ha bataria a Fortaleza de Dio" (Osmanlıların Hindistan'a varışlarına ve Dio kalesini nasıl topa tuttuklarına ilişkin sefer günlüğü).

18 Melis, "The Importance of Lopo de Sousa Coutinho's work...", s. 111/24.

19 Ş.Turan, "Süleyman Paşa", *İA*, cilt 11; C.Orhonlu, "Khādim Süleyman Pasha", *EI2*, cilt 4; E.Afyoncu, "Süleyman Paşa, Hadım", *DİA*, cilt 38. Süveyş tersanesi üstüne henüz yayınlanmamış bir incelemesini bana gönderme lütfunda bulunan İdris Bostan'a çok teşekkür ederim.

20 R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadramī Chronicles*, Oxford University Press, 1963, s. 79 ve 94.

21 Manuel de Faria Sousa, *Ásia Portuguesa*, Porto, 1945, Vol.II, s. 312.

22 Feyzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad Muhasarası Planı", *Belleten*, IV/13, 1940, 64.

23 Kurtoğlu, "Hadım Süleyman..." s. 66, fotokopi VII.

24 Serjeant, *The Portuguese off...*, s. 19; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney...*, s. 17.

25 Whiteway, *The Rise of Portuguese...*, s. 257.

26 Whiteway, *The Rise of Portuguese...*, s. 258.

27 Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası...*, ss. 144-145.

28 Whiteway, *The Rise of Portuguese...*, s.265.

29 "Particular relation...", s. 273-4.

30 Coutinho, *Historia do Cerco de Diu*, Capitulo XVIII.

31 "Particular relation...", s. 274.

32 Ribeiro, "O Primeiro Cerco...", ss. 215-216

33 Whiteway, *The Rise of the Portuguese...*, s. 265; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya...*, s. 135.

34 Torre do Tombo (Lizbon), Corpo Cronológico, parte 3, maço 14, documento 44. Belgenin yayınlanmış şekli için bak. Ribeiro, "O Primeiro Cerco...", ss. 211-215. Fevzi Kurtoğlu, söz konusu mektubun özgün Türkçe metnini tüm aramalarına karşın Topkapı Sarayı'ndaki arşivde bulamadığını makalesinde belirtmektedir.

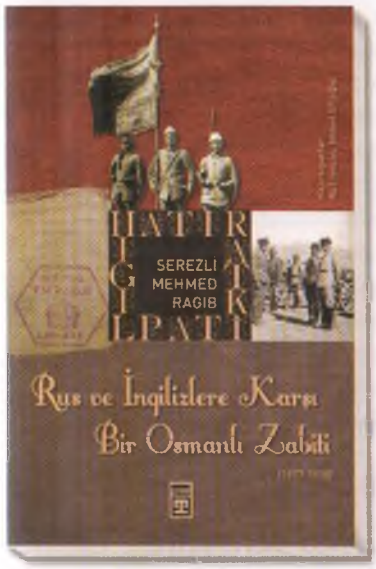
35 Portekiz'den sonra Hint Okyanusu dünyasına ulaşan İngiliz ve Hollandalı denizcilerin öyküleri ve kurdukları emperyal düzenlerin tarihçeleri bir hayli zengindir; burada dile getirilmeyecektir.

36 Whiteway, *The Rise of the Portuguese...*, s. 257.

37 Coutinho'dan aktaran Melis, "The Importance of Lopo de Sousa Coutinho's work...", s. 111/24.

38 Portekizlilerde iz bırakan Osmanlı imgeleri için bak. S. Özbaran, " 16. Yüzyıl Portekiz Kaynaklarında Osmanlı İmgelerine Yeniden Bakış: Akdaniz'de Türk, Okyanusta Rûmî/Türk", *Toplumsal Tarih*, sayı 211, Temmuz 2011, ss. 68-20.

Yakın Tarihe Yön Verenlerin Dilinden

224 sayfa-14 TL

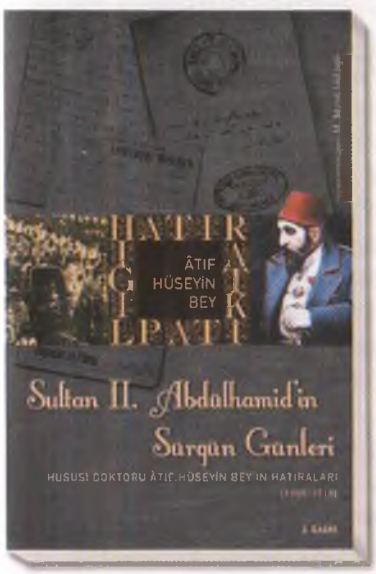
Rus ve İngilizlere Karşı Bir Osmanlı Zabiti
Serezli Mehmed Ragıb
Hazırlayan: *Raif İvecan*
Ahmet Efiloğlu

Birinci Dünya Savaşı hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz cephelerden biri olan, Irak Cephesi'nde yazılan Mülazım-ı Sâni Serezli Mehmed Ragıb Efendi'nin günlüğü 93 yıl sonra gün yüzüne çıkıyor.

Kibrit Kutusundaki Sarıkamış-Sibirya Günlükleri
M. Fuad Tokad
Hazırlayan: *Jack Snowden*

Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde yaşanan dramlar, askerî lisede öğrenci iken esir düşen M. Fuad Tokad'ın bir kibrit kutusunda sığacak küçüklükte hazırladığı günlüğünde bütün detaylarıyla yer alıyor.

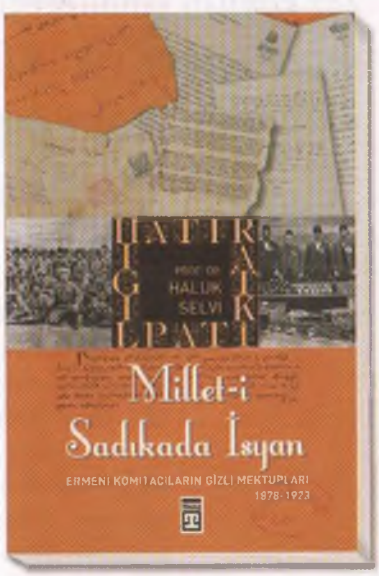
520 sayfa-20 TL

Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri
Âtıf Hüseyin Bey
Hazırlayan: *M. Metin Hülagü*

Sultan Abdülhamid'in Selanik'te sürgünde bulunduğu yıllardan başlayarak İstanbul Beylerbeyi Sarayı'na nakline ve ölümüne kadar hususi doktorluğunu yapan Atıf Hüseyin Bey'in hatıraları, Prof. Dr. Metin Hülagü tarafından hazırlandı.

Millet-i Sadıkada İsyan
Hazırlayan: *Haluk Selvi*

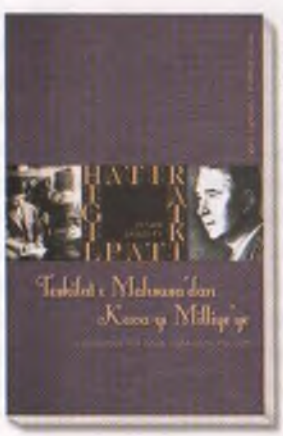
1978-1923 yıllarına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve diğer kaynaklardan seçilmiş ve hiçbir yerde yayımlanmamış Ermeni komitacılara ait 100 adet mektubun orijinallerinin deşifresi ve aynı zamanda Prof. Dr. Haluk Selvi'nin yaptığı konjuktürel yorumlar yer alıyor.

Çanakkale Savaşı Günlüğü
Erich R. Prigge
Çeviren: *Bülent Erdemoğlu*

144 sayfa-10 TL

208 sayfa-12 TL

Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye
İhsan Aksoley
Hazırlayan: *Mehmet Hastaş*

Osmanlı Ordusunda Bir Nefer
İbrahim Arıkan

272 sayfa-10 TL

224 sayfa-12,50 TL

Bir Ermeni Komitecinin İtirafları
Mihran Damadyan
Hazırlayan: *Haluk Selvi*

SONRADAN EDİNİLEN İSİMLER

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'DE SOYADI DEĞİŞTİRME

ELISE MASSICARD

Soyadı Kanunu aile adlarının evrimini engellemeyi hedeflemez; Fransız Devrimi'nin ardından kabul edilen kuralların aksine, Türkiye'de soyadı reformu değişmezlik ilkesi getirmez. Başka bir deyişle, Türkiye'de 1934'ten önce olduğu gibi sonra da soyadı değişikliği öngörülmüş ve uygulanmıştır. Bu değişiklikler başka durumlarda söz konusu olabileceği gibi istisna özelliği taşımaz. Bu yazı soyadı zorunluluğu getirilmesinin kurumsal bir dayatma olduğu yönündeki yaygın yorumları yeniden düşünmeyi ve yeni bir okuma önermeyi hedefliyor.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Bu makalenin çıkış noktası, 1934 tarihli Soyadı Kanunu'nun belli normlara uygun kalıtsal bir soyadının herkese dayatılması ile olduğu kadar, kişilerin –gerek soyadı olmayanlar ve gerekse soyadlarını değiştirmek isteyenler (Madde 7)– kendilerine bir soyadı seçme yetileriyle de ilgili olmasıdır. Dolayısıyla, hem bu (kendini) adlandırma uygulamalarını, hem de bu uygulamalar etrafında devletle toplum arasında oluşan etkileşimleri ve pazarlıkları anlamaya çalışacağız. Böyle bir bakış açısı ise, 1934 tarihli Soyadı Kanunu ile bu kanuna eşlik eden diğer metinlerin kabul edildiği ve uygulamaya konduğu dönemin dışına "taşmayı" gerektirir. Aslında Soyadı Kanunu aile adlarının evrimini engellemeyi hedeflemez; Fransız Devrimi'nin ardından kabul edilen kuralların aksine, Türkiye'de soyadı reformu değişmezlik ilkesi getirmez. Başka bir deyişle, Türkiye'de 1934'ten önce olduğu gibi sonra da soyadı değişikliği öngörülmüş ve uygulanmıştır. Bu değişiklikler başka durumlarda söz konusu olabileceği gibi istisna özelliği taşımaz. Bu makale, Soyadı Kanunu'nun öyküsünü ad değişiklikleri ile ilgili daha geniş bir çerçeveye yerleştirerek, soyadı zorunluluğu getirilmesinin kurumsal bir dayatma olduğu yönündeki yaygın yorumları yeniden düşünmeyi ve yeni bir okuma önermeyi hedefliyor.

Bu hedefe ulaşmak için, kanunun kabulünden sonra, özellikle de son dönemlerde meydana gelen soyadı değişikliklerine dayanacağım. Avukatlarla ve soyadı değiştiren ya da değiştirmeyi deneyen kişilerle yaptığım yüz yüze görüşmelerden ve mahkeme kararlarından[1] hareketle en fazla kaynağı toplayabildiğim dönemi ele almayı tercih ettim. Soyadı değiştirme vakalarıyla ilgili kesin rakamlara ulaşmam mümkün olmadığından, "temsil kabiliyeti olan" bir araştırma sunma iddiasında değilim. Soyadı değiştirme ile ilgili tanıklıkları derlemek için, tanıştırılma engelini ortadan kaldırmak amacıyla daha önceden tanıdığım kişiler aracılığıyla ulaşabildiğim bağlantıları kullandım. Bu yolla elde ettiğim tanıklıkları, temsil kabiliyeti olmasa da mümkün olan en geniş örnek yelpazesini oluşturabilmek için olabildiğince farklılaştırmaya çalıştım. Bunun dışında, soyadları üzerine çalışmak kişilerin anonimleştirilmesi sonunu da beraberinde getirdi.

Bu makale, Türkiye'de soyadı değişikliği ile ilgili yasal çerçevenin ne kadar özgürlükçü olduğunu gösterdikten sonra, her vatandaşın sahip olduğu kendini yeniden adlandırma hakkının çok çeşitli ve bazen beklenmedik uygulamalarını inceleyecek.[2]

TÜRKİYE'DE SOYADI DEĞİŞTİRME: ÖZGÜRLÜKÇÜ BİR YASAL ÇERÇEVE

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kişi adlarının kullanımında çokluk ve esneklik, hatta belirli bir özgürlük söz konusuydu: Adlar özgürce alınabiliyordu ve hangi ad için olursa olsun, bu alanda hiçbir yasal düzenleme bulunmuyordu. Dolayısıyla adlar bireylere hiçbir zaman sabit ve kalıcı bir toplumsal kimlik sağlamamıştı. 1934 reformu adlarla ilgili bu akışkanlığı, nüfus kütüğüne bir kez ve kalıcı şekilde işlenecek resmi bir soyadı alma kuralı getirerek kurallandırmaya katkıda bulundu.[3] Dolayısıyla bu reformu, devletin hâkimiyetini toplumuna giderek artan biçimde dayatma çabası olarak algılayabiliriz.

Nitekim James Scott ve makalenin diğer yazarları, her bireye kişisel ve sabit bir soyadı verme uygulamasını nüfusun "okunaklılığını" artırma yöntemlerinden biri, yani "vatandaşları tek tek ve herhangi bir karışıklığa yer vermeden saptama kapasitesi" olarak incelerler.[4] Resmî yayınlara göre, soyadlarının alınması ad benzerliğinden doğan sorunların ortadan kalkmasını da sağlayacaktı.[5] Kanun koyucunun vergi toplamayı ve askerlik yoklamalarını kolaylaştırmak gibi başka kaygıları da olmuş olabilir.

Ancak bu yorumu şöyle bir tespitle dengelememiz gerekir: Soyadı değişikliği Türkiye'de yaygın bir işlemdir. Hukukî süreç basittir –nüfus müdürlüğüne dava açılır– ve masrafı oldukça azdır: Günümüzde idarî masraflar için 90 TL ve eğer bir avukat tutulmuşsa, avukatlık ücreti[6] verilir. Süresi de oldukça kısadır (günümüzde davalar birkaç ay sürmekte, temyiz halleri dışında bir yılı ender olarak geçmektedir). Kesin rakam bulmamız mümkün olmasa da, bu uygulamanın yaygın göründüğü söylenebilir. Konuyla ilgili görüştüğüm avukatların tümü prosedürü tanıyorlardı ve bu tür davalara bakmışlardı.

Soyadı değişikliği talepleri, kanunun çıkmasından kısa bir süre sonra sıradan bir işleme dönüşmüş gibi görünüyor: Soyadından duyulan memnuniyetsizlik oldukça yaygındı ve 1930'lu yılların sonundan itibaren soyadı değiştirmek için çok sayıda başvuru yapıldı.[7] Nitekim 1949 yılında bir sorgu hâkimi tarafından hazırlanan hukukî broşür şu tespitle başlıyordu: "Mahkemelerimizi en çok meşgul eden dava konularından biri, ad ya da soyadı değişiklikleri ile yaş düzeltmedir (...) Yakın tarihli soyadı kanunu nedeniyle, her ailenin devam etmekte olan bir davasının bulunduğunu söylemek abartılı olmayacaktır".[8] Genel anlamda (evlilik, eğitim ya da askerlik hizmeti nedeniyle doğum tarihi değiştirme ya da yeni doğmuş bir çocuğa öldükten sonra nüfustan silinmemiş başka bir çocuğun adının verilmesi vakalarını da kapsayan) nüfus kaydı değişikliği prosedürleriyle ilgili olan bu broşür, soyadı değişikliği davalarının rutin karakterini gösteriyor. Yine 1949 yılına ait başka bir çalışma da, 1934 tarihli kanundan o güne kadar mahkemelerin sıklıkla soyadı değişikliği talepleriyle karşılaştıklarını vurguluyor.[9] 1979 ve 1984 yılları arasında beş ildeki gazetelerde çıkan soyadı değişikliği ilanlarından bir seçki üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmanın da gösterdiği gibi, soyadı değişikliği talepleri ileriki yıllarda da devam etmiştir.[10] Günümüzde ise bu uygulamaya hâlâ yaygın olarak rastlanmaktadır.[11] Orta ya da ileri yaşlardaki Türk vatandaşlarının neredeyse tümü, soyadını yasal yollarla değiştirmiş birini tanımaktadır.[12] Bu uygulamanın zaman içinde nasıl geliştiğini kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, elimizdeki dağınık bilgilere dayanarak 1930'lardan günümüze kesintisiz devam ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ad değiştirme alışkanlıkları bir ölçüde Cumhuriyet dönemine de taşınmış görünüyor; "resmî soyadı" ise sonuçta diğerlerinden daha kalıcı olmayabiliyor.

Soyadı değiştirme hakkının hukukî zeminini, 1926 yılında İsviçre Medenî Kanunu'ndan uyarlanarak kabul edilen Türk Medenî Kanunu oluşturur[13]. Aslında isim değişikliğini getiren yasa 1926 yasasıdır; 1934 tarihli kanun sadece soyadını mecbur kılmış ve isim ve soyadı değişikliği konusunda yeni bir şey getirmeyip, 1926 kanununa referans vermiştir.[14] Sonuçta, artık her vatandaşın resmî bir soyadı olduğundan ve bu soyadından memnun olmayan çok sayıda kişi bulunduğundan, soyadı reformunun soyadı değiştirme hakkını genelleştirdiği de söylenebilir. O tarihten bu yana benimsenen farklı

21 Haziran 1934'teki Soyadı Kanunu'ndan önce ve sonra düzenlenmiş iki nüfus cüzdanı.

1934 sonrasında soyadı kutusu ilave olmuş.

metinlerde (medenî kanun reformları, nüfus yasaları) hukuki zemin hep sabit kalmıştır.[15] Peki, soyadı değiştirebilmek için gereken koşullar hangileridir? Hukukî metinler her vatandaşın haklı nedenlere dayanmak koşuluyla soyadı değiştirebileceğini[16] açıkça vurguluyor. Oysa, adı geçen metinlerden hiçbiri bu "haklı nedenlerin" ne olduğunu belirtmiyor ve değerlendirmeyi geniş ölçüde hâkimin takdirine bırakıyor. Dolayısıyla, soyadı değişikliğinin haklı nedenleri ile ilgili açıklamayı yalnızca mahkeme kararlarında, özellikle de Yargıtay seviyesinde bulabiliyoruz. Asliye mahkemesinin soyadı değişikliği talebini reddetmesi halinde, davacının temyiz için Yargıtay'a başvurma hakkı vardır. Yargıtay hukuk usüllerinde standartlaşmayı sağlamak için asliye mahkemelerinin kararlarını yeniden inceler.

Ancak, Yargıtay içtihadının yapısı oldukça özgürlükçüdür. 1989 tarihli bir kararda,[17] "ismini benimsemeyen, kişiliği ile özdeşleştiremeyen kişinin, ismini değiştirmek en doğal hakkıdır" ifadesi yer alır. Böylece, Yargıtay soyadı değişiklikleriyle ilgili kararlarda nesnel koşulların yanı sıra değişiklik talebine yol açan özel nedenlerin de dikkate alınarak, her vakanın ayrı değerlendirilmesi gerektiğini açıkça karara bağlamaktadır. Davacının toplumsal statüsünden, aile ilişkilerinden ve aklî durumundan söz eder, ama "isim değiştirme istemlerini içeren davalarda davacının tercih ve arzusunun ön planda tutulması, bunun öncelikle dikkate alınması" gerektiğini vurgular. Başka yorumlarda kişisel, ekonomik ve ailesel çıkarlara da değinilir.

Bu özgürlükçü tutumun başka bir boyutu da, talepte bulunanın almak istediği soyadını belirtebilmesidir. Vazgeçilen ada benzeyen ya da çağrıştıran bir ad seçilmesi zorunluluğu gibi kısıtlamalara rastlanmaz. Hâkimin takdiri de yeni soyadının akla yatkınlığını, toplumsal değerlere uygunluğunu, başkasına zarar vermediğini ve rencide edici özellik taşımadığını teyit etmekle sınırlıdır. Yalnız kayda değer bir sınırlama vardır: Yeni soyadı Türkçe olmalıdır,[18] bu kurala uymayan bazı durumlar istisna niteliği taşır.[19] Örneğin, İnep soyadını almak isteyen bir vatandaşın başvurusu, sözcüğün Türkçe olmaması gerekçesiyle asliye mahkemesince reddedilmiştir. Başvuru sahibi temyiz davası açmış, Yargıtay da belirsizlik nedeniyle araştırma kararı vermiştir. Sözcüğün Türkçe olup olmadığına karar vermek için benimsenen ölçüt, sözcüğün Türkçede bir anlamının olmasıdır, yani bir anlamda özel isim aynı zamanda anlamı olan bir cins ismidir ve bu ikisi arasında gerçek bir ayrım bulunmamaktadır; bu anlamda, insan isimlerinin anlamları saydamdır.[20] Araştırmalardan tatmin edici bir sonuç elde edilememesi nedeniyle, Yargıtay başvurunun reddi kararını onaylamıştır.[21]

Değişiklik usulü aynı olsa da, ad ve soyadı değiştirme taleplerine karşı benimsenen tutumda burada bir farklılık göze çarpıyor. 2000'li yılların başlarından itibaren çokça rastlanan Kürtçe adları nüfus kütüğüne kaydettirme ya da edinme vakaları ile ilgili olarak Yargıtay oldukça özgürlükçü kararlar alıyor. Kişilerin hakaret, aşağılama ya da küfür içermediği müddetçe istedikleri adları (Türkçe olmayanlar da dâhil) almakta özgür olduklarını savunuyor.[22] Ad ve soyadına yapılan farklı muamelenin örneklerinden birini, Budizmi benimseyen ve bu nedenle hem adını hem de soyadını değiştirmek isteyen bir kişinin açtığı dava ile ilgili kararda görüyoruz: Yargıtay ad değişikliğini kabul ettiği halde soyadı değişikliğini reddetmiş, çünkü Soyadı Kanunu yabancı ya da başka bir ırka ait soyadlarının kullanılamayacağını öngörüyor.[23] Kürt yanlısı gazeteler, Kürtçe soyadı almaya olanak tanımadığı için Soyadı Kanunu'nu asimile edici olmakla suçluyorlar.[24] Burada, soyadlarının belirlenmesinin standartlaştırılmış bir hukuk sistemini ve mal varlığı rejimini kurumsallaştırmaya katkıda bulunduğu ölçüde "modern devletin inşası" bakımından hayati önem taşıdığı ve devletlerin soyadlarını adlardan daha sıkı düzenledikleri fikrini buluyoruz. Buna göre, kişiler soyadlarını adlarını değiştirebildikleri kadar kolay değiştiremezler.[25] Bu çözümlemenin Türkiye örneği için tam olarak geçerli olduğunu söyleyemeyiz: Türkiye'de soyadı değiştirmek de ad değiştirmek kadar kolay görünüyor; aradaki fark yönetim biçimi düzeyinde değil, soyadlarının içinden seçilmesi gereken kapalı milliyetçi repertuar düzeyinde ortaya çıkıyor.

Ancak burada bir soru sürüncemede kalıyor: Yargıtay'ın Kürtçe ad talepleri konusundaki özgürlükçü içtihadı, çatışmanın yoğun olduğu bölgelerde çok daha kısıtlayıcı bir tavır benimseyen asliye mahkemeleri tarafından görmezden geliniyor.[26] Asliye mahkemelerinin soyadı değişiklikleri ile ilgili kararlarına ulaşamadığımızdan, bu tavrın bu tür davalarda da sergilenip sergilenmediğini kesin olarak söylememiz mümkün değil. Ancak, şunu söyleyebiliriz ki soyadı değişiklikleri konusunda asliye mahkemeleri Yargıtay'dan daha kısıtlayıcı görünüyorlar (asliye mahkemelerinde birçok davada hakim öne sürülen sebepleri "haklı sebep" olarak değerlendirmiyor); bunu hem avukatların tanıklıklarına dayanarak hem de bazı soyadı değiştirme taleplerinin temyiz için Yargıtay'a gitmesinden çıkarabiliriz. Kürtçe isim değişikliklerine gelince asliye mahkemesi ve Yargıtay arasındaki yaklaşım farkı çok daha önemli bir hal alıyor ve asliye mahkemeleri çoğunlukla Kürtçe bir isim alınmasına karşı çıkıyor. Şunu da belirtelim ki Kürtçe isim alınması konusunda iki hukuki merciin yaklaşım farkında doğudaki çatışmalar da rol oynuyor. Öyle ki soyadı değişikliği tüm bölgelerde görüleri oldukça yaygın bir prosedürken, Kürtçe isim değişikliği talebine daha çok çatışma olan bölgelerde rastlanıyor. Sonuç olarak soyadı değişikliği temyiz prosedürünün yaygın olması nedeniyle ve asliye mahkemelerinin Yargıtay kararlarını içselleştirmişlerinden, iki hukukî merciin kararları arasındaki farkın bu alanda o kadar belirgin olmadığı düşünülebilir.

Yargıtay'ın Kemalist ilkelerin koruyuculuğunu üstlenme ve kişi hak ve özgürlüklerinden çok devletin çıkarlarına önem verme konusundaki ünü düşünülürse, soyadı değişiklikleri konusundaki bu özgürlükçü içtihat daha da ilginç bir boyut kazanıyor. 1934 tarihli kanun vatandaşlara soyadı verme yetkisini ("daha önce alındığı"

gerekçesiyle bir soyadını reddetmek, kendiliklerinden soyadı seçemeyenler ya da bunun için başvurmayanlara soyadı vermek) ana kütüğün bulunduğu yerdeki en büyük mülkiye memuruna bıraktığı halde, sonraki uygulamaların ailesini yeniden adlandırma hakkını ve inisiyatifini aile reislerine geri verdiğini görüyoruz. Fransız Devrimi ve Ekim Devrimi,[27] kısmen de Kemalist Devrim sırasında yeni bir toplum kuran insanların kendilerini yeni bir kimlikle yeniden yaratmaları, dolayısıyla kendilerini adlandırmaları fikri, bu uygulamalarla kalıcı hale geliyor. Memura ancak önerileni reddetme yetkisi bırakılıyor, o da bunu ender olarak yapıyor. Öyleyse, Cumhuriyet Türkiye'sinin, bugün artık her türlü devrimci mantıktan bağımsız olarak ve kişisel nedenlerle herkesin kendisini (yeniden) adlandırabildiği bir toplum olduğunu söyleyebiliriz.

SOYADI DEĞİŞİKLİĞİ: GENİŞ VE AZ DÜZENLENMİŞ BİR UYGULAMA

Her şeye rağmen, soyadı değiştirme hakkının düzenlenmemiş bir uygulama olduğunu söyleyemeyiz. Ancak bu düzenlemeler öylesine gevşek ki, çok geniş ve çeşitli uygulamalara olanak tanıyor. Peki, yargı tarafından meşruluğu tanınan soyadı değişikliklerinin gerekçeleri neler? İlk sırada, bir anlamda Soyadı Kanunu'nun devamlılığını sağlayan ve kanunun "yetersiz" kaldığı durumlarda uygulanmasını sürdürülebilir kılan gerekçeler geliyor: Telaffuz etmesi, anlaması ya da yazması zor olan soyadları; kaba, alay konusu olan, komik, aşağılayıcı, tiksindirici, küçük düşürücü, alçaltıcı, utandırıcı, ahlaka aykırı ya da yakışıksız soyadları;[28] dolayısıyla, kendilerini taşıyanların toplumsal konumuna ya da sorumluluklarına – değerlendirmesi öznel ve zaman içinde değişebilen kavramlar– uymayan ya da yakışmayan soyadlarından kurtulunması son derece meşru geliyor. Taşıyıcısının yabancı olduğu izlenimini uyandıran, hatta çok sıradan olduğu için ad benzerliği bakımından karışıklıklara yolaçtığı kanıtlanan soyadlarından kurtulmak istemek de geçerli nedenler olarak kabul görüyor. Burada ana fikir, soyadının taşıyıcısını zarara uğratmaması gerektiği fikridir.

Bu zarara uğratmama ilkesi çoğunlukla kapsamlı olacak biçimde yorumlanmıştır. Bu şekilde taşıyıcısı ile ilgili kuşkular uyandırma olasılığı bulunan –taşıyıcısının ünü bulanık bir ailenin üyesi olduğu izlenimini uyandıran ya da istenmeyen, olumsuz anlamlar (örneğin komünizmle özdeşleştirilen "kızıl" sözcüğü gibi siyasî anlamlar) taşıyan– soyadlarını değiştirmek meşru kabul edilmiştir. Aynı biçimde, kan davası olaylarında, ilgilileri "görünmez kılmak" ve aile şiddetinin hedefi olmaktan kurtarmak amacıyla talep edilen soyadı değişiklikleri de "güvenlik" gerekçesiyle kabul edilir. Yine bu ilke bir "sahne ismi" alınmasına olanak tanır. Babasını tanımamış ya da babası tarafından reddedilmiş bir kişinin yanında büyüdüğü ailenin soyadını alma talebi de biyolojik bağdan daha meşru kabul edilir. Bu tür durumlarda toplumsal ve duygusal aile bağları ve aidiyetler dikkate alınır.

Bu durumda, 1934 tarihli kanunla soyadı verilmesi sürecinin bazı kişileri zarara uğrattığı kabul edilmiş oluyor. 1949 tarihli araştırmaya göre, çok sayıda başvuru sahibi soyadı verilmesi sürecini sorguluyorlardı. Resmî soyadının ilgililerin yokluğunda verilmiş olması[29] yaygın bir kanıt olarak ileri sürülüyordu. Soyadı değişiklikleri ile ilgili bizim topladığımız tanıklıklar da Soyadı Kanunu'nu bir mahrum etme uygulaması, yeni soyadını da bir dayatma olarak tanımlıyor. Görevli memurun soyadını yanlışlıkla ya da tesadüfi olarak verdiği iddia ediliyor. Dolayısıyla, soyadı değişikliği de bir haksızlığın telafisi olarak algılanıyor. Türkiye'de soyadlarının açıkça "imal edilmiş", "yapay" sözcükler olmalarından dolayı kolaylıkla terk edilebildikleri varsayımını ortaya atabiliriz. Çoğunlukla herkes soyadının çok gerilere uzanmayan tarihini, nereden geldiğini, nasıl yaratıldığını bilir; soyadları "nesneleşmemiştir", ya da en azından başka durumlara göre çok daha az nesneleşmiştir.

Soyadı değiştirmek için ileri sürülen başka bir gerekçe de, devletin taktığı adla kullanılan adın uyumsuzluğa ve idarî sorunlara yol açması durumunda, bireyin toplumsal çevresinde tanındığı adı (bu adın kanuna aykırı olmaması şartıyla) taşıma hakkıdır. Türköz tarafından 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen mülakatlar güncel hayatla bürokratik hayat arasındaki ikiliği gözler önüne seriyor: Çok sayıda kişi memleketlerinde resmî soyadlarından farklı bir isimle tanındıklarını ifade ediyorlar.[30] Scott'un ifadesiyle, "Devletin adlandırma uygulamalarıyla yerel örflere uygun adlandırmalar arasında çarpıcı farklılıklar vardır (...). Bunlar tanımlama amaçları birbirine taban tabana zıt olan çok farklı sosyal aktörler (aile, cemaat, devlet) tarafından yürütülmüştür (...). Yerel, yöresel adlandırmalar, sıklıkla çok uzun bir süre, resmî adlandırma uygulamalarının yanında varlıklarını korumakta, bunlarla birlikte kullanılmaya devam etmektedir".[31] Burada da, uzun yıllar sonra, yeni adların eskileri silmeyi başaramadığını görüyoruz. Eski adlar, resmî adlarla "değiştirildiklerinde" her zaman hükümsüz kalmıyorlar. Burada ilginç olan, yerel düzeni devlet katında resmileştirme, yani töresel addan resmî bir ad yapma olanağı bulunması. Cumhuriyet rejimi 1934'te

ANADOLU

Soyadı Alanlar Çoğalıyor

Nüfus Müdürlüğü Yapılacak İşleri Anlatıyor.

Beklenen Talimatname Henüz Gelmedi. Bugünlerde Bekleniyor.

Nüfus dairesi önünde işlerini gördürenler.

Herkes Soyadı arıyor. Güzel, söylenişi kulağa hoş gelen, iki heceli ve iyi manalı bir soyadı bulabilen kendisini kânun 1935 ten itibaren meriyete girecektir. Soyadlarını hüviyete yazdırmak için şimdiden müracaat edenler çoğalmaktadır.

Nüfus dairesi önünde işlerini gördürenler.

3 Kanunuevvel 1934 Pazartesi, *Anadolu*, sayfa 5.

verilen yeni soyadlarını dayatma ya da bunlar yardımıyla eski adetleri yok etmeye hevesli görünmüyor. Dolayısıyla, kanun yoluyla getirilen soyadlarının bir kopuş dayattığı yolundaki okumaya karşıt olarak, var olanın resmî yoldan onaylanmasına dayanan bu devamlılık unsurunu da eklememiz gerekir.

Acaba sözünü ettiğimiz özgürlükçü yargı kararları bir yenilik midir? Bu kararların evrimi ile ilgili elimizde çok az veri bulunuyor. Ancak, Yargıtay içtihadının zaman içinde özgürleştiğini gösteren bir bulgu da yok. İlke olarak, liberal tavır süreklilik arz ediyor. Toplumsal dönüşümlerle birlikte, kuşkusuz yeni soyadı değişikliği türleri ortaya çıkıyor ve meşru kabul ediliyor: din değiştirme, cinsiyet değiştirme (kişinin kimliğinin değişikliğe uğradığı fikri ile birlikte), hatta boşanma ya da ailelerin yeniden bir araya gelmesi vb. hallerde soyadının aktarılması meseleleri.

Soyadı değişikliği talepleri, kanunun çıkmasından kısa bir süre sonra sıradan bir işleme dönüşmüş gibi görünüyor: Soyadından duyulan memnuniyetsizlik oldukça yaygındı ve 1930'lu yılların sonundan itibaren soyadı değiştirmek için çok sayıda başvuru yapıldı.

Mahkemeler tarafından meşru kabul edilen gerekçelerin dışında, uygulamalar kişilerin kendilerini yeniden adlandırma haklarını başlangıçta öngörülenden çok daha geniş biçimde kullandıklarını gösteriyor. Böyle olunca, başvuruyu kabul ettirmek için mahkemeye sunulan gerekçelerle kişilerin çoğu zaman son derece karmaşık olan gerçek niyetleri arasında bir tutarsızlık ortaya çıkıyor. Buna örnek olarak soyadı Cem Uzan'la akrabalığı bulunup bulunmadığı ile ilgili sorulardan bıkıp usanan Uzan soyadlı bir kişinin, Ekim 2003'te soyadını değiştirme amacıyla açtığı davayı gösterebiliriz. Bu kişi yasal açıdan daha kabul edilebilir olduğu için, soyadının kayıtlarda yanlış yazılmış olduğu gerekçesini ileri sürmüştü.[32] Kanunda belirtilenden farklı gerekçelerle yapılan başvuruları kabul ettirmek için, özellikle iki boşluktan yararlanılıyor.[33] Bunlardan birincisi, tanık gösterme hakkıdır. Soyadı değişikliği talebinin haklı olduğunu –örneğin, soyadı nedeniyle uğradığı haksızlıkları (meslekî yaşamında karşılaştığı güçlükler, kaybolan yazışmalar, çevrenin olumsuz tepkileri...)– gösteren kanıtları sunma sorumluluğu davacıya aittir. Bu durumda davacı mahkemeye istediği kişileri tanık olarak getirebilir. Diğer bir boşluk da, ad benzerliğidir. Bu 1934'te de kanun koyucunun kaygılarından biriydi. Ad benzerliği, ilk adın peşinden soyadı kullanımının düzenlenmesi ve genelleşmesi ile birlikte 1934'te büyük olasılıkla azalmış olsa da, o günden bu yana önemli ölçüde arttığı açıktır: Günümüzde, soyadı dağarcığının sınırlı olması, hızlı nüfus artışı ve kalabalık ailelerin varlığı nedeniyle, Türkiye'de ad benzerliği sık rastlanan bir durumdur. En yaygın soyadı da bir buçuk milyondan fazla taşıyıcısı olan "Yılmaz"dır[34]. Ad benzerliğinden kaynaklanan karışıklıkların düzenli olarak basına da yansıdığını görüyoruz.[35]

Tanık gösterme olanağı ve haksızlığa yol açan bir ad benzerliğini gerekçe olarak sunma kolaylığı, her türlü talebin meşrulaştırılmasını sağlıyor. Bazen insanlar lakaplarını soyadı olarak resmileştiriyorlar. On bir yaşındayken rüyasında bir hazine gördükten sonra kaşlarından biri beyazlanmış olarak uyanan bir adamın örneğinde olduğu gibi. Bu adam hocanın olayı Tanrı'nın bir işareti olarak yorumlamasından sonra, Kaşıbeyaz lakabını alacak ve daha sonra çok sayıda restoran açarak bunları kendi lakabıyla adlandıracak, sonunda da bu lakabı resmî soyadı olarak almaya karar verecekti.[36] Aynı biçimde, bir kişinin, hatta bir ailenin bir bölümünün – zira davalar bireysel ya da toplu olarak açılabiliyor– ailenin diğer bölümüyle anlaşmazlığa düştüğü için soyadı değiştirmesi (ya da miras durumunda ağırlığını koymak için ailenin geri kalanıyla aynı soyadını almak istemesi) de yaygın olarak görülüyor. 2004'te yıllardır mal varlığı nedeniyle ağabeyi ile kavgalı olan bir adamın çareyi soyadını değiştirmekte bulduğunu görüyoruz.[37] 1970'li yılların sonlarında da, aşırı sağ örgütlerden birinin üst düzey sorumlularından olan ağabeyi ile bağlantısını koparmak isteyen bir aşırı sol örgüt militanı, mahkemeye başvurarak (Ekim Devrimi'ne gönderme ile) Ekim soyadını almıştı.[38] Görüldüğü gibi, kişilerin soyadlarını kullanarak kendilerine bir aile edinme ya da ailelerinden kurtulma olanakları bulunuyor.

Bu farklı uygulamalar bazen kanunun sınırlarını zorlayabiliyor. Örneğin, bazı soyadı değişikliklerinin amacı devlet yetkilileri tarafından teşhis edilmemek olabiliyor ve dolayısıyla Soyadı Kanunu'nun esas amacına ters düşüyor. İşlediği suçlar nedeniyle aranan birinin 1952 yılında tanınmamak için soyadını değiştirdiğini,[39] yine aynı biçimde 1972 yılında görevi kötüye kullanmaktan teşkilatla ilişiği kesilen bir polisin, arka arkaya pek çok kez soyadı değiştirdikten sonra 1989'da seçimlerde aday olabildiğini[40] görüyoruz. Daha yaygın bir örnek ise, turist vizesiyle yabancı bir ülkeye giderek kaçak çalışan ve yakalanarak Türkiye'ye geri gönderilen kişilerin durumu. Bu kişiler (rahatız edici bir soyadları olduğu bahanesiyle birkaç tanık da toplayarak) soyadlarını değiştiriyor ve yeni kimlikleriyle yeniden aynı maceraya atılıyorlar.[41] Soyadı değiştirme konusunda benimsenen ve bireye kendini tanımlayan adı yenileme, aile edinme ya da ailesinden kopma olanağı sağlayan liberal tutum, bazı hallerde

soyadının tanımlama işlevine zarar vermeye kadar gidebiliyor.

Sonuç olarak, soyadı reformunun sonradan alınanlar da dâhil tüm adların içine yerleşeceği, Türklük üzerine kurulu yeni bir sembolik düzen getirdiğini ve dayattığını söyleyebiliriz. Ancak, soyadının son kertede taşıyıcısı tarafından seçilmesini ön gördüğü ölçüde, bu düzende önemli bir gevşeklik bulunuyor. Bu açıdan soyadı reformu, Osmanlı döneminin özellikleri arasında sayılan adların kalıcı olmaması sorununu azaltmış olmakla birlikte ortadan kaldırmamış gibi görünüyor. Bu görüş, reforma radikal bir kopuş olarak bakan ve devleti adlar alanında hâkim güç olarak gösteren yorumlara mesafeli yaklaşmamızı sağlar. 1934'te getirilen soyadı alma zorunluluğu çoğunlukla kimliklerin tespit edilebilmesi ve belirli bir kamusal kontrol çerçevesine oturtulması uygulamasının genelleşmesi biçiminde yorumlanır. Oysa bu kimliklerin tespit edilmesi uygulamasını olduğu kadar, bu yöndeki yorumları da sorgulamamıza neden olan pek çok unsur vardır. Bir yandan, ad benzerliği soyadı zorunluluğu ile birlikte ortadan kalkmamıştır. Diğer yandan, herkesin "kalıcı" ya da "sabit" bir soyadına sahip olduğundan da pek söz edemeyiz. Türkiye'de soyadları adların kişilerin yaşam döngülerini izlediği toplumlarda olduğu kadar çeşitli olmasa da, değişkenliğin sistem içinde bir istisna olmadığı, aksine sistemin bir parçası olduğu ortadadır. Soyadı değişikliklerinin kolaylığının ve çokluğunun, kamu güçleri tarafından kişilerin "kimlikleri" üzerinde uygulanan denetimi göreceli hale getirdiğini ya da soyadlarının birer tanımlayıcı olarak zayıf kalmasına katkıda bulunduğunu söyleyebilir miyiz? Türkiye'de soyadı hiçbir zaman esas tanımlayıcı statüsüne erişememiş gibi görünüyor. Günümüzde ise bu rolünü zaten giderek "TC Kimlik Numarası"na bırakıyor. Bu nedenle, Türkiye'de soyadlarının macerasını daha geniş bir kimlik tanımlama tarihi içinde ele almak yararlı olacaktır.

DİPNOTLAR

1 Yargıtay kararlarına, özellikle Kazancı hukuk veri tabanlarından ulaşabildim. Bu kaynağa ulaşmamı sağlayan Avukat Hakan Karakaya'ya burada teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, konuyla ilgili eski makaleleri bulma konusunda yardımlarını esirgemeyen Meltem Türköz'e de teşekkür ederim.

2 Bu metin, İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde, 15 Nisan 2011'de düzenlenen "Adlandırmak ve düzenlemek ? Türkiye'de soyadı reformu" başlıklı bir bilimsel çalışma toplantısında yaptığım sunumun bir özetidir. Sunuşta yaygın bir soyadı değişikliği türü olan -oğlu ile biten hanedan adlarının son dönemlerde soyadı olarak alınmasının üzerinde durmuştum. Bunu yeniden soyadı alma eğiliminin bir göstergesi ve soyadı reformunun aslında ortadan kaldırmaya çalıştığı, soy bağlantılarına dayalı ayrımların bu vesileyle varlıklarını sürdürmeye devam ettiğinin bir göstergesi olarak öne sürmüştüm. Toplantıdan çıkan metinler toplu olarak Fransa'da bilimsel bir dergide yayınlanacaktır.

3 Olivier Bouquet, "Onomasticon Ottomanicum: identification administrative et designation sociale dans l'Etat ottoman du XIXeme siecle "["Onomasticon Ottomanicum: 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde idari kimlikler ve toplumsal unvanlar-I, *Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterrannée* 127, 2010, s. 229-230.

4 James C. Scott, John Tehranian, Jeremy Mathias, "The production of Legal Identities Proper to States: The Case of the Permanent Family Surname », *Comparative Studies in Society and History*, 44-1, Ocak 2002, s. 10.

5 Meltem Türköz "Instrumentalizing Fantasy. The process of Surname Legislation in the Republic of Turkey 1934-37 "in Gavin Brockett (ed.) *Towards a Social History of Modern Turkey. Essays in Theory and Practice*, Istanbul, Libra, 2011, s. 67.

6 Ankara Barosu tarafından bu tür prosedürler için tavsiye edilen en düşük miktar 1.500 TL'dir.

7 Meltem Türköz, *The social Life of the State's Fantasy: memories and documents on Turkey's 1934 surname law*, Ph.D., University of Pennsylvania, 2004, s. 188.

8 Naim Tezmen, *Öz Ad, Soyadı ve Yaş Düzeltme Davaları*, İstanbul, Şaka Matbaası, 1949, s. 3.

9 Turgut Acarsoy, "Aile İsmi Tashihi Hareketleri », *İş* XV-89, 1949, s. 48.

10 Saim Sakaoğlu, "Soyadlarımız üzerine", *Türk Dili* n8385-386, 1984, s. 245 s.

11 Urla'nın 2000'de 224.102 nüfuslu Siverek ilçesinde, yaşlılar da dahil yaklaşık 300 kişi 2002 yılında soyadlarını değiştirmek üzere başvurdu. Bu kişilerin çoğu komik ya da pek çekici olmayan soyadları taşıyorlardı ve Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi kapsamında bölgenin dışa açılmasıyla durumları daha da güçleşmişti (*Hürriyet* ve *Milliyet*, 2 Haziran 2002). 2003 yılında 50, 2004 yılının ilk beş ayında ise 30 kişi daha aynı taleple mahkemeye başvurdu (15 Haziran 2004 tarihli günlük gazeteler).

12 İbrahim Aksu, *The Story of Turkish Surnames: An Onomastic Study of Turkish Family Names. Their Origins and Related Matters*, Çanakkale, Olay Gazete, 2006, Vol.1., s. 269.

13 1926'da tanınan ad değiştirme hakkı, 2001 yılında kabul edilen Medeni Kanun'da da korunmuştur.

14 Soyadı Kanunu'nun 10. maddesi, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl geçtikten sonra soyadlarını değiştirmek isteyenlerin, Medeni Kanun'un bu baptaki hükümlerine tabi olacaklarını belirtir.

15 Ad değiştirme hakkı aynı zamanda 1972 tarih ve 1587 sayılı Nüfus Kanunu (madde 46) ile 2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nda da düzenlenmiştir.

16 Kullanılan ifade "ad "olduğundan, bu prosedür hem adlar, hem de soyadları için geçerlidir.

17 Yargıtay Üçüncü Dairesi, Karar n81989/2375, 2 Mart 1989.

18 1934 tarihli Soyadı Kanunu'nun 5. maddesine gönderme ile.

19 Örneğin, 1978-1980 arasında Diyarbakır Belediye Başkanı olarak görev yapan tanınmış Kürt siyasetçi Mehdi Zana, eski Türkçe soyadının yerine (Bilici) Kürtçe bir soyadı almayı başarabilmişti, çünkü hakim arkadaşıydı. M. Türköz, *The social Life of the State's Fantasy*, a.g.e., s. 192.

20 Christian Bromberger, "Pour une analyse anthropologique des noms de personnes », *Langages*, 16-66, 1982, s. 119.

21 Karar n82003/49 K. 20 Ocak 2003.

22 Senem Aslan, "Incoherent State: The Controversy over Kurdish Naming in Turkey », *European Journal of Turkish Studies*, 10, 2009, [14 Aralık 2011]. URL: http://ejts.revues.org/index4142.html

23 İ. Aksu, *The Story of Turkish Surnames...*, a.g.m., s. 275.

24 M. Türköz, *The social Life of the State's Fantasy*, a.g.e., s. 192.

25 Teresa Scassa "National Identity, Ethnic Surnames, and the State », *Canadian Journal of Law and Society* 11-2, 1996, s. 172.

26 S. Aslan, "Incoherent State... », a.g.m., 622.

27 Nicole Lapierre, *Changer de nom*, Paris, Gallimard, 2006, s. 28.

28 1934 tarih ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu'nun 3. maddesi.

29 T. Acarsoy, "Aile ismi... », a.g.m., s. 49.

30 Meltem Türköz, "Surname Narratives and the State–Society Boundary: Memories of Turkey's Family Name Law of 1934"*Middle Eastern Studies*, 43-6, Kasım 2007, s. 899.

31 J. C. Scott, J. Tehranian, J. Mathias, "The production of Legal Identities... », a.g.m., s. 4, 13-14.

32 İ. Aksu, *The Story of Turkish Surnames...*, age. cit., s. 282.

33 2005'den önce başka bir boşluktan yararlanılabiliyordu. Davalı, eğer davası esas mahkeme ve Yargıtay tarafından reddedilmişse, bu defa memleketinde başka bir dava açabilirdi. Ama 2005'ten beri UYAP (Ulusal Yargı Ağı Projesi) sistemi ile birlikte bu davaları ikinci defa açmak mümkün değil. 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 36/b maddesine göre "Aynı konuya ilişkin olarak nüfus kaydının düzeltilmesi davası ancak bir kere açılabilir". Yani artık davalı ikinci defa dava açıldığında başka bir "haklı sebep" göstermek zorundadır.

34 2004 yılına ait resmî istatistiklere göre, bu her 45 kişide bir anlamına geliyor. Karşılaştırma amacıyla, Fransa'da en yaygın olan Martin soyadının "sadece "yaklaşık 236.000 kişi tarafından taşındığını belirtelim.

35 Örneğin, bkz. "Erdil'in koğuş arkadaşı değilim », *Hürriyet*, 18 Temmuz 2007. Başka bir habere göre, Türkiye'de 981 kişi Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile aynı ad ve soyadını taşıyor. "Ankara'da bir, Türkiye'de 22 Melih Gökçek var», *Hürriyet*, 9 Mart 2011.

36 İ. Aksu, *The Story of Turkish Surnames...*, a.g.e., s. 274.

37 Ahu Bozlar, "Laz inadı bu başka şeye benzemez », *Sabah*, 23 Ekim 2004.

38 İ. Aksu, *The Story of Turkish Surnames...*, a.g.e., s. 275-276.

39 Oysa mahkemenin soyadı değişikliğini kabul etmeden önce davacının adli sicilini kontrol etmesi ve bunun bir kimlik gizleme teşebbüsü olmadığından emin olması gerekirdi.

40 İ. Aksu, *The Story of Turkish Surnames ...*, a.g.e., s. 283.

41 İ. Aksu, *The Story of Turkish Surnames...*, a.g.e., s. 272.

KOMİNTERN ARŞİVİ'NDEN BİR RAPOR

90 YIL ÖNCE ZONGULDAK'TA İŞÇİLER VE SOL ÖRGÜTLENME ÜSTÜNE*

METE TUNÇAY

Bu yazımızı TÜSTAV arşivinde bir mikrofilmde kayıtlı olan belgenin tanıtımına ayırdık. Söz konusu belge 1922'de maden işçilerinin baskı altında ve zor koşullarda çalıştırıldıkları Zonguldak'a gönderilen Türkiye Komünist Partisi merkezi umumi azasının raporundan oluşuyor. Raporun sonunda tutuklanan umumi azanın jandarmanın elinden firar ettiği anlaşılıyor.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Ankara'da 1922 Ağustos'unda, hemen Büyük Taarruz'a ön gelen günlerde bir kongre toplamıştı. Burada işçilerin yoğunluğu ve iletişim olanakları göz önünde tutularak Türkiye altı örgütlenme bölgesine ayrılmıştı (Erden Akbulut- Mete Tunçay, THİF 1920- 23, Sosyal Tarih Yayınları, 2007, s. 261-62.) Bunlardan biri, bütün Karadeniz kıyılarını kapsayacak şekilde tanımlanan Zonguldak Bölgesi'ydi. Buradaki maden havzasında mevsimine göre, 9 ilâ 20 bin işçi çalıştırılmaktaydı. Hükümet tarafından çok sıkı denetlenen bu bölgede THİF'nın örgütlenmesi engellenmişti (s. 268- 69).

Ankara Kongresi Komintern ve Profintern' toplantılarına gönderilecek delegeleri seçmiş, ama parti örgütü kısa sürede dağıtılmıştı. Aşağıdaki raporu yazan, adını bilmediğimiz genel merkez üyesi, kongre ertesinde gönderildiği Zonguldak izlenimlerini anlatıyor. Kendisi Ekim ayı sonunda tutuklanıp Ankara'ya sevk edilmiş.

Zonguldak'a daha sonra ertesi iki yıl neler olduğu hakkında da bir bilgi kırıntımız var. 1922 tamamlanmadan İstanbul'da bir sol parti/sendika kurma girişimi olmuş, Şakir Rasim İstanbul Umum Amele Birliği'nin kurulduğunu ilân etmişti. Bir yıl uğraşıp ülke çapında bir örgüt oluşturmak isteyen bu fırsatçı siyasetçi, benim yorumuma göre, Halk Fırkası içindeki muhalif kanada (Rauf Bey, Ali Fuat, Karabekir, Refet Paşalar) bel bağladığı için TUAB'ni yaşatamamıştır. Gösterilen yasaklama bahanesi, Cemiyetler Kanunu'nun birlik/federasyona (heyet-i müttehide) izin vermemesiydi. TUAB kapanırken yayımladığı "Amele Birliği Ne Yaptı?" başlıklı kitapçıkta Zonguldak'la ilgili hayli eleştirel gözlem bulunmaktadır (bkz. Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*. Sosyal Tarih Yayınları, 2009, s. 119- 20).

Maden ocağı girişinde kömür çıkaran katırcılar (20. yüzyıl başı).

Fotoğraflar Donald Quataert'in *Toplumsal Tarih*'in 139. sayısında çıkan makalesinden alınmıştır.

Tedkikat, Müşâhedât ve İcraat Raporu

Zonguldak muhit teşkilatına memuren murahhas-ı mesul olarak 19 Eylül 1922 tarihinde Ankara'dan müfarekatla 26 Eylül 1922 tarihinde Zonguldak'a muvasalatla bir gün aradan sonra tedkikat ve icraata başladım. Şöyle ki:

1-Evvela harekât ve icraatımı setr için Zonguldak Köprübaşı'nda fakir ve muhacir Sabri'nin dükkânına yüz lira sermaye vaz'ı suretiyle iştirak ettim. O andan itibaren bu dükkân icraatımın makarrı idi.

2-Zonguldak'a her gün İstanbul'dan muntazaman vapurlar gelmekte ve bu suretle gitmekte idi. Fırka neşriyatından olup İstanbul'un bilâ-tefrik-i cins ü mezheb amelelerine hitaben grev ve sultan ve vükelâsı aleyhine olan beyannameleri göndermek lazım idi. Binaenaleyh Zonguldak'a muvasalatımın üç gün sonrası idi ki: İstanbul Seyr ü Sefain İdaresi'nde Kızılırmak nam vapur gelmiş idi... Bu vapurun mürettebâtından Hayri Yusuf isminde genç ve şuurlu bir işçiye tesadüf ederek bittakrib hüviyetini tedkik ve bunun Almanya'daki Spartakist harekâtına iştirakini ve beynelmilel deniz işçileri partisine mensup olduğuna gerek vesaiki ve gerekse üzerinde icra ettiğim tedkikatla kanaat getirerek üçyüz adetten ibaret olan bu beyannameleri bir kömür çuvalı derûnuna vaz ile İstanbul'a berâ-yı tevzi ve talik sevk ettim. Mezkûr beyânnamelerin arzu vechile İstanbul'a vâsıl, tevzi ve talik edildiğini elyevm İstanbul grubu namına murahhas olarak Profintern azaları arasında bulunan yoldaş Kâzım'dan anladım.

3-Yine Fırka neşriyatından olup amelelere berâ-yı tevzî getirdiğim dört yüz broşürü tevzie başladım. Bu tevziat artık icraatımla beraber oluyor idi. Ameleden ilk temasım Trabzonlu olup Killik (?) nam mevkideki ocaklarda çavuşluk eden Mehmed Çavuşla Romyaki ocağında çavuş Trabzonlu Ali Çavuş olmuştu. Bu iki amele çavuşu ile temasım bana Zonguldak muhiti için çok büyük ümitler verdi. Bunlara sorduğum suallere aldığım cevaplar daima serzenişi ve Zonguldak ocaklarında ameleye tatbik edilen muamelenin derece-i dehşetini gösteriyor ve amelenin cidden kurtuluşa pek hararetli olduğunu anlıyor idim. Çünkü kelimesi arkasında bana birçok çavuşların isimlerini veriyor ve bunları görüşmek üzere bana sevk edeceğini söylüyor idi. Bir gün sonra tekrar görüşmek üzere elli kadar broşürü ve beş nüsha gazeteyi bera-yı tevzi alarak müfarekat etti.

Ertesi gün yine geldi bu defa yanında Killik (?), Kozlu, Dikili (?), Romyaki ocaklarından müteaddid çavuşlar vardı. Bunların içinde bilhassa Rizeli Yusuf Çavuş ve Ahmed Çavuş mukaddemâ avukat Ulvi ve mühendis Tevfik Efendilerin teşkiline teşebbüs ettikleri sendika azaları meyanında bulunduklarını anladım. Ve bunlardan mezkûr sandığın suret-i teşekkül ve neden dolayı tatil-i faaliyet ettiğini sordum. Ber-vech-i ati[2] cevaplar alındı.

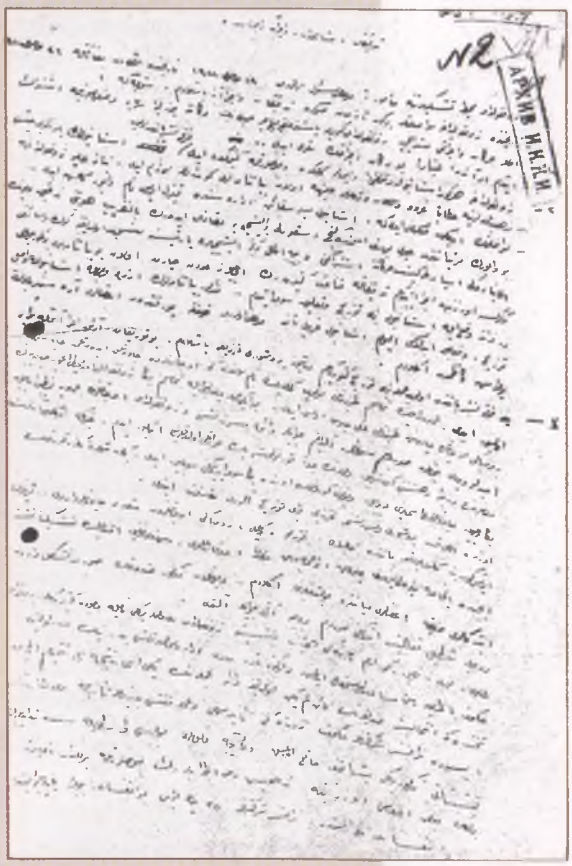
Ulvi, Nuri, Tevfik, Kör İmam namlarındaki heyet-i müteşebbise Zonguldak Maden Amele Birliği namıyla vücuda getirdikleri bir programla hükümete bilmüracaa resmen müsaadesi istihsal edilmiş ve o güne kadar maden idaresi amele müfettişi Bedri'nin mesuliyeti tahtındaki intihapsız sendikanın ke-en-lem-yekûn[3] olduğuna dair amelenin yeni intihap neticesi takdim edilmiş ise de Fransız şirketinin hükümet nezdindeki tesir-i mühimmi ve amele müfettişi Bedri'nin tesiriyle maden idaresinin teşebbüsatı mezkûr birliği yaşatmaya mani olmuş ve binnetice kulüpleri polis vasıtasıyla seddübend edilerek birliğin bazı azası üzerine tedhiş dahi icra edilerek bu suretle birlik akamete ve infisaha uğratılmıştır. Fransız şirketinin 25 bin lirası bu infisaha büyük yardımlar etmiştir. Şimdi bundan bil-istifade sendikanın fevaidini anlamış olan ve bu infisahtan son derece müteessir olan amelenin yeni bir teşkilata rabtı icap ediyordu.

4- Artık bunlarla daha samimi münâsebâta girmek icap ediyordu. Ve Fırka'nın salahiyet vesikasını bunlar ibraz ederek Fırka'nın tamamen işçi ve çiftçi fırkası olduğunu ve beni Fırka sırf bu iş için gönderildiğini anlatarak sendika teşkilinin mutlak surette elzem olduğunu ve sendikanın taazzuv ve resaneti için umum ameleden intihab yapılmasını anlatarak ve bu arkadaşlara da broşürler ve *Yeni Hayat* mecmuaları tevzi edilmek üzere verilerek dağıtıldı.

5- Bu andan itibaren benim vazifemi haber alan ve broşürlerden malumattar olan maden, marangoz, şimendifer, fabrika ameleleri her gün yüzlercesi beni ziyaret ediyor, hepsi ayrı ayrı serzenişlerden sonra fevaidini anladıkları sendikanın bir gün evvel teşkilini arzu ediyorlardı.

6- Profintern'de Zonguldak amelelerini temsil etmek üzere 10 Teşrinievvel'de İnebolu'da bulunmak üzere bir murahhas intihabı icap ettiğinden ve buna vakit az kaldığından bu murahhasın bir an evvel intihabı için ocak çavuşlarından daha itminan-bahş[4] olan Mehmed, Ali, Tahir, Arif, Ahmed çavuşlarla bir içtima akdederek okuryazar genç, lisan-aşina olursa daha şayan-ı matlub olan bir arkadaş iraesini istedim. Bir gün müsaade ile bunlar böyle bir arkadaş aradılar ise de gerek askerlik ve gerekse matlub şeraiti haiz olan bulamadıklarından malumat getirdiler ve ben eğer elyak bir arkadaş bulur isem intihabnameyi derakab bilumum amele murahhaslarına imza ettireceklerini söylediler...

7- Mefsûh sendika hakkında bana oldukça malumat veren ve Fransız şirketinin gadriyle işinden çıkarılan Cemal Paşa'nın Türkiye'ye tahsile gönderdiği talebelerden Iraklı marangoz işçilerinden Ali isminde bir arkadaşı şuurlu ve çok ezgin görerek bunu delegat intihabını tasmim ettim ve kendisiyle pek açık görüşerek İnebolu'ya gitmek üzere hazır bulunmasını kendisine söyledim ve derhal intihabnameyi de ihzar ederek

Kok kömürü üretiminin yapıldığı bir fırının içerden görünüşü, Zonguldak (20. yüzyıl başı).

bir de şifre hazırlayarak bunun hazır olmasını bekliyor idim.

8- Zonguldak'ta bahri seyahat vesikası istihsali o kadar güçtür ki hemen adim-ül-imkândır.[5] Ben bu amele sendikası teşkilinde çalışırken hükümetin her gün nazar-ı dikkat ve dehşeti artıyor idi. Bütün görüştüklerim daima takip ve tarassudda idiler. Ve hatta bazı evvelce işten çıkarılanlar mutena işlere alınıyor ve bazılarına işe girinceye kadar medar olmak üzere müfettiş Bedri Bey tarafından harçlık olmak üzere paralar verilmeye başlanmış idi.

Ben çok ehemmiyetli ve tehlikeli olan bu delegatın seyahat vesikasının ne suretle istihsal edileceğini kemâl-i dikkatle takip ediyordum. Bu zavallı ve pek şuurlu gördüğüm genç bir gün sonra bütün işlerinin tamam olduğunu ve yoluna devam edebileceğini ve vesikalarının itasını talep etti.

Ben bittabi bu kadar müşkil bir muamelenin nasıl çabukça müntic-i muvaffakiyet olduğunu sordum. Amele müfettişi Bedri nin delaletini söylemesi üzerine pek haklı olarak tebdil-i kelâm ile İnebolu yolculuğundan sarf-ı nazarla Ankara'ya gideceğini söyledim. Bu buna da derakab muvafakat etti. Ben alelade bir mektup yazarak esasen dört beş adet Ankara'da Fırka merkezine mecmuaya ve saireye çektiğim telgraflardan malumat alamayışım beni haklı olarak düşündürmekte ve mutlak bir malumat almak elzemiyetini düşünmekte olduğumdan o arkadaşa Kâtib-i umumi Salih Hacıoğlu namına bir mektup yazmış idim. Meali temin-i muhabere, muhitte bir işçi gazetesi neşri, takdim edilen Ali arkadaştan tarz-ı mesaime dair şifahi malumat almalarını ve ben gelinceye kadar bu arkadaşı orada bulundurmaları yani tecrübe etmeleri tarzında idi.

[Osmanlıca metinde 8 tekrarlanıyor]

8- Artık vakt-i muayyen olan 10 Teşrinievvel tecavüz etmiş bulunduğundan gönderilecek murahhasa lüzum kalmamış olduğundan intihabnameyi hıfz ederek Ali'yi de Ankara'ya hareket ettirdim.

9- Artık Zonguldak müthiş bir amele dalgasına şahit oluyor idi. Gerek şirket ve gerek amele müfettişi tarafından bazı işsiz amelelere iş veriliyor. Tazyikat ve takibat da şiddetle devam ediyor idi.

Takibat ve Tevkifatın Mebdei

10- 7 Teşrinievvel'de Kilimli ocakları çavuşlarından Mehmed Çavuş tevkif ediliyor. İsticvap ediliyor. Birçok ameleler görüşmek üzere gidiyorlar. Görüşmeye imkân yok. Tevkif mahalli de belli değil. Tecriden tevkif isticvabında benim para dağıtarak Bolşevik teşkilatı yaptığım ve muzır risaleler dağıttığım ve kendisine verdiğim risalelerin kimlere verildiği ve bunların teslimi isteniliyor. Esasen para dağıtmak yalan olduğundan risalelerden de adem-i malumat beyan ederek ifadesini bitiriyor.

11- 8 Teşrinievvel'de Nuri, Ali, Ahmed çavuşlar isticvap ediliyor. Bittabi ben de gerek tevkif ve gerekse isticvab için vakit bekliyor idim.

12- 12 Teşrinievvel 1922'de Mustafa isminde bir hafiye vasıtasıyla ben de polise çağrıldım. Bazı suallere cevap vermem söylendi. Ben esbap sordum. Bir cürmün mevcudiyetini bilmediğimi söylediğim ise de soracakları suallere cevap itasının mecburi olduğu tehdidi karşısında muvafakatle ber vech-i ati suallere maruz kaldım.

13-Yevmi masrafım, işim, kazancım, hafi teşkilat yaptığım, resmi bir fırkanın murahhası olduğum halde neden hafi çalıştığım tarzında idi. Cevap. Masrafım 120 kuruş, işim ticaret ve fırka işleriyle meşguliyet. Kazancım 150 hafi teşkilata ihtiyacım yok, resmen bir şube açmak için tedkikattayımdan ibaret oldu. Serbest bırakıldım.

14- Sekiz gün kadar serbest amele arasında çalıştıktan sonra 20 Teşrinievvel'de bir komiser ve bir polis vasıtasıyla çarşıda tevkif edilerek yazıhane telakki ettikleri dükkân taharri edildi. Oradan hanemde de taharriyat yapılmak üzere gidildi ve dini anane olan mesturiyetten istifade ile polisleri kapıda beklettim. Beş dakika kadar tevkif esnasında yoldaş refikama hususi olarak teslim ettiğim delegat intihabnamesi şifre mektup ihtilal beyannameleri ihrak edilmiştir. Ve bundan sonra haneye duhul ile taharriyat yapıldı. Sandık içinde *Yeni Hayat* koleksiyonu 50 kadar broşür üzerinde Fırka'nın salahiyet vesikası iki fotoğrafım ve paralarım alınarak bir zabıt varakasıyla polise götürüldüm. Evrak jandarmaya ben de taht-ı muhafazada olarak gönderildik.

Ankara'ya sevk edileceğim söylendi. Ben de refikam da beraber olduğundan birlikte sevk edilmemi

Kozlu mevkiinde kömür yükleme iskelesinin güneybatıdan görünüşü (20. yüzyıl başı).

Kızılırmak nam vapur... mürettebâtından Hayri Yusuf isminde genç ve şuurlu bir işçiye tesadüf ederek bittakrib hüviyetini tedkik ve bunun Almanya'daki Spartakist harekâtına iştirakini ve beynelmilel deniz işçileri partisine mensup olduğuna gerek vesaiki ve gerekse üzerinde icra ettiğim tedkikatla kanaat getirerek üçyüz adetten ibaret olan bu beyannameleri bir kömür çuvalı derûnuna vaz ile İstanbul'a berâ-yı tevzi ve talik sevk ettim.

istedim. 22 Teşrinievvel'de jandarma muhafazasında sevk edildim. 7 günde Ankara'ya muvasalatla jandarmayı evvelce para ile taltif etmiş olduğumdan ve aile ile beraber bulunduğumdan ve kendisine daima bu tevkifin pek ehemmiyetsiz bulunduğundan bahisle jandarmaya itminan bahşederek Ankara'ya muvasalatta sabah daireye teslim edilmek üzere bir gece orada kalmak üzere jandarmayı eve götürerek gece firar ile binnetice buraya geldim.

HULASA

1- Zonguldak maden idaresince 17.000 ameleye vesika verilip elyevm 12.000 amele ocaklarda icra-yı faaliyet etmektedir.

2- Amelenin memurlara karşı vaziyeti gayet hasmanedir. Memurların da bunun aynıdır.

3- Amele müfettişi Bedri'nin yed-i istibdadında bir sendika mevcut olup, azası tayin suretiyledir. Bugün o da ma'dûmdur. Avukat Ulvi tarafından teşkil edilen sendika Fransız şirketinin tesir-i mühimmi ve buna sarf ettiği 25.000 lira ve maden idaresinin de tesiriyle tefessüh etmiştir. Sendikanın 20.000 lira mevcudu vardır. Bankaya mevdudur.

4- Mevcut amele sendikalardan pek büyük faydalar beklemekte ve bu kadar tazyikata karşı 200 kadar amele murahhasının kızıl sendikaya iltihak için delegat intihap etmeleri şahittir.

5- Amele hükümet tarafından yapılacak sendikayı sahte telakki etmekte ve böyle bir teşebbüste katiyen bulunmayacağına mutmain.

6- Zonguldak'ta ocaklar, Kozlu, Kilimli, Killik, Üzümler, Romyaki, Çaydamarı, Baştarla mevkilerindedir.

[7 yok]

8- Üzümlerdeki iki ocakla, Çaydamarı'nda Maksut efendi ocağı ve yine Çaydamarı'nda Romyaki ocağı, Kilimli Ahmet Ali ocağı büyük ocaklardır. Fransızlara ait ocaklar da 1.500 ve diğerlerinde 1.000'er amele çalışmaktadır. Boyacıoğlu ocağı da büyük ocaktır. Azamî 800 amele çalışmaktadır.

9- Kömür yıkamak için Kozlu'da şirkete ait Lavor fabrikası vardır. 80 kişi çalışır.

10- Zonguldak'ta da Fransız şirketine ait iki lavor fabrikası vardır. Bunlarda kezâ 80 amele çalışmaktadır.

11- Zonguldak'ta bir de Romyaki lavor fabrikası vardır.

12- Zonguldak'ta bir de dökümhane vardır. Tamirat da burada yapılıyor. Şimendiferlere ait teferruatı 80 ila 100 amelesi vardır.

13- Şimendiferlerde de 300 kadar işçi ve amele vardır.

14- Tedkikat ve müşahedat bunlardan ibarettir.

Türkiye Komünist Partisi Merkezi
Umumi Azasından
Zonguldak muhit teşkilatından

DİPNOTLAR

* Bu belgenin mikrofilmini veren TÜSTAV yetkililerine ve Osmanlıcadan çevrimyazısını yapan TÜSTAV transkripsiyon ekibine teşekkür ederiz.

1 Kızıl Sendika Enternasyonalı Temmuz 1921'de Moskova'da kurulan, III. Enternasyonal yanlısı örgüt.

2 Aşağıda olduğu gibi.

3 Sanki yokmuş.

4 Güven veren.

5 İmkânsız.

MİDHAT VE DAMAT MAHMUD PAŞALARIN ŞEHİT EDİLMELERİNE DAİR

BİR EVRAK-I MUZIRRA

SARO DADYAN

Midhat ve Mahmud paşaların vefatlarının ardından Taif mahkûmlarının tüm eşyaları aranmış ve bu sırada paşaların mahkûmiyetleri sırasında neler çektiklerini, nasıl suikastlara uğradıklarını ve nihayetinde de nasıl öldürüldüklerini anlatan bir risale bulunmuş ve buna el konulmuştu. Bu risale daha sonra basılmış ve dağıtılmıştır. Risalenin ilk on sayfası yayınlayanlar tarafından hazırlanmış ve bu on sayfada Midhat Paşa'nın kısa bir biyografisi verilerek Sultan Abdülhamid ve çevresindeki isimler de bazen hakarete varan şekilde eleştirilmiştir.

Midhat Paşa, asıl adı Ahmed Şefik (İstanbul, 1822 — Taif, 1884).

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi iflasını açıkladığı, Sultan Abdülaziz'in askeri bir darbe ile tahttan indirildiği, Çerkez Hasan tarafından bazı darbecilerin öldürüldüğü, Sultan Murad'ın akıl sağlığını kaybederek tahttan çekilmek zorunda kaldığı ve Sultan Abdülhamid'in darbeyi düzenleyenlerin muvafakatiyle tahta çıktığı 1876 senesi imparatorluğun en zorlu ve en esrarlı dönemlerinden biridir. Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra yaşanan Osmanlı-Rus Harbi, imparatorluk içerisindeki grupların belirginleşmesi, Sultan Abdülhamid'in tüm iktidarı elinde toplaması ve başta Midhat Paşa olmak üzere Sultan Abdülaziz'e düzenlenen darbeyle alakalı olduğu düşünülen kimseleri iktidardan uzaklaştırması da, bu dönem üzerindeki esrar perdesini ve bununla orantılı olarak tarihçilerin ve araştırmacıların ilgisini de bir kat daha artırmaktadır. İmparatorluk içerisinde kimi güçler arasında rekabetin yaşandığı bu döneme Yıldız Mahkemesi olarak bilinen ve Sultan Abdülaziz'in öldürülmesiyle ilgisi olduğu düşünülen kimselerin mahkûm edilmesi son noktayı koymuştur. Fakat mahkûm edilmelerinden üç sene sonra Midhat ve Damat Mahmud paşaların şaibeli ölümleri bu esrarı ve ilgiyi bir kat daha artırmıştır.

Paşaların vefatlarıyla ilgili verilen doktor raporlarında Midhat Paşa'nın sırtında çıkan "şirpençe" ve kasığında çıkan "hıyarcık" çıbanları nedeniyle, Mahmud Paşa'nın ise "mide nezlesi" ve "tifolu humma" nedeniyle vefat ettikleri bildirilmiştir.[1] Fakat verilen bu doktor raporları başta Yıldız Sarayı olmak üzere hiçbir çevrede muteber görülmeyerek çeşitli zanlar ve söylentiler doğmuş, Sultan Abdülhamid paşaların öldüğünden emin olamayarak Avrupa'ya kaçtıklarından şüphelenmeye başlamıştır. Hatta Hicaz Valisi Osman Nuri Paşa'ya şifreli bir emir gönderilerek Midhat ve Mahmud paşaların mezarlarını açtırarak bizzat kontrol etmesi emredilmiştir.[2]

Midhat ve Mahmud paşaların vefatlarının ardından Taif mahkûmlarının tüm eşyaları aranmış ve bu sırada paşaların mahkûmiyetleri sırasında neler çektiklerini, nasıl suikastlara uğradıklarını ve nihayetinde de nasıl öldürüldüklerini anlatan bir risale bulunmuş ve buna el konulmuştu. Sultan Abdülhamid'in paşaların öldüğünden emin olması adına bu risale de Müşir Derviş Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun'a gönderildi.[3] Esasında Derviş Paşa, bu hareketiyle paşaların öldüğünü doğruluyor ama doktor raporlarının yalan oldu-

ğunu ve paşaların askerlerin eliyle öldürüldüğünü de kabul ediyordu. Esasında bundan da önce paşaların ecelleriyle öldüğüne hiç kimse inanmamış, alınan tüm tertibata rağmen Mekke ve Medine gibi şehirlerde paşaların askerler tarafından boğulduğu konuşulmaya başlanmıştı.

Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nin Yıldız Tasnifi'nde bulunan bu el yazması risalenin kim tarafından kaleme alındığı ise kesin olarak bilinememektedir. Bu yazmayı "Son Sadrıazamlar" isimli eserinde kullanan İbnülemin Mahmud Kemal İnal, risalenin o sırada Taif'te tutuklu bulunan Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından kaleme alındığını savunmaktadır.[4] Daha sonra bu risalenin tam metnini Latin harfleriyle "Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları" isimli eserinde yayınlayan İsmail Hakkı Uzunçarşılı da, risalenin Şeyhülislam Hayrullah Efendi yahut Namıkpaşazade Ali Bey tarafından kaleme alınmış olabileceğini fakat el yazması risale üzerinde yapılan tashihlerin Şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye ait olduğunu kaydeder.[5]

1886 yılında Hicaz Valiliği'ne, Osman Paşa'nın yerine Namıkpaşazade Cemil Paşa tayin edildi. Cemil Paşa'nın kardeşi Binbaşı Ali Bey de Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle ilgili olarak yargılanmış ve idama mahkûm olmuş, daha sonra bu karar müebbet hapse çevrilerek Taif'e sürgün edilmişti. Yani, yeni Hicaz Valisi Cemil Paşa, bu risalenin yazarı olabilir diye gösterilen Namıkpaşazade Ali Bey'in ağabeyiydi. Cemil Paşa Hicaz'a gelir gelmez Sultan Abdülhamid'in emri olduğunu ileri sürerek Midhat ve Mahmud paşaların vefatlarına dair bir tahkikat başlattı. Bu tahkikat neticesinde Cemil Paşa da paşaların feci bir şekilde boğularak öldürüldüklerine emin olmuş ve paşaların boğulmalarıyla ilgili ikinci bir risaleyi Kürd Said Efendi'ye vererek bunun üzerinde düzeltmeler yapıp Arapça ve Farsçaya tercüme etmesini istemiştir. Fakat çeşitli nedenlerle Said Efendi bu isteği kabul etmemiş ve daha sonra bu ikinci risale de padişaha gönderilmiştir.[6]

Fakat tüm el yazmalarının İstanbul'a gönderilmesine rağmen bu risale daha sonra matbaalarda basılmış ve dağıtılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu risalenin matbu baskısını görmediğini fakat bunun Mısır'da basılmış bir nüshasını 1905'te Paris'te bulunduğu sırada Yahya Kemal Beyatlı'nın görüp, okuduğunu söylediğini kaydetmektedir. Fakat Uzunçarşılı da bu risalenin yurtdışına nasıl çıkarıldığını ve kimler tarafından basılmış olabileceğine bir açıklık getirememektedir. Daha da ilginç Yahya Kemal Beyatlı'nın Mısır'da basıldığını söylediği risalenin, 1314 (1896-1897) senesinde Cenova'da yayınlanmış bir kopyası daha mevcuttur.

"Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa Hazeratının Sultan Abdülhamid'in Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri" başlığıyla 1314 senesinde Cenova'da yayınlanan risale Mizan Matbaası'nda basılmış, 15x10 ebadında ve 44 sayfadır. Risalenin ilk sayfasında, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin gravür hocalarından Napier'nin Osmanlıca ve Fransızca imzasını taşıyan bir Midhat Paşa gravürü bulunmaktadır. Bu gravürün altında ise "Kurban-ı Hamit Şehid Midhat Paşa" yazısı mevcuttur. Risalenin üzerinde birinci baskı olduğu belirtilmekte fakat kimlerin yayınladığına dair herhangi bir isim bulunmamaktadır. Risalenin ilk on sayfası yayınlayanlar tarafından hazırlanmış ve bu on sayfada Midhat Paşa'nın kısa bir biyografisi verilerek Sultan Abdülhamid ve çevresindeki isimler de bazen hakarete varan şekilde eleştirilmiştir. Yine bu ilk on sayfa içerisinde, bu yayından sonra Midhat Paşa'nın daha geniş bir biyografisinin yayınlanacağı da vaat edilmektedir. Risalenin son 34 sayfasında ise Taif'te paşaların yaşadıklarını ve nasıl katledildiklerini anlatmaktadır ve bu metin, Uzunçarşılı'nın yayınladığı Osmanlı Arşivleri'ndeki orijinal metinle karşılaştırıldığında aralarında hiçbir fark olmadığı, sadece matbu risalenin üslubunun daha sade ve halkın anlayabileceği bir şekilde kaleme alındığı görülmektedir.

Utarid dergisinde yayınlanan ve Sultan Abdülhamid'e atfedilen hatıratta da bu risaleden bahsedilmekte ve Sultan Abdülhamid'in ağzıyla; "Midhat Paşa'nın vefatından on sene sonra Avrupa'da basılan Türkçe bir risalede vaka anlatılmaktadır. Eğer bu doğruysa adı geçen kişilerin benim adamlarım olmaması da konuyla alakamın olmadığını gösterir." denmektedir.[7] Her ne kadar

Hüseyin Avni Paşa.

Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti? – İstanbul-1927 cilt:1).

bu hatırat Sultan Abdülhamid'e ait değilse de, metin içerisinde bu risaleden bahsedilmesi, her şeye rağmen İstanbul'daki kimselerin de bir şekilde risaleye ulaşarak okuduklarını ve bundan haberdar olduklarını gösterir. Zira unutulmaması gereken bir husus var ki yayınlandığı dönemde bu risale devrin tabiriyle bir "Evrak-ı Muzırra"dır, yani o yıllarda eğer bu risale ile yakalansaydınız büyük ihtimal sürgünle neticelenecek birçok sıkıntılara maruz kalacaktınız.

Bu makalede risalenin ilk on sayfasını aynı şekliyle veriyorum, son 34 sayfasından ise daha önce Uzunçarşılı'nın yayınlamış olmasından dolayı bahsetmeyeceğim. Fakat Jöntürklerin kaleminden çıkan bu on sayfa da içeriği bakımından bir hayli ilginçtir. Sultan Abdülhamid'in saltanatının yirminci ve en güçlü yıllarını sürdüğü bu devirde dahi onun tahta çıkışı sorgulanmakta ve Sultan

1871-1918 arasında ABD'de haftalık yayınlanan *Puck* dergisinin kapağında yeralan II. Abdülhamid karikatürü, 30 Eylül 1908. Alt yazı "Bizim Lanetli Abdül". Nargilenin üzerinde Mania (Obstruction), Abdülhamid'in fesinde Kanun (Canon) yazıyor.

Damad Mahmud Paşa.

Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti? – İstanbul-1928 cilt:2.

Murad'dan büyük bir özlemle bahsedilmektedir. Beklendiği gibi risalede Sultan Abdülhamid ve çevresindeki isimler hatta konu Midhat Paşa ile ilgili olduğundan Sultan Abdülaziz ve Mahmud Nedim Paşa'lar da eleştirilmektedir. Bununla beraber Hüseyin Avni Paşa gibi, askeri bir darbeyle Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren isimlerden "Şehit" diye bahsedilmekte ve Sultan Abdülaziz'in hali "Osmanlıların İnkılâbı" olarak anılmaktadır. Fakat en ilginç nokta Jöntürklerin Avrupalı devletlere ve Avrupalılara bakışıdır, daima Avrupa taraftarı, Avrupa'dan medet uman ve Avrupalılarla dostluklar kuran kimseler olarak gösterilen Jöntürklerin, bu risalede birçok meselede Avrupalı devletleri suçladıkları ve onları pek de dostları olarak görmedikleri anlaşılmaktadır.

"Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa Hazeratının Sultan Abdülhamid'in Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri

Osmanlı Milletine bir varlık ve hürriyet beratı vermeye muvafık olan ve tarihlerde namı altın kalemle yazılmak şanına layık görülen Şehid-i Hürriyet Midhat Paşa'nın nasıl bir zulüm ve denaetle şehit edildiğini milletin nazarına, hamiyet ve intihabına arz etmeyi bir hidmet biliyoruz. Şehid-i müşarünileyhin tarihleri mazbut olarak mükemmel bir tercüme-i halini ileride risale şeklinde tabettirdiğimiz vakit yazdırmak üzere şimdilik umumi surette tahririyle iktifa edeceğiz. Midhat Paşa anasıl İstanbullu olup, bizde vaktiyle rical ve azamın mektebi olan Babıâli'den yetişmiştir. Seksen tarihinden evvel Niş eyaleti valiliğine memur edildi. İdare-i umur-u hükümette ibraz eylediği ehliyet[8] ve iktidarı o vakitler merkez-i umur-u devlet olan Babıâli'ce takdir olunuyordu. Memalik-i Osmaniye'nin yeni usulde vilayetlere taksimi ile emvar-ı nasın bir hüsnü idareye raptı tekerrür edildiği sırada numune olarak teşkil kılınan Tuna Vilayeti valiliği uhde-i dirayetine verilmiştir. Faal ve muktedir valinin Tuna Vilayeti'nin tanzim ve imarı hususunda gösterdiği gayret ve muvaffakıyetler bütün dünyanın malumudur.

Valiliği esnasında bazı ecnebi dostlarımızın teşvikatıyla şimdiki Bulgaristan emareti olan Tuna Vilayeti'nde Bulgar ihtilal komiteleri türemeye başlayıp bu asilerin tedip ve tenkili emrinde gösterdiği siyasi hareket-i vukufkârane hem Babıâli'yi hoşnut hem ecnebileri ıskat etmekte idi. Koca vezirin, 'Benim elimde düstur var. Padişahtan verilen vezaret ve valilik fermanında dahi düstur-u mükerrem tabiriyle salahiyet var.' diye kanunen idama mahkûm eşkıyayı İstanbul'dan emir vürudüna intizar etmeden sallandırarak[9] devletin bir vezire vermekte olduğu salahiyet ve mesuliyetten istifade ile icra-ı siyasette tereddüt göstermemek gibi şiddetli icraatı Tuna Vilayeti'nde bulunduğu zaman idi. Midhat Paşa'nın bu ikbali bazı rakiplerini düşündürüyor idiyse de merkezî hükümetçe esasen makbul görünüyor idi. Bir taraftan bu makbuliyet, diğer taraftan Tuna Vilayeti'nde vücudundan, kendi politikalarınca tehlike görmekte olan ecnebi devletlerin Babıâli'ye etmekte oldukları şikâyet, devlet-i müşarünileyhi İstanbul'a celbe mecbur edip seksen yedi ve seksen sekiz seneleri hululünde uhdesine birinci defa olarak sadrazamlık tevcih olundu.

On yedi – on sekiz sene evvel şimdi gazeteleriyle Midhat Paşa aleyhine makaleler yazan kalemler 'devir'

diye başında inkılâp dumanları tüten ve o zamanlar pek parlak görünen gazeteleriyle 'Bize hürriyet ver, bizi terakkiye sevk et, devletin intizamını temin et, orduyu, donanmayı kuvvetlendir.[10] Bunlardan istifadeye çalışmaz isen kabahat bizim!' diye bağırdıkları zaman müşarünileyhin bu ilk ve parlak devr-i sadareti idi. Fuad Paşa çoktan diğdağ-ı fedayı terk etmiş, Ali Paşa da o sırada gaile-i dünyadan el çekip gitmiş olduklarından makam-ı sadarette Midhat Paşa'ya rakip olacak kimse görülmüyor, bu faal ve gayur vezirin vücudundan memleket hidmet bekliyor idi.

مدحت پاشا ودامادلرنك

حضرتلرينك

سلطان عبدالحميد خانه امريله كچيرديكلرى

جلوس

(ميزان) مطبعه سنده طبع اولنمشدر

١٣١٤

Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa Hazretlerinin Sultan Abdülhamid Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri. Cenova 1314.

Ali ve Fuad paşalardan yakayı kurtardıktan sonra kimseden ihtiraza mahal görmeyen Sultan Abdülaziz, keyfi icraata başlayıp Esad Paşalar, Şehit Hüseyin Avni Paşalar ve bu milletin en büyük felaketine sebep olan ve kendisinin ölüp gitmesiyle mazaratı henüz hitama ermeyip ifal ve icraat-ı cinayetkâranesinin kısm-ı cahilhanesini çubukdarı Lütfi Ağa'ya bırakan Mahmud Nedim Paşalar vesaireler dama oynar gibi üç-beş günde bir sadarete çıkarılıp,[11] indirilmek mevadesi başlamış olduğundan Midhat Paşa da merkez-i saltanatından tedip edilip Bağdat Vilayeti'ne gönderildi. Gayretli vali burada dahi Tuna'da olduğu gibi memleketin imarına, hüsnü idaresine çalıştı ve birçok muvaffakıyetlere mazhar oldu. Kumpanyalar teşkil eyledi, Fırat'ta vapurlar işletti...

Tuna'da o kadar güzel yollar yaptı, o kadar mamureler vücuda getirdi ki mesele-i mazide Bulgarları Türk mezaliminden kurtarmak davasıyla gelen Moskoflar, Tuna'nın (şimdiki Bulgaristan) mamuriyetine hayran kalıp köylülere: 'Bre siz bize zaruretten, sefaletten şikâyet ediyor idiniz. Bu zenginliği, bu mamuriyeti nankör gözleriniz görmüyor mu[12] idi? diye istihfafa mecbur oldular. Anadolu'da şose yolu yapmakla müştehir olan ve hâlâ sadaret makamını telvis etmekte bulunan 'Bunak Halil Rıfat Paşa' Tuna'da Midhat Paşa'nın zamanında yetişmiş bir kaymakam eskisi olup yollar yapılır iken posta başılık ederek orada öğrenebildiği kadarıyla sonradan kendisini göstermeye muvafık olduğunu inkâr edemez.

Vezir-i alişan Bağdat'tan doksan bir – doksan iki senelerine doğru tekrar İstanbul'a davet olunup Şura-ı Devlet riyasetine tayin olundu. Abdülaziz'in idare-i keyfiyesine karşı talebe-i ulumun yaptığı nümayişler onun Şura-ı Devlet riyaseti zamanında idi. Yine bu zamanın dâhili icraat-ı siyasisinden olarak Hüseyin Avni Paşa şehidin, seraskerliğinde bu iki gayretli, cesur vezirin tedbir ve icraatıyla zaman-ı hazerede mukaddema inkılâbımız olan Sultan Abdülaziz'in hali vakası zuhura geldi.[13]

Milletin talihi müsaade etmedi, Sultan Murad'ın hastalığı milleti murad ve ikbalinden mahrum edip bu uğursuz Sultan Hamid'i makam-ı hükümete getirmeye mecbur oldular. Şu kutlu, fetanetlü efendimiz millete oynayacağı oyunu daha evvelden düşünüp hazırlamaya başladı. Midhat Paşa'yı yeniden makam-ı sadarete getirdi. Ama bu tevcih gönül rızası ile değildi, vakit kazanmak için bir hile idi. Midhat Paşa, konferans müzakeratı devletin kabul edemeyeceği bir devreye varmakta olduğu sırada idi ki 'Osmanlı Kanuni Esasisi'ni Babıâli'de ilana muvafık oldu. Teessüf bu muvaffakiyetin semeresini iktitâf edemedik. Doğruluğa, hamiyetperverliğe yalancılığın bazen ve belki de çok kere galebesini gösteren meselelerden olarak hünkâr yine o Kanun-i Esâsi'nin bir bendini tevil ile seyyid ül-ahrarı vatandan teb'id eyledi.[14]

Midhat Paşa'nın *Vanity Fair* dergisinin kapağındaki karikatürü, 30 Haziran 1877.

Muharebeden sonra bazı devletlerin ilhâhı üzerine Suriye'ye ve oradan da İzmir'e vali tayin edildi. Bu sırada İzmir'e nakli, İstanbul'a yakın olması içindi. Bir 'Mahkem-i Kebir-i Cinayet' tesis edip, o koca veziri güya idama mahkûm etti. Sonra da af edip Hicaz'a gönderdi. Bir kere menfaya varınca o büyük adamı ne ezalarla mahv ve telef eylediğini erbab-ı hamiyetten bir zat hakiki ve mufassal olarak bir risale ile bildirdiğinden ber vech-i ati naklediyoruz.[15]"

DİPNOTLAR

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları, Ankara-1950 TTK, s. 58-59
2 Uzunçarşılı, age. s. 68
3 Uzunçarşılı, age. s. 74-75
4 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrıazamlar, İstanbul-1965, Milli Eğitim Basımevi, cüz: III, s. 393
5 Uzunçarşılı, age. s. 74
6 Uzunçarşılı, age. s. 75-77
7 Utarid, sayı:5 (4 Mart 1333), s. 85
8 Risale, s. 3
9 Risale, s. 4
10 Risale, s. 5
11 Risale, s. 6
12 Risale, s. 7
13 Risale, s. 8
14 Risale, s. 9
15 Risale, s. 10

PROF. ZAFER TOPRAK'IN ELEŞTİRİSİNE CEVABIMDIR

RIFAT BALİ

Toplumsal Tarih'*in 218. Şubat sayısında Zafer Toprak, Rıfat Bali'nin üç cilt olarak Libra Kitapçılık ve Yayıncılık tarafından yayınlanan* **Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp** *kitabında kendine yönelik bazı eleştirilerini yanıtlamıştı. Rıfat Bali bu yanıtı değerlendiriyor.*

Prof. Zafer Toprak'ın derginizin Şubat sayısında Genel Yayın Yönetmeni olduğum Libra Kitap'tan yayınlanan *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp* kitabımla ilgili eleştirisini ve okurlardan özür dilememi talep eden yazısını okudum. Zafer Bey'in yazısı şahsımla ilgili olarak özetle şu eleştirileri kapsamakta.

A- Tekinalp ile ilgili yapılmış çalışmalar için hazırladığım kaynakçada (cilt 1- s. 339-341) müellifi olduğu çalışmaları ile Paul Dumont'un bir makalesine yer vermemiş olmam.

B- Yayınladığım kitabın 1nci cildinin önsöz ve girişinde yer alan (s. 13) ve aşağıda alıntıladığım şu bölümden dolayı kendisini haksız yere karaladığım:

"Tekinalp'in iktisat ve belediye meseleleri konusunda yayınladığı makaleler, şimdiye kadar pek dikkate alınmadı. Kendisi, daha çok Türkleşme konusundaki yayınları ile bilindi ve tanındı. İktisat ve belediye meselelerine olan vukûfu, hep Türkleşme konusundaki yayınlarının gölgesinde kaldı. Böylece Tekinalp'in fikir dünyası sadece "Türkleşme" boyutuna, kimliği de sadece "Yahudi" kimliğine indirgendi. Başka bir deyimle Tekinalp Türk fikir âleminde marjinalleştirildi, sadece Yahudileri ilgilendiren ve sadece Yahudiler tarafından anlaşılabilecek bir şahsiyet haline getirildi. Bu yaklaşımın bir örneği, Liz Behmoaras'ın Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Zafer Toprak'a bir biyografik roman yazmak üzere kendisine bir şahsiyet tavsiye etmesini istediğinde Toprak'ın verdiği cevaptır. Prof. Toprak, Behmoaras'a "Tekinalp'in çok güzel bir biyografisi yazıldı ama belki sen onu daha iyi anlarsın" cevabını vererek Tekinalp'i yazmasını tavsiye edecekti. Prof. Toprak, millî iktisat konusunda Tekinalp'e gerekli önemi atfetmesine rağmen onun Yahudi olması nedeniyle bir Yahudi'nin, bir Müslüman veya Hıristiyan Türk'e göre, dindaşı Tekinalp'in halet-i ruhiyesini daha iyi anlayabileceğini sanması, inanması veya ümit etmesi, Tekinalp'in Türk entelektüel âleminde öncelikle Yahudi kimliğiyle değerlendirildiğinin iyi bir göstergesidir. İşin ilginç tarafı, Liz Behmoaras'ın "içerden yazmak, ekstra bir duyarlılık getiriyor" beyanıyla bu görüşe iştirak etmesidir."

C- "Son yıllarda kültüralizm çağımıza damgasını vurmuş durumda. Toplumsal katmanlardan kültürel katmanlara doğru etkin bir kayış var. Din etmeni, ya da etnik kimlik çoğu bilim çevresinin temel kaygısını oluşturuyor. Rıfat Bali de bu çizgiye kendisini kaptırmış gözüküyor." cümleleriyle tarafsız bir araştırmacı olmayıp etnik/dinsel kimliğimin tesiri altında araştırma ve/veya yorum yaptığım ve bundan dolayı da "tutarsız ve savruk bir tarih yöntemi" kullanmış olduğum.

Cevaplarım şöyle.

A- Kaynakça ile ilgili cevabım:

Tekinalp ile ilgili yapılmış çalışmalar ile ilgili derlediğim kaynakçada Zafer Bey'in çalışmaları ile Prof. Paul Dumont'un makalesinin yer almaması eleştirilmeyi hak eden önemli bir eksikliktir. Ancak şunu da belirtmemde yarar var. a) Zafer Bey'in Tekinalp konusundaki çalışmalarından elbette haberim vardı zira bunlara atıfta bulundum, (bkz. C.1 s. 13) ancak kaynakçada yer vermeyi unuttum. b) Paul Dumont'un makalesinden bihaberdim. c) Zafer Bey'in bu kaynakçayı hazırlarken sadece internetten faydalandığım konusundaki eleştirisini 2004 yılında yayınladığım ve 5684 künyeyi ihtiva eden *Türkiye'de Yayınlanmış Yahudilikle İlgili Kitap, Tez ve Makaleler Bibliyografyası 1923-2003* kitabını hazırlayan biri olarak kabul edemem. Kaynakçada yer alan 29 kaynaktan sadece üçü ağda yer alan elektronik ortamdaki kaynaklardır. Diğerleri basılı kaynaklardan araştırılarak derlenmiştir. Kaynakçada yer alan

kimi makalelerin Zafer Bey'in çalışmasını intihal ederek yayınlanmış olmaları kaynakçada yer almalarına mani teşkil etmez. Burada eleştirilmeyi hak eden bir eksiklik varsa, o da bunların (hangileri ise) intihal olduklarını not düşmemiş olmamdır.

B- "Karalama" ile ilgili cevabım:

1- Zafer Bey yazısında Liz Behmoaras'ın ilk baskısı Ocak 2005 tarihinde yayınlanan *Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi* romanını "henüz okumaya fırsat bulamadığı"nı not ettikten sonra yukarıda alıntıladığım sözlerini sözkonusu romandan aldığımı şöyle belirtiyor:

"Rıfat Bali, Liz Behmoaras'ı eleştirirken çalışmanın en büyük zaafının, bir edebî metin olmasından dolayı neresinin kurgu olduğunun, neresinin yazılı kaynaklara ve mülakatlara dayandığının anlaşılamaması olduğunu vurguluyor. Ve kitabından bir alıntı yaparak Önsöz ve Giriş'te benim Liz Behmoaras'a sözde "Tekinalp'in çok güzel bir biyografisi yazıldı ama belki sen onu daha iyi anlarsın" dediğime bilfiil kendisinin de bulunduğu bir ortamda söylenmişçesine gerçekmiş gibi yer veriyor. Bir anlamda önyargılarım olduğunu ima ediyor: beni karalamak için kullanıyor."

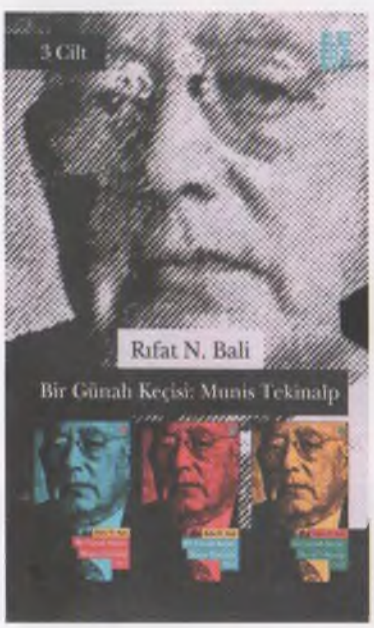
Sonra da şu yorumda bulunuyor:

"Önsöz'ün başka bir noktasında Rıfat Bali, Liz Behmoaras'ın metninin, "bir edebî metin olmasından dolayı neresinin kurgu olduğunun, neresinin yazılı kaynaklara ve mülakatlara dayandığının anlaşılamaması"ndan yakınıyor. İşte ".... sen onu daha iyi anlarsın" türü bir beyanın da bu tür bir anlaşılmazlığın sonucu kitapta yer almış olabileceğini Rıfat Bali'nin düşünebilmesi beklenir."

Özetle Zafer Bey Liz Behmoaras'ın romanının "neresinin kurgu, neresinin yazılı kaynaklara ve mülakatlara dayandığının anlaşılmamasını" (Cilt 1, s. 11) eleştiren birisi olarak benim Liz Hanım'ın Prof. Zafer Toprak'a atfettiği ve bu tartışmanın öznesi olup, aynı romanda yer alan beyanatını temel alarak kendisini eleştirmiş olmamı "karalama" olarak değerlendiriyor ve beni tutarsız olmakla eleştiriyor. Tutarsız olmakla eleştiriyor zira, olgulara dayanmayıp edebî, kurgusal ve hayal gücünün ağır bastığı bir metinden yapılmış bir alıntının bir kıymeti yoktur.

2) Zafer Bey'in ilk bakışta doğru gözüken bu mantık kurgusu ciddi bir maddi hataya dayalı olmasından dolayı tutarsız ve geçersizdir. Liz Behmoaras'ın Zafer Bey'e atfettiği sözler kendisinin henüz okumadığı *Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi* romanından alıntılanmadı. O romanın teşekkürler faslında (s. 317) Liz Hanım kendisinden "Bana Tekinalp'le ilgilenme önerisinde bulunan Prof. Dr. Zafer Toprak'a ..... candan teşekkür ederim" cümlesiyle bahsetti. O kadar. Liz Behmoaras Zafer Bey'e atfettiği sözleri kitabının yayınlanmasından sonra *Milliyet* gazetesi yazarı Filiz Aygündüz ile yaptığı bir mülakatta dile getirdi. Kitabımda (cilt 1, s. 13 dipnot 3) kaynak açıkça belirtilmiştir. Herhalde Zafer Bey buna dikkat etmedi. Tekrar hatırlatma babında kaynağın künyesini belirteyim: Filiz Aygündüz, "Moiz Kohen Türkleşme Akımının İleri Saftaki Neferlerindendi", *Milliyet Pazar*, 3 Şubat 2005.

3) Zafer Bey'in bu eleştirisi üzerine kendisine atfettiği sözleri söyleyip söylemediği konusunda Liz Hanım'ı telefonla aradım. Kendisiyle yapılan mülakatı ve bu sözleri hatırlattım ve teyit edip etmeyeceğini sordum. Bu sözleri ile ilgili yaptığım yoruma mutabık olup olmadığını sormadım. Kendisi Zafer Bey'in bu anlama gelen sözler sarf ettiğini telefonda teyit etti. Hatta Zafer Bey'in neden mülakatın yayınlandığı tarihte buna itiraz etmediğine de şaşırmış göründü. Kendisine bana bu teyidi yazılı vermesini rica ettim ve hemen bu meyanda bir e-posta yolladım. Ekine de kitabımın ilgili sayfasını ekledim. Bu ilk görüşmemizden bir müddet sonra da şu cevabı yolladı:

"Zafer Toprak ile görüşmemiz on iki yıl önce gerçekleşti. Doğal olarak, bu görüşmenin tümü içinde geçmiş olan buna benzer bir cümleden, konuşmanın bütünlüğü içinde Zafer Toprak'ın Tekinalp ile ilgili yazacağım kitap için, Tekinalp'in etnik kimliğini ön planda tuttuğu sonucuna varılıp varılmayacağını şu anda tam olarak hatırlamam ve değerlendirmem mümkün değildir."

4) Buna paralel olarak Liz Hanım ile mülakatı yapan *Milliyet* gazetesi muhabiri Filiz Aygündüz Hanım'a da e-posta ile başvurup şayet bant kayıtları mevcut ise, bu sözlerin söylenip söylenmediğini teyit etmesini rica ettim. Kendisi bana şu cevabı yolladı:

"2005'te yaptığım bir söyleşinin bant kaydının durması mümkün değil takdir edersiniz ki... Liz Hanım böyle bir söz etmeseydi, sizin de dediğiniz gibi bunu yazmam söz konusu olmazdı. Kaldı ki, Liz Hanım da söylemediği bir sözle röportajda karşılaşsa, bir itirazda bulunurdu. En azından böyle bir itirazda bulunmadığını size teyit edecektir ki, bu da konuya bir netlik getirir sanıyorum."

5- Zafer Bey yazısında Liz Behmoaras'ın kendisine atfettiği sözleri "Bu arada hatırlatmak isterim: Kitap çıktığında bu satırları görmüş olsaydım da bu tür bir yorumu tekzip etmez, değerli dostum Liz Behmoaras'ın edebi üslubuna ve bir biyografik roman yazarının kurgusal

hayal gücüne yorardım" satırlarıyla mazur görmekte. Ancak, tekrar ediyorum, kendisine atfedilen sözler romanda yer almadı. Bundan yedi yıl önce ana mecranın en önemli gazetelerinin birinde yayınlandı. Ne Zafer Bey, ne de Liz Hanım mülakatta yer alan bu sözlere o tarihte itiraz etmediler.

Bu şartlar altında benim hiç kimseden özür dilemeyi hak edecek bir davranışta bulunmadığım aşikâr. Yapabileceğim tek şey kitabımın müteakip baskısında Zafer Bey'in böyle bir beyanatta bulunmadığını ifade eden yeni beyanatını şerh düşmektir.

C- "Din etmeni ya da etnik kimlik kaygım" ile ilgili cevabım:

Zafer Bey'in şahsımla ilgili "Din etmeni, ya da etnik kimlik çoğu bilim çevresinin temel kaygısını oluşturuyor. Rıfat Bali de bu çizgiye kendisini kaptırmış gözüküyor" mealindeki haksız eleştirisine cevabım bu yazımın tamamı ve şimdiye kadar müellifi olduğum ve/veya yayına hazırladığım kitaplarımın bilimsel evsaflarıdır. Takdir okurundur.

Her ne kadar Prof. Zafer Toprak'ın eleştirisiyle ilgisi olmasa da Munis Tekinalp'in günümüzde nasıl "bir günah keçisi"ne dönüştürüldüğünü gösteren yakın tarihte cereyan etmiş bir örneğe değinerek yazıma son vereceğim. 23 Ocak tarihinde gazeteci Ezgi Başaran'ın Alarko Şirketler Topluluğu Yönetim Kurulu Başkanı İshak Alaton ile yaptığı bir mülakat *Radikal* gazetesinde yayınlandı. Bu mülakatta Alaton, Başaran'ın "Rejimin gayrimüslim politikası, sadece imparator artığı olmanın kompleksiyle açıklanabilir mi?" sualine şöyle cevap verecekti: "Hayır. Bu işin sorumlusu belli: Selanikli Yahudi dönmeleri! Çünkü en şiddetli İttihatçılar onların içinden çıktı. Munis Tekinalp mesela. Türkleştirme ve diğer Türk olmayanları ifna etme felsefesini yazan bu adam. Yani gayrimüslimlere karşı bu muamelenin proje mimarı bir Yahudi. Bundan büyük rezillik olur mu?!" Hiçbir kelimesi doğru olmayan bu beyanattan iki gün sonra *Altınoluk* dergisi Yazışleri Müdürü ve *Bugün* gazetesi yazarı Ahmet Taşgetiren, Alaton'un baştan aşağı yanlış olan bu beyanatını olumlayarak benimsedi ve 25 Ocak tarihli yazısına konu etti. İshak Alaton'un bu beyanatı Munis Tekinalp hakkında toplumun bir kesiminde yaygın bir şekilde yerleşik olan ve kitabımda bolca örneklerine rastlanan peşin yargı ve yanlış kanaatlerin bir daha ortaya çıkmasına vesile oldu.

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. · Ekin Fuarcılık Ltd. · MUDO · TÜYAP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

iletişim

Tarih okumak için...

Türkiye'de tarih tartışmalarının biçimini değiştiren *Tarih ve Toplum* geleneği devam ediyor. Osmanlı İmparatorluğu ve kitap okuma alışkanlıklarından zorunlu askerlik hizmetine, tek parti döneminde cami kapatma ve satma uygulamalarından Ateş-Güneş Futbol Kulübü'ne kapsamlı tartışmalar *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 13. sayıda...

- TÜLÜN DEĞİRMENCİ: Bir kitabı kaç kişi okur? Osmanlı'da okurlar ve okuma biçimleri üzerine bazı gözlemler
- MEHMET BEŞİKÇİ: "İhtiyat Zâbiti"nden "Yedek Subay"a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir zorunlu askerlik kategorisi olarak subaylık ve yedek subaylar (1891-1930)
- A. KIVANÇ ESEN: Tek parti dönemi cami kapatma/satma uygulamaları
- SEVECEN TUNÇ: Ateş-Güneş Kulübü (1933-1938)
- PINAR DOST: Amerika'nın Türkiye politikasının oluşumu üzerine yeni bir okuma
- EDİP GÖLBAŞI: 19. yüzyıl Osmanlı emperyal siyaseti ve Osmanlı tarih yazımında kolonyal perspektifler
- ZEYNEP ALTUNTAŞ: Yarı ulemadan bir Jön Türk: Hoca Muhyiddin'in hayatı ve eserleri
- GÜLEN GÖKTÜRK: Bir siyasi arkeoloji örneği olarak Türkiye'deki tarih yazınında Karamanlılar

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

Katkılarıyla

EURASIA
ekspoMED

19. Uluslararası İstanbul Tıbbi Analiz, Teşhis, Tedavi, Koruma, Rehabilitasyon Ürün, Cihaz, Sistem, Teknoloji, Donanım ve Hastaneler Fuarı

www.ekspomedistanbul.com

12 - 15 Nisan 2012

EURASIA
LABtek

15. Uluslararası İstanbul Laboratuvar Teknoloji, Sistem ve Donanımları Fuarı

www.labtekistanbul.com

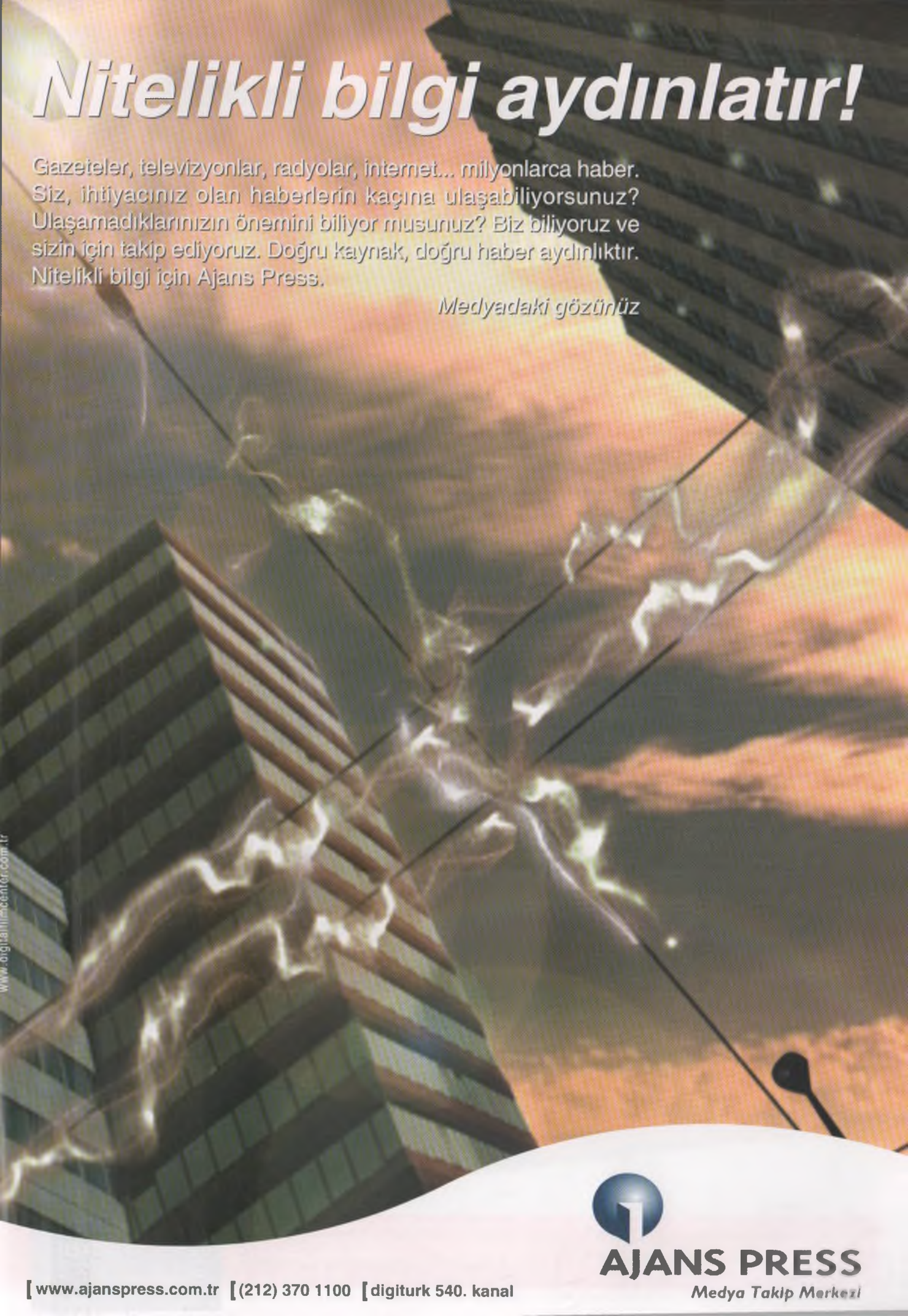
ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuarlar

KOSGEB Destekleyen Kuruluş | ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği | Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği | ITEYD Üye Kuruluş Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği | TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİYLE DÜZENLENMEKTEDİR

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESNAF VE TİCARET

Ülkemizde her yıl yapılan Ahilik Haftası kutlamalarında değişik etkinliklerle ahilik geleneği yaşatılmaya ve bu gelenek topluma hatırlatılmaya çalışılmaktadır. Bu etkinlikler kapsamında, 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret" konulu bir sempozyum düzenlendi. Sempozyumda sunulan tebliğlerin bir araya getirilmesiyle oluşan bu kitap, Osmanlı'daki ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki esnaf ve ticaretin farklı kesitlerini ortaya koymaktadır. Makaleleri Fatmagül Demirel derledi ve sunuş yazısıyla değerlendirmelerde bulundu. Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Maddi Unsurları Üzerine"; Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı"; Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz"; Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri"; Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl İzmir'inde Tüccarlar ve Esnaflar veya "Hacıağalar, Beyler ve Frenkler"; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Zimmi Esnaf ve Tacirlerin Yabancı Devlet Vatandaşlığı İddialarının Osmanlı Hukukuna Etkisi"; Fehmi Yılmaz, "İstanbul'da Tütüncü Esnafı"; Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri"; Arzu Terzi, "Osmanlı Devleti'nin Mütareke Dönemi Fiyat Politikaları" ve Nevin Coşar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tüketim Alışkanlıkları" başlıklı makaleleri ile bu çalışmaya destek verdiler.

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
YİRMİNCİ YIL

TARİH VAKFI
ve
FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

KARŞILAŞ(TIR)MALAR

Fransa'da ve Türkiye'de Tarihçinin Gündemi - I

10:00-10:30 Açılış

Nora Şeni (IFEA Müdürü) ve **Oktay Özel** (Tarih Vakfı Başkam)

10:30-13:00 Tarih ve Tarihçi

Moderatör: **Işık Tamdoğan** (IFEA)

Günümüzde tarihyazımı tartışmaları, tarihçinin toplumdaki duruşu ile tarihyazımını etkileyen konjonktürel veriler.

François Dosse (Université Paris 12, IHTP) ve **Mehmet Ö. Alkan** (İstanbul Üni.)

14:00-16:30 Toplumsal Bellek, Travma ve Tarihçi

Moderatör: **Ahmet İnsel** (Galatasaray Üni.)

Tarihçi, toplumsal bellekler ve tarih

Romain Bertrand (CERI-Sciences Po) ve **Bülent Bilmez** (İstanbul Bilgi Üni.)

28 Şubat 2012, Salı

AYNALIGEÇİT

Meşrutiyet Caddesi, Avrupa Pasajı No: 8, Kat:2, Galatasaray-Beyoğlu/İstanbul

TARİH VAKFI